

აღ. ლღონტი

ნაკჰვევები

ხალხური ჯეპირსიტყვაობის, ლიტერატურისა და
ენათმეცნიერების ჯოგირთი სჰიტხი

I

საგჰრეთ ოხეთის სახელგაჰი
სტალინირი — 1955

წინასიტყვის მაგიერ

წინამდებარე წიგნაკში შეტანილია ზუთიოდე ნარკვევი. მათი თემატიკა ნაირია. ოსური ანდაზების ეს მიმოხილვა მოკლე წარმოდგენას გვაძლევს მდიდარი ოსური ხალხური ზეპირპოეტური შემოქმედების ამ უაღრესად პოპულარული ჟანრის სამყაროს შესახებ. ორი ნარკვევი ეძღვნება მწერლის ენის აქტუალურ საკითხებს. ესენი ნაწილია იმ მუშაობისა, რასაც ავტორი ეწევა ქართველი საბჭოთა მწერლების ენის შესასწავლად. ერთ მცირე წერილში („გრამატიკული კანონების ხასიათის საკითხისათვის“) წამოყენებულია დებულება ენის განვითარების ძირითადი კანონის ნიშნების შესახებ და მოცემულია მისი დასაბუთების ცდა. ავტორი იმედოვნებს, რომ იგი მომავალში კვლავ დაუბრუნდება აქ აღძრულ საკითხებს. ბოლოს მოთავსებულ ნარკვევში განხილულია ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორიის რამდენიმე საკითხი. სრულა ისტორიული მიმოხილვის პრეტენზია მას, ცხადია, არა აქვს. ის მასალაა ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორიის ვრცელი მიმოხილვისათვის, რაც მომავალში უნდა შეიქმნას. ნარკვევების თეორიულ საყრდენს წარმოადგენს ი. ბ. სტალინის უკუდავი ნაშრომები ენათმეცნიერების საკითხებზე.

საქიროდ მიგვაჩნია აღვნიშნოთ, რომ ამ ნარკვევების რამდენიმე ნაწივეტი სხვადასხვა დროს დაიბეჭდა ჩვენს უურნალ-გაზეთებში. ქართული ლექ-

სოცოგრაფიის ისტორიის ცალკეულ საკითხებს კი მიეძღვნა ავტორის მოხსენებები, რომლებიც სხვადასხვა დროს წაკითხულ იქნა სტალინირისა და გორის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტების სამეცნიერო სესიებსა და ამავე ინსტიტუტების ქართული ენის კათედრათა სხდომებზე, ხოლო აქ მათი მცირე ნაწილია წარმოდგენილი.

ავტორი სიამოვნებითა და მადლობით მიიღებს მკითხველთა ამხანაგურ შენიშვნებს და გაითვალისწინებს მათ „ნარკვევების“ შემდგომი წიგნაკების გამოცემისას.

ა. ლ.

10. 03. 55.

სტალინირა.

ოსური ანდაზები

ხალხის ყველაზე კეთილშობილური და მაღალი იდეალები, მისი საუკეთესო ფიქრები და სათუთი განცდები მუდამ თავისუფლებისა და მშვიდობისათვის ბრძოლას, მეგობრობას, გმირობას, სიყვარულსა და ბედნიერებას უკავშირდებოდა. ხალხური ზეპირშემოქმედების ყოველ ქანრს და, მათ შორის, ანდაზებსაც ამოძრავებდა ეს შესანიშნავი მოტივები. ამასთან ხალხი თავის ლექსებში, ზღაპრულ ეპოსში, თქმულებებში, ანდაზებში ამ ნათელ იდეალებს უმღერის არა მხოლოდ დღეს, არამედ უმღეროდა მუდამ, უხსოვარი დროიდან მოკიდებული.

ანდაზა ხალხური სიბრძნის მკაფიო გამოხატულებაა, რომელშიც ჩაქსოვილია ხალხის უმდიდრესი დაკვირვება-გამოცდილება, მისწრაფება, მორალი. საუკუნეების განმავლობაში იქმნებოდა ანდაზა და მოსწრებული სიტყვა, გადაეცემოდა იგი თაობებს და იხვეწებოდა, უფრო სხარტი და მახვილგონიერი ხდებოდა. არ არსებობს ადამიანთა საზოგადოებრივი ცხოვრების არც ერთი მხარე, რომელიც მაღალმხატვრულ ასახვას არ პოულობდეს ანდაზებში. მათში, როგორც სარკეში, ასახულია ხალხის ყოფა-ცხოვრება და უბედობა, წარმატება და წარუმატებლობა.

ძნელია ქვეყანაზე ისეთი ადამიანის პოვნა, რომელიც მეტყველებაში არ იყენებდეს მოსწრებულ ანდაზებს, ძნელია მით უმეტეს, ისეთი მწერლის პოვნა, რომლის თხზულებანი აღსავსე არ იყოს მრავალი გონებაშახვილური ანდაზით. ანდაზების გამოყენებას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსები. მარქსის, ენგელსის, ლენინის, სტალინის ნაშრომებში უხვად ვპოულობთ გერმანულ, რუსულ, ბერძნულ, ლათინურ, ქართულ ანდაზებს. აი, რატომაა, რომ

ისეთი გამოჩენილი მწერლები, როგორც იყვნენ პუშკინი და ტოლსტოი, ბელინსკი და ჩერნიშევსკი, გორკი და მაიაკოვსკი, ილია ქავჭავაძე და აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი და კოსტა ხეთაგუროვი, დაუღალავად მუშაობდნენ მშობლიური ანდაზების შეკრება-შესწავლაზე, მათ გამოყენებაზე.

ანდაზა განეკუთვნება ხალხური შემოქმედების ისეთ სახეობას, რომელიც ყველაზე მკაფიოდ და სამახსოვროდ გადმოგვცემს ადამიანთა მოწინავე აზრებსა და ფიქრებს. ამასთან ანდაზა-აფორიზმით გადმოცემული ბრძნული აზრი განმტკიცებულა ხალხის ცხოვრების ხანგრძლივი პრაქტიკით.

ხალხური შემოქმედების ერთ-ერთი მოკრძალებული თემა მეგობრობაა. ხალხთა მეგობრობა უძველეს ეპოქებში ჩაისახა და განვითარდა, ხოლო განსაკუთრებული ძალით ჩვენს, საბჭოთა დროში გაიშალა და გაიფურჩქნა. ის ადამიანთა ერთად შრომისა და ცხოვრების ხანგრძლივი გამოცდილების ნათელი ანარეკლია. მეგობრობას უმღერის ხალხი ლექსებში, ეპოსში, ლეგენდებში. მეგობრობის იდეა განმტკიცებულია ანდაზებშიაც.

ბრძნული ქართული ანდაზა ამბობს: „კარგი მეგობარი ძმაზე ძვირფასიაო“ და ამით ხალხი მეგობრის სიყვარულს ძმის სიყვარულზე მაღლა აყენებს. მეგობრობასთან ერთად ხალხი მაღალ შეფასებას აძლევს ამხანაგობას: „ამხანაგი თვალთა სინათლეაო“, „თვითონ დაიღუპე, ამხანაგი გადაარჩინეო“, „მოუფრთხილდი ამხანაგს, კარგი ამხანაგი ძნელი საშოვნელიაო“.

ამ ხალხურმა სიბრძნემ თავისი მკაფიო ასახვა პოვა ამხანაგობისა და მეგობრობის იმ საგალობელში, რომელიც XVII საუკუნის დიდმა ქართველმა მწერალმა საბა ორბელიანმა უმღერა კარგ ამხანაგსა და მეგობრობა-ამხანაგობას. ავტორი წერდა: „კარგი ამხანაგი აღვილად არ იშოვების, გზაზედ ცუდად არ იპოვების, იათად ვერავინ იყიდის. ამხანაგი ციხე წყლიანია, ზღუდე მაღალია, სიმაღლე დაურღვეველია. ამხანაგი ღვინო ფრიალია, სიხარულთა გამამდიდრებელია, სუფრათა შემამკობელია. ამხანაგი გულთა ნათელია, თვალთა ჩინია, მკლავთა ძალია და ზურგთა მომბმელია. ამხანაგი მტერთათვის მაზიანებელია, მოყვარეთათვის საიმედოვნა, უცხოთახა გამოსაჩენია და მეცნიერსა თანა მოსამსახურეა. ამხანაგი მარტოსათვის ხმის

გამცემია, ჯართათვის მარგებელია და ცოტას კაცთა შემაქცე-
ველია. ამხანაგი ქირში მომხმარაოა, სნეულებაში მკურნალია,
სიკვდილში თავის წამგებია“ (სიბრძნე სიცრუისა, თბ., 1938,
გვ. 138).

ოსური ანდაზების მდიდარ კოლექციაში, რომელიც ცნო-
ბილმა ოსმა საბჭოთა პოეტმა ილია კავკაზაგმა შეაგროვა (სამ-
წუხაროდ, ჯერ-ჯერობით მისი მხოლოდ მცირე ნაწილია გამო-
ქვეყნებული), მთელი ციკლი ეძღვნება ხალხთა მეგობრობა-
ამხანაგობისა და ძმობის თემებს, ბედნიერებისა და მომავლის,
შრომისა და გმირობის იდეებს (ვსარგებლობთ მწერალ დავით
კასრაძის მიერ შესრულებული მშვენიერი ქართული თარგმა-
ნით).

შესანიშნავი ოსური ანდაზები ეძღვნება შრომის — ადამი-
ანის ამ გამაყვითელშობილებელი მძლავრი საშუალების — სიყ-
ვარულს: „შრომა კეთილგონიერების დედააო“, „ადამიანი
შრომისათვისაა, გაჩენილიო“. პოპულარული ოსური ანდაზები
გადმოგვცემენ: „სადაც ხალხი გაივლის, იქ კვალიც დააჩნდე-
ბაო“; „ხალხის ძალა უძლეველი ზღვააო“; „ხალხი ყველაზე
დიდი სარკეაო“. ამავე დროს, „თუ ხალხი გეტყვის, ელამი ხარ,
ცალი თვალი უნდა მოხუჭოო“ (ამის პარალელურია ქართული
ანდაზა: „ორმა კაცმა რომ გითხრას, ბრმა ხარო, თვალები და-
ხუჭეო“), რადგან ხალხი შეუცდომელია, ცალკე ადამიანი კი
შეიძლება შეცდესო. ხალხს არაფერი დაემალება და არც დაე-
კარგება: „ხალხში არაფერი არ იკარგებაო“, „ხალხის თვალს
არაფერი დაემალებაო“.

ხალხი მუდამ შრომობს, სულ წინ მიდის, სწავლობს, მილ-
წეულით არ კმაყოფილდება, „ხალხს მზეც კი არ ყოფნისო“,
რადგან მას სწამს, რომ „თუ კი დიდი ბურჯილია, მყინვარწვერ-
ზე ყვავილს მოიყვანო“. დიდი შთაგონებით ისმის ბრძნული
ოსური ანდაზები: „თუ ხალხმა მოინდომა, წითელი ზღვა შავ
ზღვას მკლავს გადახვევსო“, „თვით სალი კლდე შეირყევა, თუ
რომ ხალხი მოისურვებსო“, რადგან „ხალხის ძალა ვინ გაზო-
მაო!“.

ასევე იმავე ციკლის ანდაზებში ხაზგასმულია ხალხთა მე-
გობრობის, ხალხებისადმი პატივისცემისა და მოკრძალების

იდეა: „ხალხის გულისათვის შენს კარამდის საურმე გზა გაიყვანეო“, „თუ შეგესმა ხალხის „არა“, იცოდე, რომ არ იქნებაო“, რადგან „ხალხის მთავარი ძალა სიმართლეა“, ხოლო „ხალხის კეუა საერთოაო“.

ოსურ ანდაზებში მძლავრად ჟღერს რუსეთისა და დიდი რუსი ხალხის გულწრფელი სიყვარულის ხმა. რა სიმართლითაა ნათქვამი: „რუსული „ურა“ მეხსავით ქუხსო“, „რუსი კაცისათვის ზღვაც კი ხმელეთიაო“, „რუსი ადამიანის დაუძლეველი (გაუკეთებელი) არაფერიაო“, „მოსკოვში ფეხი გრჩებაო“ (ე. ი. ისე მოგწონს და გიყვარს, იქედან წამოსვლა გეზარებაო!).

ოსური ანდაზების თემატიკა მდიდარი და მრავალფეროვანია. ადამიანის ცხოვრების ყველა საკითხზე ვპოულობთ მასში შესაფერის მოსწრებულ გამოთქმას. ხალხმა გამოცდილებით იცის, რომ „მშვიდობა მშვიდობის მოყვარულის მფარველიაო“; „სირცხვილი ის კი არ არის, რომ ნამდვილ გზას ასცდეს, არამედ ის, რომ ასცდეს და სწორ გზაზე დაბრუნებას აღარ ცდილობდესო“; „ავი კაცი და აედარი დიდხანს ვერ სძლებენო“; „შეუმცდარი არავინაა, არც იქნება არასოდესო“; „წყალი თავიდან წმინდა გამოდის, შემდეგ ამღვრევენო“; „რამდენი წიგნიც არ უნდა იკითხო, სანამ წყალში არ ჩახვალ, ცურვას ვერ ისწავლიო“. ამასთან ცხოვრების პრაქტიკის მიხედვით, ხალხი გვაფრთხილებს, გზას გვასწავლის, რომ შეცდომები კვლავ აღარ გავიმეოროთ: „პატარაობა კარგია, მაგრამ მუდამ პატარაობა სირცხვილიაო“; „ფიცის გატეხას თავის გატეხა გერჩივნოსო“; „ვაი იმას, ვინც ცხვრის ყარაულად მგელს დააყენებსო“; „იქაც ეძიე, სადაც არ ჯეგულებო“; „მგელი რომ არ ყოფილიყო, არც მწყემსი იქნებოდაო“...

ოსურ ანდაზებში ასახულია ცხოვრების სიყვარულის გრძნობა. ხალხი თავისი ბრძნული რჩევა-მითითებებით ადამიანს განსაცდელს უმსუბუქებს. როგორც ერთი ძველი ოსური ანდაზა ამბობს, „ისეთი რა უნდა იყოს, რის ატანა ადამიანს არ შეეძლოს?“, ე. ი. ხალხი ადამიანს აჩვენებს ამტანობას, გამძლეობას, უკაუებდა მებრძოლ სულს, უნერგავდა შრომისადმი სიყვარულს, თანაც შთააგონებდა თავისუფლების ნა-

თელ იდეას და აფრთხილებდა: „იყავ ღარიბი, მაგრამ ყმაღ ნურავის დაუდგებო“. ხალხს სწამს, რომ „ცხოვრება გარჯილობააო“; „ცხოვრებისაგან ჯერ არავინ გამძღარაო“; „გამძრელი კაცის ყანა ქვიან ადგილზე მოდისო“. ხალხი თავისი ანდაზებით ადამიანს რჩევა-ღარიგებას აძლევს, რომ, რასაც გააკეთებს, გააკეთოს კარგად, გამძღელ, რადგან „ზე ფესვებზე იზრდებაო“, „ზე ჯერ ფესვს გაიდგამს, შემდეგ ტანს აიყრისო“, ხოლო თუ საქმეს საფუძველი არა აქვს, იგი იმ თავითვე განწირულია ჩასაფუშავად.

ხალხი მოითხოვს მოზარდი თაობის ისეთ აღზრდას, რაც შეესაბამება საზოგადოების უმრავლესობის ინტერესებს. ოსურ ანდაზებში ვპოულობთ ბავშვების აღზრდისა და ცოდნით შეიარაღების მოწინავე იდეებს: „ფუფუნებაში ნუ აღზრდი ბავშვს, თორემ შემდეგში საყვედურებით აგავსებსო“, „ქვეყნის სინათლე მზეა, ადამიანის სინათლე სწავლაო“. ხალხი აქებს კარგსა და გამოცდილ მასწავლებელს, ოსტატს, რადგან ყოველი „მჭედელი მჭედლისაგან სწავლობს ოსტატობასო“, ხოლო ამავე დროს დასცინის იმას, ვინც სწავლას გაურბის: „როცა სწავლა არ გინდა, იმდენ მიზეზს იპოვი, რომ გუდაშიაც ვერ ჩასტევო“.

ხალხს სძულს მლიქვნელი და ქედმაღალი, როგორც საზოგადოების უღირსი წევრი. ამიტომ იგი მოითხოვს, რომ ყოველმა ადამიანმა საზოგადოებაში დაიჭიროს თავისი შესაფერი ისი ადგილი, იყოს თავმდაბალი, უბრალო და მოკრძალებული. „ერში რომ იყო, ისეთი ადგილი დაიჭირე, რომ არ გითხრან, ცოტა ქვემოთ დაიხიეო“; „სადაც შენთვის ადგილი არ არის, იქ ფეხს ნუ წასწრიო“; „როგორი ლეიბი გქონდეს, იმნაირად გაშალე ფეხებიო“ (ამის შესატყვისია რუსული ანდაზა: «По одежде растягивой ножки»; ქართული: „ფეხი იქამდის გაჭიმე, სანამდისაც საბანი გაგიწვდეს“); „თუ არ გეკითხებიან, ლაპარაკს ნუ გააბამო“; „ყველა შრომას თავისი წესი და რიგი აქვსო“; „ბევრის მცოდნის გვირგვინი უბრალოებააო“.

მრავალი ანდაზით ხალხი დასცინის მუქთახორას, უსაქ-

მურს, ზარმაცს, უქნარას, რომელიც საზოგადოების მეტბოროცი გამხდარა და სხვას შესჩერებია ხელებში ლუკმა-პური-სათვის. „ათასი პირი გააღო, ქადას ციდან არავენ გადმოგიგდესო“, — ამბობს ბრძნული ოსური ანდაზა. ხალხს უყვარს ოპტიმისტური ოცნება, მაგრამ სასტიკად სძულს ცალიერი „მეოცნებენი“. „ოცნება კარგია, მაგრამ არა გამუდმებითო“, — ნათქვამია მოსწრებულად.

ადამიანი უნდა ეწეოდეს საზოგადოების სასარგებლო შრომას, ცდილობდეს წინ წასწიოს და აამაღლოს საზოგადოება, იყოს კეთილშობილი, გაბედული, მებრძოლი ყოველგვარი ჩამორჩენილობისა და ამორალური საქციელის წინააღმდეგ. ხალხი აქებს და უმღერის ნამდვილ ადამიანს, კაცურ-კაცს, თორემ ქვეყანაზე თავიცი და ყვაიცი კი ცხოვრობს, მაგრამ მათ არსებობას აბა ვინ ამჩნევსო. რა კარგადაა ნათქვამი: „ყვაიცი დიდხანს ცოცხლობს, მაგრამ მაინც ყვაიდაო“; „თავკმა ათასი წელიც რომ იცოცხლოს, მაინც თავიცი იქნებაო“.

ანდაზებში მთელი სიმძლავრით აისახა რევოლუციამდელი მშრომელის მძიმე ბედი, კლასობრივი ბრძოლა. ზუსტი მშრომელები მოთქვამდნენ: „მიდიდარი რომ ცუდს ჩაიდენს, საწყალ კაცს დაბრალდებაო“; „შვიდი მთის იქით უბედურება რომ დატრიალდება, აქეთ ღარიბ კაცს თავზე დაატყდებაო“; „მთები ღმერთებმა აავსეს, დაბლობები — აღდარებმაო“. მაგრამ ისინი ბედის უბრალო მორჩილი როდი იყვნენ. მათ იმედი ჰქონდათ საკუთარი მარჯვენისა, მჩაგვრელების აღაგმვისა, ბედნიერებისა, სწამდათ, რომ „ბედს ადამიანივე ქმნისო“, „დრო დადგება და მეფენიც აღიგვებიანო“.

ანდაზებში ასახულია ხალხის ოპტიმისტური იდეალები. მოსწრებული, ბრძნული აფორიზმებით ხალხი გამოთქვამს თავის იმედებს, მომავლისადმი რწმენას. ადამიანებს სჯერათ, რომ მომავალი ეკუთვნის არა მათ, ვინც ბატონობს საზოგადოების უმრავლესობაზე და ჩაგრავეს მას, არამედ მშრომელებს. ეს ნათელი იდეები საუკუნეების განმავლობაში ვრცელდებოდა ანდაზების სახით და თაობიდან თაობას გადაეცემოდა. ასეთი მაღალი იდეებია ასახული ყოველი ხალხის ანდაზებში, და

არა მართო ანდაზებში, ამით ეხმაურებიან ისინი ჩვენს სოციალისტურ თანადროულობას.

ოსურში მშობლიურის გვერდით ბლომად გაერცელებულია დიდი რუსი ხალხის ბრძნული ანდაზებიც. ოს ხალხს ისინი შეუტკბია და შეუნახავს. ოსურში ვპოულობთ ასეთ, წარმოშობით რუსულ ანდაზებს: „ვისაც მგლისა ეშინია, ის ტყეში არ ზარებაო“! (შეადარე რუსული: «Волков бояться—в лес не ходить»); ამის შესატყვისია ქართული ანდაზა: „მგლის შიშით ცხვარი ვის გაუწყვეტიაო“!); „სანამ არ გადახტე, „სკუპო“ ნუ იტყვი“ (რუსული: «Не говори хоп, пока не перепрыгнешь»); „მგელი წყლის სათავეში ჩამდგარიყო და ამღვრევდა, ქვევით კი თხას აბრალებდაო“! (ეს ანდაზა მიღებულია დიდი რუსი იგავთმწერი ი. კრილოვის ცნობილი არაკის — „მგელი და კრავის“ მიხედვით).

ოსურში ასევე მშობლიური ანდაზებივით ისმის პოპულარული ქართული ანდაზებიც: „ცდა ბედის მონახვერეაო“, „ბალი წვერში გამწარდებაო“, „ქვევრს რასაც ჩასძახებ, იმასვე ამოგძახებსო“, „ვინც მოითმენს, ის მოიგებსო“, „სანამ პეტრე მოვიდოდა, პავლეს ტყავი გააძრესო“, „ქაჩალმა რომ წამალი იცოდეს, ჯერ თავის თავს უწამლებსო“, „რასაც დასთეს, იმას მოიმკიო“, „ზღვა კოვზით დაილევაო“, „ავი შვილი დედ-მამის მაგინებელიაო“ და სხვ.

ოსური ანდაზების მნიშვნელოვან ნაწილში გვხვდება ისეთი სპეციფიკური იდიომატური გამოთქმები, რომლებიც მხოლოდ ოსური ენისათვისაა დამახასიათებელი და მათი სხვა ენაზე ზუსტად გადაღება ძნელდება. ამიტომ ასეთი ანდაზები სხვა ენაზე კი არ ითარგმნება, არამედ მას შესაფერისი პარალელები ეძებნება. მაგალითად, ცნობილ ოსურ პოპულარულ ანდაზას — „ცხელი წვენიტ პირდამწვარი წყაროს წყალს უბერავდაო“ — ქართულში აქვს შინაარსობლივად შესატყვისი ანდაზა: „ფაფით შეშინებული დოს უბერავდაო“. აქ ორი ანდაზაა: ერთი ოსური, რომელიც შეიცავს სპეციფიკურ ოსურ იდიომას, მეორე ქართული, რომელიც წარმოადგენს პოპულარულ ქართულ იდიომას. ანალოგიური ოსური ანდაზებია: „როგორც

ქუხს, ისე არ არტყამსო“ (ამას შეესატყვისება ქართული: „როგორც ქუხს, ისე არ წვიმსო“), „უქმად ჯდომას უბრალოდ ძვლის ღრღნა სჯობიაო“, ან: „ცუდად ლაპარაკს ისევ მუშაობა სჯობიაო“ (ქართული: „ცუდად ჯდომას, ცუდად წრომა სჯობიაო“); „პირში მაქებარი ყველაზე დასაციინაო“ (ქართული: „პირში მაქებარი ეშმაკის მოციქულიაო“); „ხევში ჩავარდნილი ეკლის ტოტს ეკიდებაო“ (ქართული: „წყალწალეხული ხავსს ეკიდებოდაო“); „წყლის მომტანი კოკა წყალზე გატყდებაო“ (ქართული: „კოკა წყალზე გატყდებაო“); „წყალში კალმახს არ აფასებენო“ (ქართული: „თევზი წყალში არ დაფასდებაო“); „მწყერი ხეზე ვერ შეჯდებაო“ (ქართული: „არა შეჯდა მწყერი ხესა, არა იყო გვარი მისიო“); „გველს პიტნა ეჯავრებოდა და ხვრელის წინ ამოუვიდაო“ (ქართული: „ვირს პიტნა სძულდა და ცხვირში სჩრიდნენო“)...

ოსური ანდაზების ენა არის მოკვეთილი, სხარტი, დახვეწილი, კემშარიტად ხალხური. ანდაზების პოეტიკა მდიდარია მშვენიერი შედარებებითა და პარალელიზმებით, მეტაფორებითა და სახეებით. ანდაზების ინტონაცია და რიტმიკა საგანგებო შესწავლას მოითხოვს. ბრძნული ოსური ანდაზებით მოხიბლული იყო დიდი ოსი მგოსანი კოსტა ხეთაგუროვი, რომლის თხზულებებში უხვად ვპოულობთ მისი მშობლიური ანდაზების მშვენიერ ნიმუშებს. საუკეთესო ანდაზები აქვთ აგრეთვე გამოყენებული თავიანთს თხზულებებში ცნობილ ოს საბჭოთა მწერლებს.

ანდაზები ოსურ ხალხურ შემოქმედებაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს. სამწუხაროდ, ჯერჯერობით ოსური ანდაზების ძალიან მცირე ნაწილია გამოქვეყნებული. აქამდის არ გამოცემულა პოეტ ი. კავკაზაგის მიერ შედგენილი კრებული, რომელშიაც ექვსი ათასზე მეტი ანდაზაა შეტანილი. ამჟამად გათვალისწინებულია ოსური ანდაზების გამოცემა აკადემიურადაც და მასობრივი ტირაჟითაც.

პოეტის ენის საკითხები

მხატვრული ლიტერატურის მაცოცხლებელი ელემენტი ენაა. მწერალი ენის საშუალებით ქმნის სახეს, ხატავს პორტრეტს, ხსნის ადამიანის ხასიათის შინაგან სამყაროს. ენა, თხზულების იდეასთან და თემასთან ერთად, არის გზა, რომლითაც მწერალი მიემართება ნოვატორული ხელოვნების მწვერვალებისაკენ.

ენის შემოქმედი ხალხია და ენაც უაღრესად საზოგადოებრივი მოვლენაა. ი. ბ. სტალინი გვასწავლის, რომ საზოგადოების გარეშე ენა ისევე არ არსებობს, როგორც ენის გარეშე საზოგადოება.

მაღალმხატვრული ლიტერატურული თხზულების შექმნა ამ მწერალს შეუძლია, რომელიც გულმოდგინედ მუშაობს ენაზე, ეუფლება ენის გრამატიკულ წყობასა და ლექსიკას, მის მთელ ხალხურ სამკაულებს.

ენა, ი. ბ. სტალინის მოძღვრების თანახმად, „შექმნილია იმისათვის, რომ ემსახუროდეს მთელ საზოგადოებას, როგორც ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება, განვითარებისა და ბრძოლის იარაღი, „ენა ეკუთვნის იმ საზოგადოებრივ მოვლენათა რიცხვს, რომლებიც საზოგადოების არსებობის მთელი ხნის განმავლობაში მოქმედებენ. იგი წარმოიშვება და ვითარდება საზოგადოების წარმოშობასა და განვითარებასთან ერთად. საზოგადოების გარეშე ენა არ არსებობს“.¹

ყოველი ხალხის დიდი მწერალი ამიტომ იყო, რომ მუდამ სათუთად ეპყრობოდა ეროვნულ ენას, გულმოდგინედ სწავლობდა მას და იცავდა ყოველგვარი დამახინჩებისაგან.

ერთიანი ლიტერატურული ენა, როგორც საზოგადოებრივი

მოვლენა, ვერ აიტანს ცალკე პიროვნებათა თუ მოღვაწეთა „ინდივიდუალურ კაპრიზებს“. რაც დიდი ავტორიტეტის მქონე არ უნდა იყოს ცალკე მწერალი, ის ენაზე შემოქმედებითს გავლენას მაინც ვერ მოახდენს. მცდარია აზრი, თითქოს ილია ჭავჭავაძემ და აკაკი წერეთელმა გასული საუკუნის 60-70-იან წლებში შემოქმედებითი გავლენა მოახდინეს ერთიანი ქართული ლიტერატურული ენის განვითარებაზე. პირიქით. ამ დიდ მწერლებს ქართული ენისათვის თავს არ მოუხვევიათ რაიმე არსებული ნორმები, მათ მხოლოდ თავის უფლებებში აღადგინეს ანტონ კათალიკოსისა და მისი სკოლის მიერ დავიწყებული, კანონგარეშე გამოცხადებული ხალხური ენა. ილიასა და აკაკის უდიდესი დამსახურებაც ქართული ენის წინაშე სწორედ ესაა. ქართული ენის განვითარებაზე შემადგერხებული გავლენის მოხდენას ცდილობდნენ არა სხვა ვინმე, არამედ ანტონ კათალიკოსი და მისი მემკვიდრეები, რომლებიც ჩვენს ლიტერატურულ ენას თავს ახვევდნენ ხელოვნურ ნორმებს და მკვდარ, დახვსებულ არქაიზმებს. მაგრამ ხალხურმა ენამ ეს არ ნიილო, ისტორიამ დავიწყებას მისცა არქაიკოსთა ეს „უენო ენა“, რომელიც არა მარტო მძიმე, გაუგებარიც იყო ხალხის მასებისათვის.

ცნობილია, რომ ილია ჭავჭავაძე სასტიკად ამათრახებდა ყველა მას, ვინც ამაზინებდა ჩვენს ენას. დიდმა მწერალმა გამანადგურებელი ლახვარი ჩასცა მჭლახნელებსა და რევანს ერისთავის მსგავს ვაი მთარგმნელებს, რომლებიც თავიანთი უვიცობით ანაგვიანებდნენ და ბილწავდნენ ენას. „როცა ვკითხულობდით თარგმნილ „შეშლილსა“, სწორედ უნდა მოგახსენოთ, ხან გვეცინებოდა და ხან გვეწუხებოდა, რომ ეგრეთ უენო ენად ენახეთ ჩვენი საყვარელი ენა“... „გვიკვირს, კაცმა როგორ უნდა გამოიმეტოს თავის დედ-მამის ენა ისე, როგორც თავად ერისთავს გაუმეტნიაო“, — წერდა ილია ჭავჭავაძე.

ახალი ქართული ლიტერატურული ენა, რომლის საწყისები ჯერ კიდევ შოთა რუსთაველის ეპოქას ებჯინება, თავის უფლებებში აღადგინეს და მწერლობაში დაამკვიდრეს ილია ჭავჭავაძემ და აკაკი წერეთელმა. მათ დაამკვიდრეს აგრეთვე ხალხური ენისადმი სათუთად და მზრუნველად მოპყრობის ტრადიცია,

რომლის საფუძველზე აღიზარდნენ მწერალთა შემდეგი თაობები.

ამ ტრადიციების ერთ-ერთი ყველაზე თანამიმდევრული დამცველი და განმგრძობი ქართულ მწერლობაში არის გალაკტიონ ტაბიძე. თითქმის ხუთი ათეული წელია, რაც გ. ტაბიძე ეწევა ფართო და ნაყოფიერ ლიტერატურულ მოღვაწეობას. მის სახელთან, უწინარეს ყოვლისა, დაკავშირებულია ქართული საბჭოთა პოეზიის უდიდესი წარმატებები. გ. ტაბიძის შესანიშნავი ლექსები შთაგონების წყარო გახდა არა ერთი და ორი ჩვენი ახალგაზრდა მგოსნისათვის. მისი პოეზიის გავლენით არა ერთმა და ორმა ნიჭიერმა ახალგაზრდა პოეტმა გაიკვლია საკუთარი შემოქმედებითი გზა.

გ. ტაბიძის პოეზია ოპტიმისტური შინაარსისაა, კომუნიზმის დიადი მშენებლობის ეპოქის მაჩისცემითაა შთაგონებული. დიდი პოეტი უმღერის სოციალისტურ სამშობლოს, ბედნიერ საბჭოთა ხალხს, მის კეთილშობილურ საქმეებს. მის ლექსებში ისმის კომუნიზმის მშენებელ ადამიანთა ვაჟკაცური ხმა, ხალხთა მშობისა და მეგობრობის, მშვიდობისა და უშიშროებისათვის ბრძოლის გაბედული ხმა. პოეტის ლექსები გამსჭვალულია სოციალისტური სამშობლოს, კონუნისტური პარტიის, დიდი ლენინისა და სტალინის უსაზღვრო სიყვარულის, ცხოველმყოფელი საბჭოთა პატრიოტიზმის წათელი გრძნობებით. ყოველივე ამით გ. ტაბიძის პოეზიას დიდი შემეცნებითი მნიშვნელობა აქვს, იგი ეხმარება ჩვენს პარტიასა და მთავრობას ახალგაზრდა თაობის კომუნისტურად აღზრდაში.

გ. ტაბიძე განაგრძობს შ. რუსთაველისა და დ. გურამიშვილის, ნ. ბარათაშვილისა და გ. ორბელიანის, ი. ჭავჭავაძისა და ა. წერეთლის—ქართული კლასიკური პოეზიის ამ უკვდავ წარმომადგენელთა — სახელოვან პოეტურ ტრადიციებს. მის პოეზიას ღრმად აქვს ფესვები გადგმული ხალხში, გამთბარია ქვეშარტად ხალხური სიტბოთი. გ. ტაბიძე ქართული სიტყვის დიდი ისტატია, ლექსის ნოვატორია.

პოეტმა დიდი პოპულარობა და ხალხის ფართო მასების მზურვალე სიყვარული მოიპოვა არა მარტოოდენ პოეტური ხედ-

ვის ორიგინალობით, თემატური სიახლითა და რევოლუციური გაქანებით, არამედ, რაც მთავარია, ერთიანი ქართული ლიტერატურული ენის ღრმა ცოდნით, ხალხური ენის ყველა სიმდიდრის მაღალ-ოსტატურად გამოყენებითაც.

გ. ტაბიძე დიდ მოთხოვნას უყენებს პოეტურ ქმნილებას. იგი ბევრს მოუშაობს ენაზე. ებრძვის ყოველგვარ ენობრივ უხამსობას, არქაიზმებს, პროვინციალიზმებს, გამოგონილ სიტყვებს, ხელოვნურ ფორმებს. თავისი ბრწყინვალე ლექსებით იცავს ლიტერატურული ენის გრამატიკული წყობის აღიარებულ ნორმებს, მის ლექსიკას.

პოეტის ენა დახვეწილია, მასში იგრძნობა ძლიერი შინაგანი რიტმი და ინტონაცია. მისი ლექსები აღსავსეა ხალხური აფორისტული გამოთქმებით, მდიდარი ეპითეტებითა და მახვილი ნეოლოგიზმებით, რიტორული მიმართვა — შეძახებებით, გრადაციებითა და მეტაფორებით, ალეგორიული და მეტონიმური გამოთქმებით, შედარებითა და პოეტური ენის სხვა ღირსშესანიშნავი ორნამენტებით.

საკმარისია, გადავიკითხოთ მისი პოეტური შედევრები: „დროშები ჩქარა“, „ჩვენ, პოეტები საქართველოსი“, „პროლოგი ხუთასი ლექსის“, „რევოლუციურ საქართველოს“, „გრიგალი“, „მშობლიურო ჩემო მიწავ“, „მთელი ქართველი ხალხის სახელით“, „სტალინის დროშით“, „ოქტომბრის სიმფონია“, „გურიის მთები“, „მე და ლამე“, „მესაფლავე“ და სხვები, რომ დავრწმუნდეთ თქმულის ჭეშმარიტებაში.

გ. ტაბიძე შედარების უბადლო ოსტატია. მხატვრული შედარება, ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის შემდეგ, მან გაამდიდრა ახალი მასალებით. შედარებისათვის საჭირო ცნება — გამოთქმებს პოეტი ხალხური ენის წიაღში ეძებს და მარად სახსოვარსა და უქცნობ სახეებს ქმნის. ერთ-ერთ შესანიშნავ ლექსში „დროშები ჩქარა“, რომელიც ჯერ კიდევ 1917 წელსაა დაწერილი, თავისუფლების წყურვილს პოეტი დაჭრილი ირმების გუნდის წყურვილს ადარებს.

გათენდა; ცეცხლის მზე აენთო, აცურდა...

დროშები ჩქარა!

თავისუფლება სულს ისე მოსწყურდა,

ვით დაქრილ ირმების გუნდს — წყარო ანკარა.

დროშები ჩქარა!

მოხვეულ გზას ავტორი ადარებს მოქნეულ იფნის შოლტს,
რაც მხატვრული გააზრების ნიმუშად შეიძლება მივიჩნიოთ.

და ლოფლის ზემო,

ციცაბო მთაზე,

სად კლდე იწყება,

იფნის შოლტივით

მოქნეულ გზაზე

ელერს ასიცხება.

(„ამირანი“).

ასევე შესანიშნავია შედარებები: „მთვარიანი და მზიანი ზე-
ცა აფრქვევს სიანკარეს“ („შობლიურო ჩემო მიწავ!“); „რო-
გორ შვენის ველზე ნამი, გამჟვირვალე როგორც ბროლი“
 („გურიის მთები“); „ცა მტრედისფერ, ლურჯ სვეტებით ისე
არის დასერილი, ისე არის საცხე გრძნობით, ვით რითმებით
ეს წერილი“ („მე და ღამე“); „მე ცის ვარსკვლავს არ შევსატ-
რი, განთიადით შუქით ძლეულს, მოაწყენია საწყალს ცაზე,
უიმედოს, ფერმილეულს“ („მიყვარს მარტო ქარიშხალი“);
„ჩვენი დღეების ცა — ნაპორფალი?“ („ქალაქი წყალ ქვეშ“)...

გ. ტაბიძე იყენებს ცალკეული სიტყვების გამეორებას, რო-
გორც პოეტური ენის მხატვრული ეფექტის გაძლიერების ერთ-
ერთ საშუალებას. მხატვრულ გამეორებას პოეტი მიმართავს
ესთეტიკური შთაბეჭდილებების კიდევ უფრო მეტად გაძლიე-
რება — გამძაფრების მიზნით. გამეორება ასეთ შემთხვევებში
არა თუ ანელებს ინტერესს, არამედ სიტყვასა და სტრიქონს უფ-
რო მეტ მხატვრულ ძალას აძლევს. უსაგნო გამეორება, რა თქმა
უნდა, ენის დამბლაა, რასაც მწერალი უნდა ერიდოს. თუ პოე-
ტი სიტყვათა გამეორებას თვითმიზნად აქცევს, ვერც სახეს
შექმნის და ვერც ლირიკულ სურათს. ასეთ გამეორებას სასტი-
კი ბრძოლა უნდა გამოეცხადოს.

ჩვენი პოეტი შორს დგას ასეთი გამეორებიდან. მაგალითად, ლექსში „გრიგალი“, რომელიც სულ 129 სტრიქონს შეიცავს; გამოთქმა „გრიგალებს ქარი“ ცალკე სტრიქონად გამეორებულია 25-ჯერ; „კოსმიური ორკესტრის“ პირველ 25 სტრიქონში 25-ჯერაა ნახმარი „მსოფლიო“: ამ სიტყვით იწყება ყოველი სტრიქონი; „ოქტომბრის სიმფონიის“ ექვსი სტრიქონი იწყება ზმნით: „აგუგუნდნენ“; ასევე ლექსში „სიმღერა“ სულ 52 სიტყვაა, საიდანაც 19-ჯერ გამეორებულია ზმნა „ვკექოთ“... მაგრამ ამ სიტყვათა ყოველი გამეორება ახალ მხატვრულ ეფექტს ქმნის, ამძაფრებს გადმოცემულ შთაბეჭდილებას.

დიდ ესთეტიკურ სიძლიერეს იწვევს მხატვრული გამეორება ლექსში — „მთელი ქართველი ხალხის სახელით“, რომელიც ბრძენი ბელადის, ი. ბ. სტალინისადმი მიძღვნილ. პოეტურ ქმნილებათა შორის უეჭველად ერთ-ერთ მაღალმხატვრულ ლექსად უნდა მივიჩნიოთ. ლექსში გამეორებულია ასეთი სიტყვები:

1. ეს არის ჰიშნი, ეს არის ჰიშნი,
უშმღეროთ ჰიშნი ჩვენს ძვირფას სტალინს!
2. ჩვენ გავიმარჯვებთ. ჩვენ გავიმარჯვებთ,
ჩვენ გავიმარჯვებთ, სალუტს-სალუტი!
3. სამოცდაათი, სამოცდაათი,
სამოცდაათი შესრულდა წელი.
4. ქებათა ქება, ქებათა ქება,
ქებათა ქება ჩვენს ძვირფას ბელადს!
5. ეპოქა გვიცდის, ეპოქა გვიცდის
და ითხოვს საქმეს სულ ახალ-ახალს.
6. მშვიდობისათვის, მშვიდობისათვის,
მშვიდობისათვის ბრძოლა მედგარი!
7. მონახოს ფერი, შეიგრძნოს ფერი,
ფერი საბჭოთა დღესასწაულის!...

გამეორება, როგორც შთაბეჭდილების უფრო ძლიერად გადმოცემის მხატვრული ხერხი, მკაფიოდ იგრძნობა ლექსებში „ქარი ქრის“ და „მხარი მხარს!“

ქარი ქრის, ქარი ქრის, ქარი ქრის,
ფოთლები შიქრიან ქარდაქარ...
ხეთა რიგს, ხეთა ჯარს რკალად ზრის,
სადა ხარ, სადა ხარ, სადა ხარ!
როგორ წვიმს, როგორ თოვს, როგორ თოვს,
ვერ ვპოვებ ვერას ღრვს, ვერას ღრვს...

ან:

მხარი მხარს, მხარი მხარს,
კოლექტივო, მხარი მხარს!
აბა ჰე, აბა ჰე,
აბა მივცეთ მხარი მხარს.
წავიდეთ, მოვედოთ
თავისუფალ მთა და ბარს.
მივიდეთ, მივედგეთ
გაერთიანებულ ჯარს...
აბა ჰე, ქალაქო,
ველით მანქანების ღვარს.
მხარი მხარს, მხარი მხარს,
კოლექტივო, მხარი მხარს....
ვერ ნახავ რამე ღარს
ახალ საქართველოს ღარს,
მეხი მეხს, ქარი ქარს!
ჩვენ კი მივცეთ მხარი მხარს!

ლექსში — „მშვენიერი და ძლიერი ადამიანისათვის“ —
გამეორებულია: „თანდათან, თანდათან“. ეგვევ სიტყვები მე-
ორდება მეორე ლექსში — „კოლექტიური ხელების ეტიუდი“:
„თანდათან, თანდათან, თანდათან ახალი საქართველო
შენდება“; „რევოლუციურ ნიაღვრებში“ გვხვდება: „არამარ-
ტო ღღეს, არამარტო ზვალ, არამარტო ეს“... გამეორე-
ბული სიტყვები ასეთ შემთხვევებში ისეა შეხამებული ლექსის
ორკესტრულ ჟღერასთან, რომ ძლიერ ემოციურ ზემოქმედე-
ბას ახდენენ მკითხველზე.

მხატვრულ გამეორებას, როგორც აზრის უფრო მეტი სიძ-

ლიერით გადმოცემის ერთ-ერთ საშუალებას, პოეტი იმ თავითვე მიმართავდა. ამ ენობრივ ხერხში იგი ეძებდა ნოვატორული პოეზიის საწყისებს.

ჩვენ წინ დევს გ. ტაბიძის ლექსების პირველი კრებული, რომელიც 1914 წელს გამოიცა ქუთაისში. პოეტის ამ პირველ ლექსებშიაც ვხვდებით მხატვრულ გამეორებას: „ვის უნახავს შავი წიგნი, წიგნი წითელ ასოებით, დაწერილი სისხლის წვეთით, დაწერილი სასოებით“; „დიდხანს ვწერდი, დიდხანს მწვავდა შთაგონების ცეცხლი მწვავე; ვწერდი ჟინით, ვწერდი ენებით... ვწერდი და ვერ დავათავე“ („ხელოვნება“); „ვდგევარ მთაზე, ვდგევარ მარტო, ვდგევარ ერთი, ვდგევარ ობლად“ („ამაო ძახილი“);

ან:

წამების ცეცხლში განახლდა გული,

ფერი ვიცვალე, ფერი ვიცვალე.

გზა დამიცალე, შავო ბურუსო,

წყუელო ღამეც, გზა დამიცალე!

(„განახლდა გული“).

ცვივა და ცვივა ხეებს ფოთოლი,

გაუვითღებული, უდროოდ მქენარი.

დაბერავს რისხვით, დაბერავს ქარი,

გაუვითღდა მდელი, გაუვითღდა მოლი...

ცვივა და ცვივა ხეებს ფოთოლი.

(„შემოდგომის ღამე“).

ლურჯ მთების ზოლი ლურჯ ცის სივრცეში,

შორს, უსაზღვროდ შორს მიიკლანება,

ლურჯ ოკეანეს ლურჯი ტალღები,

ლურჯ ტყიან ნაპირს აქცევს, აკვდება.

(„გემზე“).

გამეორებას ეპოულობთ არა მარტოდენ ტექსტებში, არამედ ლექსების სათაურებშიაც. გავიხსენოთ ლექსები: „ხალხის გენია, ხალხის ნიჭი“, „ქარი ქრის, ქარი ქრის, ქარი ქრის“, „თანდათან, თანდათან ახალი ქვეყანა შენდება“, „მხარი მხარს,

მხარი მხარს!“ „მეხი მეხს, მხარი მხარს, ჩვენ კი მივცეთ მხარი მხარს!“, „შრომა ხმაურობს, ხმაურობს პოეზია“, „ხმამალა, ხმამალა, ხმამალა“...

მხატვრული გამეორებით პოეტი ქმნის ამაღელვებელ სახეებს, ლექსებს აძლევს ემოციურ რიტმსა და ძალას. ქართულ პოეზიაში ძნელად ვიპოვით მგოსანს, რომელსაც ასე უყვარდეს მხატვრული გამეორება. გამეორებული სიტყვა გ. ტაბიძის ლექსებში სულ სხვა ძალით ჟღერს. ასეთი გამეორებანი მხოლოდ მისი ენის თვისებაა. ამ პოეტურ ხერხს ჩვენ შეგვიძლია გალაკტიონური ვუწოდოთ.

პოეტური სახეების წარმოსახვისათვის გ. ტაბიძე იყენებს ქართული ენის ყველა გრამატიკულ შესაძლებლობას. მისი სტრიქონები არა მარტო თხრობითი წინადადებებისაგან შედგება, არამედ წინადადებათა სხვა მოდალური სახეებიც (ძახილის, კითხვითი, კითხვით-ძახილისა) ჩვეულებრივ ავსებენ სტრიქონებს და რიტმიკულსა და სტილისტიკურ მთლიანობას ქმნიან. ძახილის წინადადება პოეტთან რიტორული შეძახების ფიგურულ სახეს იღებს:

კვლავ მიხარია ძველი კორდიდან
რიონის ზვირთთა თვალის დევნება,
დაუცხრომლობა გაზაფხულისა
და ფერადების აშადრევნება!
რალაც ახალის და კარგის ნახვით
ამაღელდება იმედით გული.
ო, მომავალზე მიმდევნო ფიქრო.
რა წარმტაცი ხარ, რა ღიღებული!

ასევე კითხვითი წინადადებები პოეტის ლექსებში რიტორული შეკითხვის ისეთ ფიგურულ სახეს ქმნიან, რომლებიც პასუხს აღარ საჭიროებენ, პასუხს თვითონვე შეიცავენ. ასეთ სტრიქონებს ვხვდებით ცნობილ ლექსებში: „მესაფლავე“, „ბედს იქით!“, „ვეისი არის ეს გუგუნი?“, „გახსოვს?“ და სხვებში.

მაგრამ ვის ველი, ან რად ვლონდები,
 განა არა მაქვს წინ მომავალი?
 რად ჩავიგონო გზის უმიზნობა,
 რად ავარიდო სივოცხლეს თვალნი?
 ვის შევუშინდე? რას შევუშინდე?
 დავიწყებული სად არის ჩრდილი?
 დაბრკოლებები? — უამისოდ ხომ
 არც გმირობას აქვს ქვეყნად ადგილი!
 („ბედს იქით!“).

გ. ტაბიძე გმობს სიტყვათა უმართებულო წარმოებას, მაგრამ ამავე დროს მისი ლექსები აღსავსეა სადა, ხატოვანი, ნამდვილად ხალხური ნეოლოგიზმებით. ნეოლოგიზმთა წარმოებაში პოეტი მაღალმხატვრულ ოსტატობას აღწევს. მისი მუშაობა ამ მხრით მუდამ მისაბაძი იქნება ახალგაზრდა მგოსნებისათვის. მართალია, პოეტი ერთ ლექსში ამბობს: „მიყვარს ძველი წიგნების შლა, მშვენიერი ძველი ენაო“ („მშობლიურო ჩემო მიწავ!“), მაგრამ ამ ძველი ენიდან იგი არ სესხულობს ხმარებიდან გამოსულ ლექსიკას. იგი გმობს ყოველგვარ არასაჭირო არქაიზმებს, გამოგონილ სიტყვებს, ნაძალადევ სიტყვაწარმოებას.

პოეტის ლექსიკა მდიდარია მშვენიერი ნეოლოგიზმებით: ცრემლნატოვარი, ძნელსაშოვარი („ჩემი სიმღერა“), ქუხილნაირი, სამაისარი („ვეწერ ვინმე მესხი მელექსე“); დაისიდან პოეტს უწარმოებია: მოდაისარი (იქვე); წინასწარმეტყველის ნაცვლად შეუქმნია უფრო თანამედროვე გამოთქმა: წინამგრძნობელი („მამულო, სივოცხლე!“), შენამკედარი („სამართლის დროშა“), ჩანარიყალი („მოგონება სევასტოპოლზე“), ქარიშხალხშიანი („ეს წელიწადი“), დაღურჭული („გრიგალი“), უზეცარი („მშვიდზე — მშვიდი“), ღიმდამცინავი („ჯონ რიდი“), გადამთოვრება, დაუმცხრალობა („პარიზელები უჩივიან მოწყენილობას“), აბინდბუნდება („ათასის მხედველობა“), სანდომარი, უხარბო, უნუკვარი („ლექსი, დაწერილი ავადმყოფობის დროს“), სამაყრული, ღიმმოშუქარი („ცხენი“);

მზემფინარე („დაცვა ძველი ძეგლებისა“), უდასასრულო („მშვიდობისათვის“), წვეთანკარა („გურიის მთები“), ფრთა-ტივტივა („მიყვარს მარტო ქარიშხალი“)...

პოეტი ყოველ სიტყვას თავის ადგილს უძებნის. მისი წინადადებები გამართულია. სტრიქონებში სიტყვა თავს ლაღად გრძნობს. გ. ტაბიძის ლექსების მაგალითზე ჩვენ შეგვიძლია გავიმეოროთ ილ. ჭავჭავაძის ცნობილი აფორიზმი: „სიტყვა არის პირდაპირი გამომთქმელი სულის მდგომარეობისა“.

პოეტი კარგად ეუფლება ქართული ენის მდიდარ ლექსიკას და აქედან ოსტატურად არჩევს თითოეულ სიტყვობრივ ერთეულს, აშალაშინებს მას, მაგრამ უნარჩუნებს ხალხურ იერს. ინტონაცია და რიტმი მის ლექსებში აღწევს პოეტური ექსპრესიის მწვერვალს. პოეტის ლექსები ერთი მოლიანი მუსიკური აკორდის შთაბეჭდილებას ქმნიან. აქ ყრუ თანხმოვნებიც კი წესმატებილებულად „უღერენ“, სიტყვებში მარცვალთა პარმონიული შეერთება, რასაც ვგრძნობთ პოეტის მრავალ ლექსში, დიდ ემოციურ ზემოქმედებას იწვევს მკითხველზე (გაიხსენეთ მისი ცნობილი ლექსები: „დროშები ჩქარა!“, „ჩვენ პოეტები საქართველოსი“, „მთელი ქართველი ხალხის სახელით“, „რევოლუციურ საქართველოს“, „მთაწმინდის მთვარე“, „მერი“, „მე და ღამე“, „მესაფლავე“...).

ესაა ყოველი ჭეშმარიტად ხალხური მგოსნის უპირველესი თვისება. მოვიგონოთ გ. ლეონიძის „ატალინს“, ი. გრიშაშვილის „დიდება ბელადს“, ა. მირცხულავას „სამშობლო ბელადისა“, ი. აბაშიძის „აქ დავსახლდები“, გ. აბაშიძის „ჩვენი ვაშაც ქართული“, ი. ნონეშვილის „გორი, 21 დეკემბერი“ და სხვა ლექსები, რომლებიც დამკვიდრდნენ ქართული საბჭოთა პოეზიის ოქროს ფონდში. ეს ლექსები ეძღვნება თანამედროვეობის ყველაზე საყვარელსა და ამალეღვებელ თემას, ამასთან ყოველ მათგანში განსაკუთრებული ძალით ეღერს ქართული ხალხური სიტყვა. ამიტომ უყვარს ხალხს ეს ლექსები. მწერლის ძალა მისი შემოქმედების ხალხურობაშია.

ბუნებრივია, რომ მხატვრული ენა, სტილი ნაწარმოების

გარეგანი მხარეა, შინაგანი შინაარსის გამომჟღავნების საშუალებაა. ამასთან მწერალს უნდა ახასიათებდეს „შინაგანი ნიჭი“, ცხოვრების ღრმად ცოდნა და მისი ესთეტიკურ სახეებში ასახვის ალლო. სწორედ ამ გარემოებას უსვამდა ხაზს ვაჟა-ფშაველა თავის ეტიუდში „ნიჭიერი მწერალი“. მწერლის ნიჭის „შინაგანი ღირსება, — ამბობდა ვაჟა, — ისაა, თუ რა მოვლენანი გაუხდია მას თავის მწერლობის საგნად და რა ღირებულებისაა ეს მოვლენანი, რამდენად დამოკიდებულია ამ მოვლენებზე ბედი და უბედობა, სიკეთე და სიკეთე ადამიანთა სიცოცხლისა, ცხოვრებისა, — და რამდენად ცხოვლად, ნათლად, მკაფიოდ, ძლიერად გვიხატავს ამ მოვლენათ, რამდენად გვიმტკიცებს, გვიმორჩილებს მისი ნაწარმოები, — ჩვენზე რამდენად ძლიერად მოქმედებს. ყოველივე ეს კი დამოკიდებულია იმაზე, თუ მწერალი რამდენად ღრმადაა ჩახედული ცხოვრებაში, რამდენად ესმის საჭირობოროტო კითხვები ამ ცხოვრებისა და რამდენად ძლიერად იგრძნო მათი მავნებლობა, თუ სარგებლობა“.²

ეს გარემოება კარგად ესმის გ. ტაბიძეს. მისი ლექსები და პოემები ამ მხრით მთლიანია: დიდი ოპტიმისტური იდეები გადმოცემულია მაღალ მხატვრული პოეტური ენით, ორიგინალური სტილით. პოეტი თავისი ლექსებისათვის წინასწარ კი არ არჩევს ფორმას, არამედ ამ ლექსების შინაგანი შინაარსი განსაზღვრავს მათს სტილს. მან იცის, „წინდაწინვე განსაზღვრა ფორმისა ნამდვილი პოეტისათვის ყოვლად შეუძლებელია, ფორმა უნდა მოჰყვეს თვით ნაგრძნობს და ნააზრევს“;³ რა დიდი ოცნება არ უნდა ედოს საფუძვლად ამა თუ იმ ნაწარმოებს, რა დიდი მხატვრული ფანტაზიის ნაყოფსაც არ უნდა წარმოადგენდეს იგი, მის ფორმას მაინც თემის შინაგანი შინაარსი აპირობებს; ხოლო „სალი ფანტაზია ისეთს არაფერს შეჰქმნის, სინამდვილეს არ ეთანხმებოდეს, არ შეეფერებოდეს“.⁴

პოეტის სტილისტიკური ხერხები მრავალფეროვანია და ოსტატურად შერჩეული. მისთვის უცხოა ენობრივი ტრაფა-

რეტი და შტამპი. იგი ნამდვილი შემოქმედია. გულბოდგინედ სწავლობს ფიზიკურსა და სულიერ ბუნებას, შედის ცხოვრების წუგულში, ახლო ეცნობა ადამიანებს, მათს აზრებსა და ფიქრებს, მისწრათებებს. ამიტომ მისი ლექსები და პოემები ერთიმეორის ასლები კი არაა, არამედ ხარისხობრივად ახალი ქმნილებანი, ერთურობისაგან განირჩევიან არა მარტოდენ თემატიკურად, პოეტიკური რემარკებითა და აქსესუარითაც, იდეის მხატვრული განსხეულების საშუალებებითაც, სიტყვათა ემოციური იერიშითაც, საღებავებითაც. განა ამ მხრით მნიშვნელოვნად არ განსხვავდებიან „მესაფლავე“ და „ოთხი ღლე“? „ჩვენ, პოეტები საქართველოსი“ და „ჯონ რიდი“? „მშობლიურო ჩემო მიწავ“ და „ათასცხრაას ორმოცი წელი“? „გრიგალი“ და „კოსმიური ორკესტრი“? „ამირანი“ და „ამბავი ერთი ღამისა“? თითოეულ მათგანში ხომ თავისებურადაა ასახული დიდი იდეა, რომელსაც პოეტის მთელი შემოქმედება ეძღვნება!

სავსებით მართებულად შენიშნავდა მ. ისაკოვსკი: «Даже в пределах поэзии, создаваемой одним и тем же человеком, нельзя пользоваться одним и тем же «секретом», открытым раз и навсегда. Такого «секрета» быть не может. В каждом отдельном произведении поэта—если, конечно, это произведение по-настоящему талантливо—заключен уже свой особый «секрет»⁵.

ბ. ჩერნიშევსკი, რომელიც სასტიკად ებრძოდა ყოველგვარ ცუდმახიტყველობასა და ლაქლაქს, მწერლებისაგან მოითხოვდა სიტყვის მომჭირნეობას, ნაკლებსიტყვაობას, აზრის ნათლად და ცხადად გამოთქმას. ღღესაც სამახსოვროა მისი შეგონებანი: «Художественность состоит в том, чтобы каждое слово было не только у места,—чтобы оно было необходимо, неизбежно и чтоб как можно было меньше слов. Без сжатости нет художественности. Поэзия тем и отличается от прозы, что берет лишь самые существенные чер-

ты, и берет их так удачно, что они во всей полноте рисуются перед воображением читателя с двух, с трех слов гениального писателя» (Соч., VII, 452).

ეს სიტყვები ზედგამოჭრილია გ. ტაბიძის პოეტური ქმნილებების შესაფასებლად.

ყველაფერი ის, რაც ითქვა, იმას სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ გ. ტაბიძის თხზულებებში არ გვხვდება „ენობრივი უხერხულობანი და ცდომილებანი“. ენობრივ ანომალიებს მის ლექსებშიაც ვპოულობთ. ჩვენ აქ გვინდა ხაზი გავუსვათ ორ გარემოებას:

ა) პოეტს უყვარს მართული მსაზღვრელისა და ნათესაობით ბრუნვაში დასმული უბრალო დამატების გადაადგილება და ხელმეორედ ბრუნება მიცემით ბრუნვაში. ასეთი ფორმა, მართალია, გრამატიკულ წესებს კი ემყარება, მაგრამ ენას ამძიმებს და თანაც მას არქაულობის იერი გადაჰკრავს. ავტორი, მაგალითად, წერს: „რომ ქალაქისას მისწვდეს ხმას“ („ოქტომბრის სიმეფონია“). ჩვენი აზრით, აჯობებდა: „რომ ქალაქს ხმას მისწვდეს“. მართული მსაზღვრელი („ქალაქის“) აქ საზღვრულის („ხმას“) წინ მოექცეოდა და წინადადებაც უფრო ხალხური ენის მიხედვით გაიმართებოდა. ამასთან არც ლექსს მიაღებოდა რაიმე ჩრდილი.

მსგავს გრამატიკულ კონსტრუქციას პოეტი ჩვეულებრივ ხმარობს: „მაგრამ დანახვას ყველაფერისას ვერ ასწრებს თვალი“ („სამოცდა ათი წლის პოეტი“), „კარებს მსოფლიო კაპიტალისას“ („ოქტომბრის სიმეფონია“), „ბოლოს ჭაჭვისას“, „საზიზღარ მიზეზს ჩემი ტანჯვისას“ („ამირანი“), „მე ვსვამ სადღეგრძელოს ძვირფას ყვავილისას“ („სინათლის ყვავილი“), „ვხედავ სოფლებს სიცოცხლისას, განახლების თვალთ მზირალს“ („გურიის მთები“), „აღფრთოვანებას მასებისას“, „დაუნდობელ ნგრევას ძველისას“ („რევოლუციურ საქართველოს“), „მორევს ღამისას სძრავს ეს ჭენება“ („პრესა“), „მდუმარე მხარეს შორი მთებისას დახარის ღამე და ანდამატი“ („აკაკის ლანდი“)...

ავტორს შეეძლო ასეთი ფორმებისათვის თავის არიდება. მით უმეტეს, იგი უცხოა იმ ხალხური ენისათვის, რომლითაც დაწერილია მისი თხზულებები.

ბ) სახელისა და ზმნის რიცხვში შეთანხმების საკითხში პოეტი ერთ წესს არ მისდევს. ზოგიერთ ლექსში იგი იცავს ალიარებულ ნორმებს, ზოგში — არა.

ქართული ენის გრამატიკული წყობა ემყარება კანონს, რომლის მიხედვით არაუცხადი სუბიექტი ვერ ითანხმებს რიცხვში შემასმენელს: სახლები იწვას და არა იწვან. ასევე განუსაზღვრელი ნაცვალსახელი ყველა და განუსაზღვრელი რიცხვითი სახელები ბევრი, მრავალი საზღვრულს ყოველთვის მხოლოდითი რიცხვის ფორმით ითანხმებენ. ეს გრამატიკული კანონია, რომელსაც ჩვენ ვერ შევცვლით. პოეტი ყოველთვის არ იცავს ამ კანონს. ზოგიერთ ლექსში გვხვდება: „ყველა კედლებმა ყოველი მხრით ხმას მისცა ბანი“ („ძირს პაციფიზმი!“), უნდა ყოფილიყო: „ყველა კედელმა“; „მრავალ ვარდებს და გვირგვინებს“ („ეფინება სიხარული“), „სახლები იწვიან ყოველმხრივ“, „ყველა ტაძრების და მონასტრების ქაოსები“, „სახლები ინგრეოდნენ“ („ჯონ რიდი“), „ყველა ძაღვით რევოლუციის მოძულეთა ვიყოთ ერთგული“ („ძირს პაციფიზმი!“)...

პოეტს აქა-იქ ნახმარი აქვს ცალკეული რუსული სიტყვები, რომელთაც ქართული შესატყვისი გააჩნია. „ჯონ რიდი“, მაგალითად, სამჯერაა ნახმარი „გრუზოვიკი“, რასაც ადვილად შევცვლიდით. ქართული ტერმინით. მაგრამ არ შეიძლება ენობრივ ანომალიად მივიჩნიოთ „ვინტოვკას“ ხმარება. რუსული ვინტოვკა ისეთი მახლობელია ქართველისათვის, რომ ჩვენი მშობლიური სიტყვის — „შაშხანას“ — გვერდით მისი ხმარება ჩვენ გამართლებულად მიგვაჩნია. პოეტს ეს სიტყვა ნახმარი აქვს ასეთ კონტექსტში: „საშინელი სიმშვილი და მე ვინტოვკით“, „სადილად გთხოვთ მიირთვათ ტყვიამფრქვეველის ტყვია, ვახშმად — ვინტოვკის“ („ჯონ რიდი“); „ჩემსავე კლასის წინ რად მინდა ვინტოვკა“ („ოქტომბრის სიძფოხია“)... ჩვენი აზრით, ასევე შეიძლება ვიხმაროთ არაქართული სიტყვა სალდათი.

— ჯარისკაცის პარალელურად, შინელი — ფარაჯის ან მაზარის პარალელურად.

პოეტის ზოგიერთ ლექსში გვხვდება აგრეთვე სხვა ენობრივი შეუსაბამობაც, მაგრამ მათ არ შეუძლიათ ჩრდილის მიყენება დიდი პოეტის ბრწყინვალე, მდიდარი, ხალხური ენისათვის.

გ. ტაბიძე ჩვენ გვაძლევს ლექსის ენაზე მუშაობის შესანიშნავ ნიმუშებს. პოეტი მთელი თავისი შემოქმედებით იბრძვის ერთიანი საერთოეროვნული ქართული ენის ღიწმინდისათვის. მისი თხზულებების ენა სანიმუშოა ჩვენი ახალგაზრდობისათვის. პოეტმა მშვენივრად იცის, რომ ერთიანი ენის საფუძვლიანად ცოდნის გარეშე, ხალხური ენის მთელი სიმდიდრის, მის გამომსახველობის ყველა საშუალების დაუფლების გარეშე შეუძლებელია ნოვატორული პოეზიისაყენ მისწრაფება, ეპოქის შესაფერისი მონუმენტური თხზულებების შექმნა. ამიტომაც, რომ გ. ტაბიძის პოეზია ჭეშმარიტად ხალხურია, მისი ხატოვანი ენა — ერთიანი ქართული ენაა.

გ. ტაბიძე მუდამ იცავდა და ავითარებდა ერთიანი ქართული ენისადმი სათუთი მოპყრობის იმ სახელოვან ტრადიციებს, რომლებსაც დასაბამი დაუდეს ჩვენმა დიდმა განმანათლებლებმა გასული საუკუნის მეორე ნახევარში.

1953 წ.

ლიტერატურული ენა და დიალექტიზმ-არქაიზმები

ქართული მსოფლიოში ერთ-ერთი უძველესი ენათაგანია. მისი წერილობითი ძეგლები დოკუმენტირებულია V საუკუნიდან, რაც შესაძლებლობას იძლევა თვალი გავადევნოთ ჩვენი ენის ისტორიას მთელი თხუთმეტი საუკუნის მანძილზე. ამ გარემოებას კი, როგორც ეს არა ერთ გზის ხაზგასმულა სპეციალურ ლიტერატურაში, უდიდესი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო ქართული ენის განვითარების უმნიშვნელოვანესი მომენტების გასათვალისწინებლად, არამედ ქართველური და და საერთოდ იბერიულ-კავკასიური ენების ისტორიულ-შედარებითი შესწავლისათვისაც.

საერთოეროვნული ქართული ენა, როგორც ქართული საერთო სახალხო ენის უშუალო პროდუქტი, მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან არსებობს. მისი შექმნა ქართველობის ერთად ჩამოყალიბების პროცესის დასრულების პირდაპირი შედეგია.

ახალ ქართულ სამწერლობო ენას, როგორც ყოველ ლიტერატურულ ენას, საფუძვლად უძევს გარკვეული ადგილობრივი (ტერიტორიული) დიალექტი. ისტორიულად დადასტურებულია, რომ „ახალ სალიტერატურო ქართულს აღმოსავლეთ საქართველოს, ბარის ცოცხალი მეტყველება—ქართლური და კახური ასაზრდოებს“.⁶

ი. ბ. სტალინმა განსაზღვრა საერთოეროვნული ენისა და ადგილობრივი დიალექტების ურთიერთდამოკიდებულება.

ადგილობრივი დიალექტი, მართალია, ემსახურება ხალხის მასებს, გააჩნია საკუთარი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი, მაგრამ იგი მაინც დიალექტია და არა საერთოეროვნული ენა. ი. სტალინი გვასწავლის: „ზოგიერთი

ადგილობრივი დიალექტი ერების შექმნის პროცესში შეიძლება საფუძვლად დაედოს ეროვნულ ენას და განვითარდეს დამოუკიდებელ ეროვნულ ენად“; „რაც შეეხება ასეთი ენების დანარჩენ დიალექტებს, ისინი კარგავენ თავისთავადობას, უერთდებიან ამ ენებს და ქრებიან მათში“.⁷

ასე მომხდარა ისტორიულად ყოველი საერთოეროვნული ენისა და, მათ შორის, საერთოეროვნული ქართული ენის ჩამოყალიბების დროსაც.

საერთოეროვნული ქართული ენის დამკვიდრებამ დასაბამი დაუდო ჩვენი ადგილობრივი დიალექტების მოქმედების სფეროს შეზღუდვას, მათს შეერთებას საერთო ენასთან. ეს პროცესი დიდად გაფართოვდა განსაკუთრებით საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, ქართველი ხალხის სოციალისტური მეურნეობისა და სოციალისტური კულტურის სწრაფი ზრდის შედეგად. დღეს საერთოეროვნული ქართული ენა უფრო და უფრო მკვიდრდება მთელ ხალხში. ადგილობრივი დიალექტების ის მასალა, რაც ძვირფასია ლიტერატურული ენისათვის, შედის ამ უკანასკნელის საგანძურში, ხოლო მისთვის უსარგებლო ფორმები, ისევე, როგორც არასაჭირო არქაიზმები, იდევნება. ჩვენ მოწმე ვართ დიალექტების უნიფიკაციის პროცესისა. ყოველმხრივ ფართოვდება ლიტერატურული ენის მოქმედების სფერო, იგი რესპუბლიკის ყოველი კუთხის ყველა ასაკის ქართველი მოსახლეობის ერთადერთ ცოცხალ სალაპარაკო ენად იქცევა. ლიტერატურული ენია შემდგომი დამკვიდრება და ხალხში გავრცელება დიდი მნიშვნელობის საქმეა. ამ სახელმწიფოებრივი ამოცანის გადაწყვეტისათვის საჭიროა ბრძოლა ერთიანი ლიტერატურული ენის სიწმინდის დასაცავად, ჰარბი დიალექტიზმების (პროვინციალიზმების) წინააღმდეგ, დიალოგებისა და მონოლოგების გაწმენდა არასაჭირო პროვინციალიზმებისაგან პროზაში, პოეზიაში, დრამაში, კომედიაში, სცენებში.

დიალექტიზმი ხანგრძლივი ისტორიის მქონეა. იგი გაჩნდა ერთიანი ლიტერატურული ენის შექმნასთან ერთად და მას შემდეგ გვხვდება წერილობითს ძეგლებში. დიალექტიზმის

ხვედრითი წონა უფრო მეტი უნდა ყოფილიყო ფეოდალური დაქუცმაცების დროს, როცა ერთიანი ლიტერატურული ენა ჩამოყალიბება-გაფორმების პროცესში იმყოფებოდა. დიალექტიზმებს ეპოულობთ თვით ისეთ ძეგლებშიაც, რომლებიც VIII-XI საუკუნეების ეპოქას განეკუთვნებიან. დიალექტიზმები აღმოჩნდა სასულიერო მწერლობის უძველეს თარგმანებში, საისტორიო თხზულებებში, ახალი ქართული ლიტერატურული ენის კლასიკურ ძეგლებში „ვეფხისტყაოსნის“ ჩათვლით. ამ მხრით განსაკუთრებით საინტერესო სურათი იშლება ჩვენ წინაშე უძველესი ქართული ხელნაწერების რედაქციების შეჯერების დროს.

ქართულ მხატვრულ მწერლობაში დიალექტიზმებმა განსაკუთრებით ფართო გასაქანი იპოვა XIX საუკუნეში. ლიტერატურულ თხზულებებში გზა გაიკაფეს დიალექტებმაც და ჟარგონებმაც. პროზაულსა და დრამატულ თხზულებებში დამკვიდრდა პერსონაჟთა საკუთარ დიალექტებსა და ჟარგონებზე ალაპარაკება. დიალოგები და მონოლოგები დიალექტური და ჟარგონული მასალებით გაფორმდა. განსაკუთრებით დაკანონდა დიალექტიზმები პროზაში, კომედიებსა და სცენებში.

გავიხსენოთ გ. ერისთავის კომედიები. „ძუნწის“ პერსონაჟი, მაგალითად, მოჯამაგირე ივანიკა, ლაპარაკობს თავის კილოზე, კარაპეტა დაბაღოვი — თავის ჟარგონზე.

ივანიკა: „აჰა, მოგახსენებ: მიყვარს, მიყვარს... ისღე საშინლათ, ისღე, რაეც ცეცხლი ზამთარში მამი შენის სახლშიდ... თუ აღამ ასღე გვიყო, შენი მტერი გეცივდეს, რაეა ჩემი სიყვარული გეცივდეს“...

კარაპეტა: „წელიწადში ჩემი ქალმა და ეს გოგომ თხუთმეტი თუმანი ღირს. მაგრამ ბალა ეს არის, ვის მივცე... განა ეს იქნება? როგორ გამოიცვალა ხალხმა!?!.. მიხვალ სახლში, სულ იურობიულათ ნაქნარია: ეკიპაჟი, პოვარი, ლაქეი“...

იქნებ მაყურებელს ასეთი დიალოგებისა და მონოლოგების მოსმენა ღიმილს გვრიდა, მაგრამ ენას კი ამახინჯებდა. გ. ერისთავს შეეძლო უფრო ზომიერად გამოეყენებინა დია-

ლექტიზმები და ე. წ. ქალაქური, ვაჭრული ჟარგონისათვის ასე ფართო ტრიბუნა არ დაეთმო. მერმე და ვისთვის იყო ყოველივე ეს საჭირო? კულტურისათვის? ენის განვითარებისათვის? ვაჭრის სახის ტიპიზაციისათვის? რასაკვირველია, არა. ალბათ, უფრო ღიმილის მოსაგვრელად! სამწუხაროდ, სცენებს ეს ჟარგონი დიდი ხნის განმავლობაში შერჩათ: მსგავს ენობრივ უხამსობას ამ უკანასკნელ ხანებამდისაც ხშირად ვისმენდით ესტრადიდან.

გ. ერისთავმა თავის კომედიებში კარი გაუღო ე. წ. ქალაქურ, ვაჭრულ ჟარგონს. სარქის კუმუხტოვი („დავა“), კარაბეტა დაბაღოვი („ძუნწი“), მიკირტუმ ტრდაღოვი („გაყრა“), მარტირუზ რიბნიკოვი („უჩინმაჩინის ქუდი“)... ლაპარაკობენ ამ ჟარგონზე. ეს იყო „ენა“ შეზავებული ქართულ — რუსულ — სომხური სიტყვებით, რომელსაც არავითარი ენობრივი დამოუკიდებლობა არ გააჩნდა. იგი წარმოადგენდა ხელოვნურ უხამსობას, რაც დიდ ზიანს აყენებდა საერთოეროვნულ ქართულ ენას. მას გააჩნდა მოქმედების უალრესად ვიწრო სფერო: მით სარგებლობდნენ ქალაქის წვრილი ვაჭრები თბილისსა და გორში, რამდენიმედ ქუთაისში, სიღნაღსა და თელავშიც.

ამ ქალაქური, ვაჭრული ჟარგონის სახესხვაობას წარმოადგენდა ე. წ. ყარაჩოღელური ჟარგონიც, რომელიც დიდ ხანს შერჩა თბილისს. არც მას გააჩნდა რაიმე ენობრივი დამოუკიდებლობა, ჰქონდა მხოლოდ ცალკეული სიტყვები და გამოთქმის ერთგვარი კილო. იგიც შეზავებული იყო თათრული, სპარსული, სომხური, რუსული სიტყვებით. ყარაჩოღელები დიდ ზიანს აყენებდნენ საერთოეროვნულ ქართულ ენას, ანაგვიანებდნენ მას. მათი გავლენა საკმარისად საგრძნობი ყოფილა. გრიგოლ ორბელიანსაც კი დაუწერია ამ ჟარგონზე ლექსი: „კინტოს სიყვარული“, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში ისმოდა თბილისის ქუჩებში და ესტრადებზე.

ყარაჩოღელთა ჟარგონის კანონიზებას გასულ საუკუნეში ცდილობდნენ გ. სკანდაროვა, დ. გივიშვილი და მარტირუზ

რიბნიკოვის ენობრივი უხამსობის სხვა მემკვიდრენი. მისი გავრცელება ხდებოდა სხვადასხვა სცენების სახითაც.

„ქალაქურ ჟარგონს“ სხვა პოტრფიალენიც აღმოუჩნდნენ. პეტრე მირიანაშვილი, მაგალითად, 1900 წელს „ივერიაში“ გამოვიდა სპეციალური სტატიით: „ქალაქმა რა დააშავა?“ ავტორი გულისტყვილს გამოთქვამდა, რომ ქალაქი „დაგვისახავს ენის ლატაკად და ვთხოვთ სოფელსა, მოდი ქალაქს ქართული ასწავლო“ („ივერია“, 1900 წ. № 208). პ. მირიანაშვილი ქალაქურ ჟარგონს გზას უკაფავდა ლიტერატურისაკენ. „თქმა არ უნდა, ქალაქი, ფრთხილისა და ხელოვანის მუშაკის პომლოდინე, ჩვენი ენის საუწეს მრავალ ობოლ მარგალიტს შესძენს, მხოლოდ მეტის მეტად საჭიროა ფეხი მოიკიდოს ჩვენს მწერლობაში მისმა მოხდენილმა და შნოიანმა საუბრის კილომ, რომელიც ღირსია ამ პატივისა, როგორც ჩვენის მოქალაქეობრივის ცხოვრების სათავეში მდგომი“ (იქვე).

მაგრამ, საბედნიეროდ, ლიტერატურაში ფეხი ვერ მოიკიდა „ქალაქური ჟარგონის“ „შნოიანმა საუბრის კილომ“. ხალხმა არ მიიღო იგი და დავიწყებას მისცა. იგი იმთავითვე აღმოჩნდა განწირული და მისი ლიტერატურაში დამკვიდრების ცდა — უნაყოფო.

ჩვენს სახელოვან მგოსანსა და ძველი თბილისის გამორჩენილ მკვლევარს ი. გრიშაშვილს ძალიან კარგად ესმოდა ამ ჟარგონული თქმების უნიადაგობა. ი. გრიშაშვილი ყოველთვის იბრძოდა ქართული ლიტერატურული ენის სიწმიდისათვის და სასტიკადაც ილაშქრებოდა ყოველგვარი ენობრივი თვითნებობის წინააღმდეგ. ამ მხრივ საკმარისია, თუნდაც, მისი ერთ-ერთი ძველი ნაშრომის — „საიათნოვას“ — გახსენება. ამ ნაშრომში ი. გრიშაშვილი უსაყვედურებდა მწერალ არტემ ახნაზაროვს ბარბაროზების ხმარებისათვის და კრიტიკული თვალთ უცქეროდა გიორგი ერისთავისა და ზურაბ ანტონოვის კომედიების ენასაც („საიათნოვა“, 1918 წ., გვ. 64). მაგრამ ავტორმა გ. სკანდაროვასა და დ. გივიშვილის იდეალიზაციით რატომღაც ერთგვარი ხარკი გადაუხადა ამქრულ-

ყარაჩოღელურ ქ. რგონს, და როგორც სამართლიანად აღნიშნა აშხ. გ. ნატროშვილმა, „მათს ლექსიკონის პოეტმა არამართებულად უწოდა „თბილისური ჭიშინის სიტყვები“ („ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1951 წ. № 15). ამ განწყობილებამ ი. გრიშაშვილს გ. სკანდაროვასა და დ. გივიშვილზე ასეთი აზრიც კი წამოაცდენინა: „ეს ორი მგოსანი ქალაქის დაბალ მოსახლეობაში ისეთივე პოპულარობით სარგებლობდა, როგორც ზედა ფენებში ილია და აკაკი“ (ძველი თბილისის ლიტერატურული ბოჰემა, 1927 წ., გვ. 96).

ფეოდალური არისტოკრატიის ლიტერატორები ბრალს დებდნენ ილია ჭავჭავაძეს პროვინციალიზმების ხმარებაში. მათ არ მოსწონდათ სიტყვები: ბლინძეა, ბლაჯნა, წირპლიანი, მორახურე... რომლებსაც ხმარობდა ილია ჭავჭავაძე. ასეთი „პროვინციალიზმები“, ცხადია, უცხო იყო ანტონ პირველის სკოლის მიერ კანონიზებული სტილისტიკური ტრადიციებისათვის. ასევე მოხდა რუსეთშიაც. ცნობილია, რომ სუმაროკოვი უსაყვედურებდა ლომონოსოვს „პროვინციალიზმების“ ხმარებას. რუსული კლასიციზმის წარმონაღებენლები პუშკინის პოემაში — «Руслан и Людмила» — ნახმარ სიტყვებს чихать, щекотать, ноздри... პროვინციალიზმებად თვლიდნენ.

მაგრამ ასეთი სიტყვების ხმარება პროვინციალიზმების დამკვიდრებას როდი ნიშნავდა. დიალექტიზმის ელფერი გადაჰყრავს თანამედროვე ლიტერატურულ ქართულში დამკვიდრებულ სიტყვებს: აბრუეება, აბუზვა, აბურტყუნება, აწკებვა, ბოდიალი, ბოკონი, ბოლათი, ბორჯი, ბრუხუნი, ბუჩო, გაჯახირება, გლიჯინი... მაგრამ მათი ხმარება დიალექტიზმად არ მიიჩნევა. ეს და მსგავსი სიტყვები დამკვიდრდა ლიტერატურული ენის ლექსიკურ საგანძურში. რა უფლება გვაქვს, მათ დიალექტიზმები ვუწოდოთ?

დიალექტიზმების საკითხი ქართულ მწერლობაში მწვავედ დაისვა გასული საუკუნის 90-იან წლებში. აკაკი წერეთელი გამოვიდა უსაგნო პროვინციალიზმების წინააღმდეგ.

აკაკი ილაშქრებდა არა პროვინციალიზმების წინააღმდეგ საზოგადოდ, არამედ მისი წარა-მარა, უადგილოდ, ქარბად გამო-

ყენების წინააღმდეგ. იგი პროვინციალიზმების უადვილად ხმარებას უკუღმართობას უწოდებდა და მთელი ენერგიით იბრძოდა მის წინააღმდეგ. ეს ბრძოლა იყო ისტორიულად მართებული, მეცნიერულად დასაბუთებული. აკაკი ამბობდა: „ჩვენ საზოგადოდ პროვინციალიზმის წინააღმდეგი არ ვართო“... მას საჭიროდ მიაჩნდა ერთიანი ლიტერატურული ენის ლექსიკის გამდიდრება კილოების მასალებით; საჭიროდ თვლიდა ისეთი ფორმების ხმარებას, რომლებიც „საღმე პროვინციაში განსპეტაკებულა და დედაენის კანონის თანახმად აღმოცენებულა“; ამავე დროს მიუთითებდა, რომ „ის, რაც დედაენის წინააღმდეგ სხვადასხვა მხარეებში, პროვინციებში, გადაუმახინჯებით და გაუფუჭებიათ, ხელმოშაკიდები კი არა, პირიქით, გასადევნიაო“.

ერთიანი ლიტერატურული ენისა და დიალექტების ურთიერთობის საკითხში ამ თვალსაზრისს იცავდნენ ჩვენი დიდი განმანათლებლები ილია ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი. ეს იყო პროგრესული, მეცნიერულად სავსებით დასაბუთებული და ისტორიულად გამართლებული პოზიცია. ილია ჭავჭავაძის „კაცია-ადამიანი?!", „ოთარაანთ ქვრივი“, „გლახის ნაამბობი“... აკაკი წერეთლის „ბაში-აჩუკი“ და სხვა თხზულებები პრაქტიკული განხორციელებაა ამ დევიზისა. მათშიაც ეპოულობთ ცალკეულ შეუფერებელ გამოთქმებს, მაგრამ ესენი პროვინციალიზმები როდია.

დიალექტიზმების პრობლემა კვლავ წამოიჭრა ცნობილ დისკუსიაში მართლწერის საკითხებზე 1911 წელს. დისკუსია გაჩაღდა ჟურნალ „განათლებასა“ და გაზეთ „კოლხიდას“ შორის. იგი დაიწყო გრ. ყიფშიძის წერილით „ქართული მართლწერა“ („განათლება“, 1911 წ., VIII, გვ. 497-500), რომელიც მიმართული იყო სილ. ხუნდაძის მცდარი პოზიციისა და მის მიერ შემუშავებული მართლწერის პრინციპების წინააღმდეგ. გრ. ყიფშიძემ წამოაყენა დებულება: „კეთილხმოვანება სუბიექტური კრიტერიუმია და საბუთად არ გამოდგება. მაშ, რას დაუგდოთ ყური? რასა და ქართლს, იმ პროვინციას, სადაც მღაბიო და დიდებული ლაპარაკობს ლიტერატურის ენის კილოთი,

საცა ეგ კილო და ჩვენი დღევანდელი სალიტერატურო ენა თითქმის არ განსხვავდება“ (გვ. 499). ცალკეული შეცდომების მიუხედავად; გრ. ყიფშიძე ძირითადად მართებულ შეხედულებებს იცავდა. მან დაიწუნა სილოვან ხუნდაძის მიერ წამოყენებული ფორმები: აქით-იქით, გავაკეთებზე, დავაწერიზე, საშვალეება... და საჭიროდ ცნო ხმარება ასეთი ფორმებისა: აქეთ-იქით, გავაკეთებინე, დავაწერინე, საშუალება...

სილ. ხუნდაძე ააღელვა გრ. ყიფშიძის სამართლიანმა შენიშვნებმა და თავისი აღმფრთვება გამოთქვა წერილში „ქართული თუ ქართლური?“ („კოლხიდა“, 1911 წ. № 187), რასაც მოყვა აგრეთვე გრ. ყიფშიძის საპასუხო, ახლა უფრო დასაბუთებული, წერილი „პასუხი სილ. ხუნდაძეს“ („განათლება“, IX, 1911 წ., გვ. 552-569).

ამ დისკუსიაში თავი იჩინა ორმა ტენდენციამ. ერთი იყო უკვე აღიარებული, ისტორიულად დასაბუთებული და გამართლებული ტენდენცია, რომელიც ემყარებოდა ი. ჭავჭავაძისა და ა. წერეთლის მიერ დამკვიდრებულ ერთიანი ქართული ლიტერატურული ენის ნორმებს. ამ ტენდენციას იცავდა ი. ჭავჭავაძის ერთ-ერთი უმცროსი თანამებრძოლი გრ. ყიფშიძე. მეორე მხრით, ახლა უფრო გაბედულად, გამოძღვანდა ერთიანი ქართული ლიტერატურული ენის „რამდენამედ“ შეცვლის მცდარი ტენდენცია, რომელსაც თავგამოდებით იცავდა სილ. ხუნდაძე. გრ. ყიფშიძემ თავის წერილებში დაგმო სილ. ხუნდაძის მცდარი პოზიცია, დაასაბუთა მისი იმერიზმების უნიადაგობა და დაიცვა ერთიანი ქართული ლიტერატურული ენის ილიასეული ტრადიციები.

ზოგი ჩვენი მწერალი ილია ჭავჭავაძის „ივერიის“ ენას — ერთად ერთ ჭეშმარიტ ახალ ქართულ ლიტერატურულ ენას — ე. წ. „ქართლურ ქართულს“ უწოდებდა და მის „იმერიზმებით“ შეესებას მოითხოვდა. სილ. ხუნდაძეს, ამ მხრით, როგორც, ჩანს, ცოტა თანამგრძნობი როდი ჰყავდა. თ. სახოკია კერძოდ, გულისტკივილით წერდა ამის შესახებ. აი, მაგალითად, რას ამბობდა იგი 1911 წელს: „ივერიის რედაქციის მიერ სამწერლო ენად მარტოოდენ ქართლის ქართული იყო მიჩნეული. ხოლო ყოველივე, რასაც „იმერული“ ელფერი გადაჰ-

რავდა, უღმობლად იდევნებოდა. და ეს დევნულობა იმ ზომამდე მიდიოდა, რომ თვით იმერელ პოეტებსაც კი დიდი ფასი არა ჰქონდათ“ (ქართული ენა, „სახალხო გაზეთი“, № 339, 1911 წ.). ცხადია, ეს შეხედულება მცდარია. იგი მრუდე სარკეში წარმოგვიდგენს ილიას „ივერიის“ ნამდვილ პოზიციას. ილიას „ივერია“ „იმერულ ელფერსა“ და „იმერელ პოეტებს“ კი არ ებრძოდა, არამედ იცავდა ერთიანი ეროვნული ენის სიწმიდეს, ილაშქრებდა ლიტერატურულ ენაში არასაქირო დიალექტიზმების შემოტანის წინააღმდეგ. ეს პოზიცია კი ისტორიულად დასაბუთებული იყო.

ქარბი დიალექტიზმები ანაგვიანებს ენას. მათი წარა-მარაზმარება, თუ გნებავთ თხზულების პერსონაჟთა დიალოგებშიც, დღეს არაფრით არ შეიძლება გამართლდეს.

სოციალისტური რეალიზმის მეთოდი მოითხოვს ხალხური ენის დამკვიდრებას. მწერალი თავის ენას უნდა იმდიდრებდეს ცოცხალი, ხალხური სალაპარაკო ენიდან, მაგრამ ეს მას უფლებას არ აძლევს, რომ ზედმეტი პროვინციალიზმებით აავსოს თხზულება, გახადოს იგი მკითხველთა ფართო მასებისათვის ძნელად საკითხავი.

მწერლის ინდივიდუალურობა სტილში მკლავნდება და არა ენაში. ენა და სტილი სხვადასხვა მონაცემებია. სტილი შეიძლება იყოს ინდივიდუალური, ენა კი ყოველთვის საერთოა. „ინდივიდუალურ ენაზე“ ლაპარაკი მხოლოდ უაღრესად პირობით თუ შეიძლება. მკითხველი და მწერალი ერთნაირად ფლობენ ენის ლექსიკურ ფონდსა და გრამატიკულ წყობას. ისინი ერთ ენაზე ლაპარაკობენ. ყოველი მწერალი იმავე დროს მკითხველიცაა, მაგრამ ყოველი მკითხველი მწერალი როდია. მწერალს სათანადო ნიჭთან ერთად მოეპოვება ცხოვრების უკეთესი ცოდნა. მწერალი მკითხველზე უკეთესად იცნობს ენის ზომილობას, მის იდიომატურ გამოთქმებს, რაც მხოლოდ ამ ენას ეკუთვნის, და მას იყენებს. ამიტომ მწერლის ენა დახვეწილია, იგი ოსტატურად შერჩეული სიტყვებით გვახედვებს მისი გმირის სულიერ სამყაროში, გვაგრძნობინებს მის გულისფეთქებას. ყოველივე ამას მწერალი ახერხებს სიტყვის სა-

შეუღლებით. სწორედ „სიტყვა არის პირდაპირ გამომთქმელი სულის მდგომარეობისა“, — ამბობს ილია ჭავჭავაძე. სიტყვის ოსტატი ისაა, ვინც ფლობს ენის სიმდიდრეს, ვინც სათუთად ეპყრობა ყოველ სიტყვას, უნარჩუნებს მას ხალხურ ელფერს, იცავს პროვინციული შეფერადებისაგან; ვის თხზულებაშიც. სიტყვა ისე კი არ „ქრიჭინებს, როგორც გაუსაპნავი საპალნის ჯრმის თვლები“, არამედ თავს თავისუფლად გრძნობს და მკითხველზე სამახსოვრო ზემოქმედებას ახდენს. ვინც ახერხებს სიტყვების მხატვრულ შეხამებას, ყოველ სიტყვას თავის ადგილს უძებნის წინადადებაში. ყოველი მწერალი, რომელიც „ადამიანის სულის ინჟინერია“, ამავე დროს სიტყვათა ორგანიზებული შენაერთის, წინადადების აგების ინჟინერიც უნდა იყოს.

ქართულ ენაში გვაქვს ორი სიტყვა: ჩიხირთმა და ბოზბაში. არც ერთი მათგანის ხსენება არ მოგვრის ადამიანს ღიმილს და, მით უმეტეს, ისინი ადამიანის თვისებებს არ გადმოგვცემენ. მაგრამ ილია ჭავჭავაძემ ამ ორი სიტყვის თაობაზე ლუარსაბსა და დარეჯანს შორის გამართული პაექრობით გვაჩვენა ლუარსაბის მთელი გონებრივი ავლადიდება. „— ვა!.. უფრო გაკვირვებით შეჰყვირა ლუარსაბმა, — ტყემლით გაკეთებულ ბოზბაშს ჩიხირთმა უნდა ამჯობინო?... შენს ჭკვაზედ არა ხარ, დედაკაცო!.. ჯერ ისე ბოზბაში რა არის, რომ ტყემლით რა იყოს!.. რას ამბობ, რასა? ერთი მსუქან ბოზბაშში ამოვლებული პურის ლუკმა მთელ ქება ჩიხირთმას მირჩეენია. ამის შემდეგ შენ უნდა დამაჯერო, რომ ჩიხირთმა სჯობია? მაშ კაცი აღარ ვყოფილვარ, ქუდი არ მხურებიო“ („კაცია-ადამიანი?!“).

ვის არ მოგვრის ღიმილს ლუარსაბის ეს „დარბაისლური“ მსჯელობა! ილიამ ამით გვიჩვენა ლუარსაბ თათქარიძის მთელი სულიერი და გონებრივი სამყარო. ორ უბრალო სიტყვაზე პაექრობით გახსნა გმირის მთელი შინაგანი ბუნება. საჭირო არ გახდა პროვინციალიზმები.

თანამედროვე ქართულ მწერლობაში ორი მიდრეკილება იგრძნობა. ერთნი გადაჭარბებით აფასებენ დიალექტიზმების მნიშვნელობას, დგანან დაახლოებით იმ თვალსაზრისზე, რაზედაც თავის დროზე იდგნენ ეგ. ნინოშვილი, დ. კლდიაშვილი,

ს. მგალობლიშვილი. ისინი ფიქრობენ: ყოველი თხზულების პერსონაჟი უნდა მეტყველებდეს თავის კილოზე; პროვინციულ დიალექტებს ფართოდ უნდა გაეღოს კარი მხატვრულ ლიტერატურაში; მათი განდევნა არ შეიძლება. მეორენი უფრო მართებულ თვალსაზრისზე დგანან. ისინი დიალექტიზმების ხმარებაში ზომიერებას იცავენ. ამა თუ იმ პერსონაჟის სულიერი სამყაროს კოლორიტის გადმოცემისათვის იყენებენ დიალექტიზმებს და მასაც იშვიათად. ეს თვალსაზრისი სწორად უნდა მივიჩნიოთ.

ყველა მწერალს რომ თავისი კილო შემოეტანა ენაში, ძნელი წარმოსადგენია, რა გამოვიდოდა. ქართული საბჭოთა პროზის ოსტატები თავისუფლებიან ზედმეტი პროვინციალიზმებიდან. მათი თხზულებები უფრო და უფრო იხვეწება.

სანიმუშოდ ავიღოთ ოთხი უახლესი რომანი: ლ. ქიაჩელის „გვადი ბიგვა“, ალ. ჭეიშვილის „ლელო“, კ. ლორთქიფანიძის „კოლხიდის ცისკარი“ და ო. ჩხეიძის „ტინის ხიდი“. ეს რომანები თანამედროვე ქართული საბჭოთა პროზის ნიმუშებია, რომელთაც ფართო პოპულარობა მოიპოვეს მკითხველთა მასებში. პროვინციალიზმებიდან ჩვეულებრივ თავისუფალია ლ. ქიაჩელის „გვადი ბიგვა“, ალ. ჭეიშვილის, კ. ლორთქიფანიძისა და ო. ჩხეიძის რომანები კი-არა. „ლელოში“ ეპოქალობით „გურულიზმებს“, „კოლხიდის ცისკარში“ — „იმერიზმებს“, „ტინის ხიდში“ — „ქართლიზმებს“. მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ეგ. ნინოშვილის სიმონასა და გოგია ჟიშვილის კილო ბევრად განსხვავდება ალ. ჭეიშვილის ქიშვარდისა და ციციხოს კილოსაგან; ასევე დ. კლდიაშვილის ოტია ქამუშაძისა და ბეკინა სამანიშვილის კილო სხვავდება კ. ლორთქიფანიძის ტარასი ხაზარაძისა და ბარნაბ საგანელიძის კილოსაგან.

თანამედროვე ადამიანები ამ რომანებში საერთოდ ლიტერატურული ენით მეტყველებენ, მათი ენა თავისუფალია დიალექტიზმებისაგან, და ეს საცსებით ბუნებრივიცაა, მაგრამ ეს წესი ბოლომდის დაცული არ არის. ავტორები, განსაკუთრებით ალ. ჭეიშვილი, მეტად ხშირად მიმართავენ დიალექტიზ-

გებს. ამასთან დიალექტიზმის ანე ქარბად ხმარება ამძიმებს წიგნს, ახალს არაფერს აძლევს მკითხველს, აძნელებს მის შეტანას სკოლაში.

პერსონაჟთა ტიპიზაციის პროვინციალიზმებით შემოფარგულ-, დიალოგებისა და მონოლოგების პროვინციალიზმებით აჭრელება დღეს გაუმართლებლად უნდა მივიჩნიოთ. დიალექტიზმები საერთოდ უარსაყოფი არაა, მაგრამ მათი ხმარების დროს მწერალმა დიდი ზომიერება უნდა გამოიჩინოს, საერთოეროვნული ქართული ენა უნდა დავიცვათ არასაპირო პროვინციალიზმებიდან, თვალისჩინივით უნდა გავუფრთხილდეთ მის სიწმინდეს.

ასევე უნდა ითქვას არასაპირო არქაიზმების შესახებაც.

არქაიზმები ეწოდება ხმარებიდან გასულ დრომოკმულ სიტყვებსა და გამოთქმებს, რომლებსაც კვლავ ვპოულობთ ხოლმე ლიტერატურულ თხზულებებში. არქაიზმების ქარბად ხმარება ისევე, როგორც ყოველგვარი მოგონილი სიტყვა, ანაგვიანებს ვრთიან ლიტერატურულ ენას, ამძიმებს და ხალხის მასებისათვის გაუგებარს ხდის მას. ყოველი დიდი მწერალი ამიტომ მუდამ ებრძოდა არასაპირო არქაიზმებსა და მოგონილ სიტყვებს, იცავდა ენას მათგან. ამას მოწმობს ქართული ლიტერატურული ენის მრავალსაუკუნოვანი ისტორია.

ცნობილია, რომ ლექსიკური შემადგენლობა ყველაზე ცვალებადი ნაწილია ენისა. იგი განუწყვეტლივ იცვლება და თითქმის ყოველდღიურად მდიდრდება. სახალხო მეურნეობისა და კულტურის განვითარება იწვევს ახალი სიტყვებისა და გამოთქმების ბუნებრივ წარმოქმნას. ამავე დროს ამ ახალ სიტყვებს გზას უთმობს გარკვეული ნაწილი ძველი სიტყვებისა, რომლებიც აღარ ასახავენ საზოგადოების განვითარების ახალ დონეს და ხმარებიდან გადიან. ეს, უწინარეს ყოვლისა, ლექსიკურ შემადგენლობას შეეხება, ხოლო ძირითადი ლექსიკური ფონდი ძირითადად უცვლელი რჩება და გვევლინება ახალი სიტყვობრივი ერთეულების წარმოქმნის ბაზად.

„მიუხედავად იმისა, რომ ენის ლექსიკურ შემადგენლობას ჩვეულებრივად გარკვეული რაოდენობით აკლდება მოძველე-

ბული სიტყვები, მას ემატება გაცილებით მეტი ახალი სიტყვა. რაც შეეხება ძირითად ლექსიკურ ფონდს, იგი ძირითადად რჩება და ენა მას იყენებს. როგორც თავისი ლექსიკური შემადგენლობის საფუძველს“.⁸

ამ დებულებების საილუსტრაციო მასალას ყოველივე ენის ისტორია იძლევა, მით უმეტეს ამ მხრით მდიდარ მასალას გვაწვდის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მქონე ქართული ლიტერატურული ენა. ქართული ლიტერატურული ენის უძველეს ძეგლებში გვხვდება სიტყვები: არმაღანი (ძღვენი), ბეზეკი (ელვარე), აქოქი (ეკალი), განრომა (გადაჩენა), განოტება (გაქცევა), ვაშკარანი (ჩანთა), ვეგი (კოჭი), კაეტი (ჩვეულების უფროსი), კიშტე (კალათი), კოლტი (ღორის ჯოგი), კონჭი, (ტაშტი), მამონა (სიმდიდრე), მართუე (ბარტყი), მარჩივი (ტყუბი), მრუმე (ბნელი), ფოლორცი (ქუჩა) და მრავალი ათეული სხვა, რომლებიც თანამედროვე ქართულში აღარ იხმარებიან. ეს და მსგავსი სიტყვები იხმარებოდნენ გარკვეულ ეპოქაში, ხოლო შემდეგ, მოძველების გამო, ისინი დავიწყებას მიეცნენ და ხმარებიდან გავიდნენ. მათი ისევ ხელოვნურად აღდგენა დღევანდელ ქართულ ლიტერატურულ ენას არა თუ გაამდიდრებდა, არამედ დაამძიმებდა და ხალხის ფართო მასებისათვის გაუგებარს გახდიდა.

ქართულმა ლიტერატურულმა ენამ ერთ დროს (ეს იყო მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში) მწვავედ განიცადა ანტონ კათალიკოსის ენის — არქაიზმებით აღსავსე, ძველი ქართულის თავისებური შენაწავის — მრისხანე დაწოლა. ანტონი და მისი მიმდევრები ასი წლის განმავლობაში აფერხებდნენ ახალი ქართული ლიტერატურული ენის ნორმალურ განვითარებას, თავს ახვევდნენ მას მისთვის არაბუნებრივ არქაულ ლექსიკასა და არქაულ გრამატიკულ ფორმებს. მაგრამ ფართო საზოგადოებრიობამ ისინი არ შეიგუა და უკუაგდო.

როგორც ცნობილია, ახალი ქართული ლიტერატურული ენის თავის უფლებებში აღდგენა და დამკვიდრება, რაც გასული საუკუნის 60-ან წლებში განხორციელდა, დაკავშირებულია საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის უბოპულარესი მოღვაწის ილია ჭავჭავაძისა და მისი უახ-

ლოესი თანამებრძოლის აკაკი წერეთლის სახელებთან. მათ საკუთარ მხრებზე გადაიტანეს არქაიზმების წინააღმდეგ ბრძოლა ქართულ ენაში და ფართო გზა გაუხსნეს კემპარიტ ხალხურობას როგორც ლიტერატურაში, ისე ენაში.

მწერლობაში სულ უკანასკნელ ხანებამდისაც დამკვიდრებული იყო აზრი, რომ ისტორიული რომანების პერსონაჟები არქაიზმებით დამძიმებული ენით უნდა ლაპარაკობდნენო. ლიტერატურის თეორეტიკოსები ამ წესის აუცილებლობის დასაბუთებასაც კი ცდილობდნენ. ისინი პერსონაჟთა ალაპარაკებას „ეპოქის შესაფერისი ენით“ ამართლებდნენ მათთვის „ტიპობრივი გარემოს“ შექმნის საჭიროების მოტივით, ანგარიშს არ უწევდნენ იმას, თუ რამდენად ასატანი იქნებოდა ეს თანამედროვე ენისათვის, ანგარიშს არ უწევდნენ არც მკითხველს, რომლის მეტ ნაწილს არც კი ესმოდა ასეთი ენა. ერთი სიტყვით, თანამედროვე ენის ბუნებრივი განვითარების ინტერესები მსხვერპლად ეწირებოდა ცალკეული მწერლების ინდივიდუალურ-მხატვრულ ხერხებს.

ქართული ლიტერატურის დიდი კლასიკოსები ილია ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი სასტიკად ილაშქრებდნენ მოჭარბებული არქაიზმების წინააღმდეგ.

ილია ჭავჭავაძემ გასული საუკუნის სამოციან წლებში გამანადგურებელი ლახვარი ჩასცა ჟურნალ „ცისკრისა“ და მის თანამშრომელთა უმწეო ენას, რომელიც სწორედ არქაიზმებით იყო აჭრელებული. ილიამ და აკაკიმ თავი აარიდეს არქაიზმებს არა თუ თანამედროვე თემებზე დაწერილ თხზულებებში, არამედ ისტორიულ თემებზე დაწერილ პოემებსა და მოთხრობებშიც. გავიხსენოთ, თუ გნებავთ, ილიას „ნიკოლოზ გოსტაწაბიშვილი“, „მეფე დიმიტრი თავდადებული“, აგრეთვე აკაკის „ბაში-აჩუკი“, „თორნიკე ერისთავი“ და სხვები, რომლებიც ისტორიულ თემებზეა დაწერილი. ისინი თავისუფალია დრომოჭმული სიტყვებისა და გამოთქმებისაგან. ცალკეულ მოძველებულ სიტყვებს ამ თხზულებებშიც ეპოულობთ, მაგრამ ისინი არქაიზმებად როდი მიიჩნევიან. მოძველებული სიტყვებისა და გამოთქმების ხმარებისას, ისევე, როგორც დიალექტიზ-

მეგობრისა და ბარბაროზების ხმარებისას, ილია და აკაკი დიდ ზომიერებას იცავდნენ.

ილიას და აკაკის გზა განაგრძეს მომდევნო პერიოდის მწერლებმა. საზოგადო მოღვაწეთა და მწერალთა შემდეგი თაობები, განაგრძობდნენ რა ილიასა და აკაკის ხაზს, ხელს უწყობდნენ ქართული ლიტერატურული ენის განუწყვეტლივ განვითარება-გამდიდრებას. მაგრამ იყვნენ ისეთი მწერლებიც, რომლებიც ამ სწორ გზას არ მიყვებოდნენ და სხვა თვალსაზრისზე იდგნენ. ეს, უწინარეს ყოვლისა, შეიძლება ითქვას გამოჩენილი რომანისტიკის ეპიკურ ბარნოვის შესახებ. თავის ისტორიულ რომანებში ავტორი ფართო ადგილს უთმობდა ხმარებიდან გასულ სიტყვებსა და გამოთქმებს. ამ რომანების ენა ხშირად დამძიმებულია ზედმეტი არქაიზმებით და მკითხველს არაიშვიათად უძნელდება ტექსტის გაგება, იძულებული ხდება მოიშველიოს ლექსიკონები. ეპიკურ ბარნოვს აღმოუჩნდნენ მიმდევრებიც, რომლებმაც არქაიზმების ხმარებაში მას კიდევ გადააჭარბეს. ჩვენ მხედველობაში გვყავს მწერალი კონსტანტინე გამსახურდია, რომელმაც თავისი უდაო ნიჭი და ფართო განათლება მონადრომა ხელოვნურად გამოგონილი, არქაული სიტყვებითა და ფორმებით შეზავებული არაბუნებრივი ენის დამკვიდრებისათვის ბრძოლას.

კ. გამსახურდიას ისტორიულ რომანებში ბევრია არქაული სიტყვები და გამოთქმები. ავტორი ცდილობდა არქაულ სიტყვებთან ერთად დაემკვიდრებინა წინადადებათა არაბუნებრივი, ახალი ქართული ენისათვის უცხო კონსტრუქციები. მისი წიგნების გაგებისათვის მკითხველს ამიტომ სპეციალური ლექსიკონები და კომენტარები სჭირდება.

კ. გამსახურდიას თხზულებებში გვხვდება: საკუთარ სახელთა ფუძით (არქაულად) წარმოდგენა: „უპასუხა დანიელ“, „ვერ მოასწრო ლიპარიტ“; თანდებულები ხშირად ნახმარია ძველებური ფორმით: „შთა, შინა, უკუ, ზედა, შიგან; სახელები გაღმაცემულია ანთროპით: „ხელებსა მას“, „ხოხობი იგი თრთოდა“; დაცულია სახელთა ძველებური წყაანხმება რიცხვში: „ორნი მხევალნი“ და სხვ.

ავტორის ისტორიულ რომანებში უხვადაა შეტანილი:

ასეთი სიტყვები: აოტნა (გაქცევა), არგანი (საბრჯენი ჯოხი), დილეგი (საპყრობილე), დიდროაჲ (მდინარის აღიდება), ზეზი (ერთგვარი ძაფი), მართვე (ბარტყი), მეოდოვანი (ლატაკი), მლამიობი (ღამურა), პაშტა (პატარა), ქეიბური (დიდი ისარი)... თანამედროვე მკითხველი განა ულექსიკონოდ შეძლებს მსგავსი სიტყვების გაგებას? რატომ უნდა დავივიწყოთ თანამედროვე ქართულის ცოცხალი სიტყვები და აღვადგინოთ მრავალი საუკუნის წინათ გარდაცვლილი, თანამედროვეობისათვის შეუფერებელი სიტყვები? მწერალი ენას წინ უნდა ეწეოდეს, თუ უკან?

კ. გამსახურდიას ისტორიულ რომანებში ჩვენ, ცხადია, მართოდენ არასაჭირო არქაიზმებს როდი ვხვდებით. აქ ყურადღებას იქცევს გონებაამახვილური სიტყვაწარმოებანი და კომპოზიტები (ცარგვალი, დიდოსტატი...), რომლებიც სწორედ ამ რომანების მიხედვით დამკვიდრდა ჩვენს ლიტერატურულ ენაში. უკანასკნელ წლებში კ. გამსახურდია ითვალისწინებს რა საზოგადოებრიობის საქმიან შენიშვნებს, თავის ახალ თხზულებებს ძველებურად აღარ ტვირთავს არქაული სიტყვა-გამოთქმებით.

ჭარბი არქაიზმებითა და ბარბარიზმებითაა აღსავსე ბევრი ჩვენი მეცნიერისა და მწერლის წიგნები. ერთ-ერთი მოწინავე ბელეტრისტის, დემნა შენგელიას რომანში — „წითელი ყაყაჩო“, მაგალითად, გვხვდება გამოთქმა „ერთმანერთი“. რა საჭირო იყო ამ არქაული ფორმის აღდგენა, როცა უკვე საუკუნეზე მეტია, დამკვიდრებულია გამარტივებული ფორმა ერთმანეთი?.

არქაიზმები, ისევე როგორც ბარბარიზმები და დიალექტიზმები, საერთოდ უარსაყოფი როდია, მაგრამ მათი გამოყენება არ უნდა წარმოადგენდეს მწერლის თვითმიზანს. მწერლის ინდივიდუალურობა და ორიგინალობა არ უნდა დავიყვანოთ ენობრივ ანომალიებამდის. ინდივიდუალურობა უნდა ჩანდეს ლიტერატურულ ხედვაში, სახეებში, სტილში და არა ენის გრამატიკულ წყობასა და ულექსიკაში. ენის გრამატიკული სტრუქტურა და ლექსიკა, როგორც გვასწავლიან ვ. ი. ლენინი და ი. ბ. სტალინი, საერთოა. ინდივიდს უფლება არა აქვს და არც

შეუძლია შეცვალოს გრამატიკული კანონები და ლექსიკური ფორმები. ინდივიდი, რომელიც კოლექტივის სანქციის გარეშე მოქმედებს, თავისთავს საზოგადოების გარეშე აყენებს, ენის გრამატიკული კანონები ობიექტური კანონებია, რომლებიც ადამიანის ნებისაგან დამოუკიდებლად მოქმედებენ.

ი. ბ. სტალინი ქართულად დაწერილ თხზულებებში არაერთგზის იყენებდა არქაიზმებსა და დიალექტიზმებს, მაგრამ იყენებდა მათ არა ყველგან, არამედ საჭიროებისამებრ, დაცივნის, ირონიის, პაროდირების მიზნით. ი. ბ. სტალინი არქაიზმებისა და დიალექტიზმების ნიმუშებს უწინარეს ყოვლისა იყენებდა პოლემიკის დროს, ფეოდალური და ბურჟუაზიული ნაციონალისტების, მენშევიკებისა და ანარქისტების წინააღმდეგ ბრძოლაში. მენშევიკი ლიტერატორებისა და მენშევიკური გაზეთების პოლიტიკური უზადრუკობის დასაბახიათებლად ი. ბ. სტალინი მიმართავდა გურულ პროვინციულ გამოთქმას — „გაკუჭება“. ნაშრომში „გაკერით პარტიულ უთანხმოებაზე“ ეკითხულობთ: „რა დააშავა „უმრავლესობამ“, რატომ „გაკუჭებულა“ ჩვენი „უმცირესობა“? (ი. სტალინი, თხზ., 1, გვ. 86); სტატიის „ჩვენი კავკასიელი კლოუნები“: „ჩვენი წერილების გამო მენშევიკურ გაზეთ „ლახვარს“ კუჭი მოსვლია, გაფხუკიანებულა, — ჩანს, კუჭში მოხვედრია ჩვენი ბრალდებაო“ (ი. სტალინი, თხზ., ტ. II, გვ. 39) და ასე შემდეგ. ი. ბ. სტალინის ადრინდელ, ქართულად დაწერილ ნაშრომებში მოცემული გვაქვს არქაიზმებისა და პროვინციული გამოთქმების სათანადოდ ხმარების ნიმუში, რაც ჩვენთვის ურყევ სახელმძღვანელოს წარმოადგენს.⁹ პოეტურ პეტყველებაში არქაიზმების ხმარება დასაშვებია დაცივნის, ირონიის ან ზოგჯერ ალტაცების გამოსახატავად. მაგრამ აქ, როგორც ითქვა, ზომიერების დაცვაა საჭირო. კიდევ უფრო მეტი ზომიერება უნდა დავიცვათ „ისტორიულ კოლორიტის“ შესაქმნელად არქაული სიტყვებისა და გამოთქმების ხმარების დროს. მოქარბებულ არქაიზმებს ვერ იტანს ერთიანი ლიტერატურული ენა. იგი ანაგვიანებს მას და ჩვენი პეტყველება, წერილი თუ ზეპირი, უნდა გაიწმინდოს მისგან.

სოციალისტური რეალიზმის მეთოდი მოითხოვს ჭეშმარიტად ხალხური, სადა, მარტივი. ყველასათვის გასაგები, მხატვრული ენით წერას. ასეთი ენა მდიდარია ხალხური იდეოპატური გამოთქმებით, აფორიზმებითა და სენტენციებით, მისთვის უცხოა ჟარგონული სიტყვა-თქმანი. რეალისტურმა ხელოვნებამ უნდა გამოავლინოს და გვიჩვენოს რიგითი ადამიანის მაღალი სულიერი თვისებები და მისი ხასიათის ტიპური დადებითი ნიშნები, შექმნას მისი ნათელი, მისაბამი მხატვრული სახე.

ყოველივე ამის მიღწევა მწერალს შეუძლია გამართული მხატვრული ენით, რომელიც აღსავსე უნდა იყოს გამომსახველობის მდიდარი, ბუნებრივი საშუალებებით. მწერალმა თავი უნდა დაადწიოს სიტყვობრივ ხარახურას, ყოველი სიტყვა მოთმინებით უნდა შეიჩრჩეს და აიწონ-გაიზომოს. სიტყვა მხოლოდ მაშინ აღწევს მიზანს, როცა იგი თავის ადგილასაა ნახმარი. მწერლის ენის დახვეწისათვის, არასაკირო დიალექტიზმებსა და არქაიზმებთან ბრძოლა მუდამ აქტუალურ ამოცანას უნდა წარმოადგენდეს. მაქსიმ გორკი პირდაპირ მოითხოვდა: «Необходима беспощадная борьба за очищение литературы от словесного хлама, борьба за простоту и ясность нашего языка, за честную технику, без которой невозможна четкая идеология»¹⁰.

საერთოეროვნული ქართული ენა მდიდარია მხატვრული გამომსახველობის საშუალებებით. საკმარისია დაუუკვირდეთ ხალხური ანდაზა-აფორიზმების, გამოცანა-ხავესების, ხალხური ლექსებისა და ზღაპრების ენას, რომ ამაში დავრწმუნდეთ. მხატვრული გამომსახველობის ეს საშუალებები ჩვენი ხალხის შემოქმედებითი შრომის ნაყოფია და ასახავს მის განვითარებას, მისი ურთიერთობის, საზოგადოებრივი დამოკიდებულების, ეკონომიკისა და კულტურის აღმავლობას. ნიჭიერი მწერალი ამ სიმდიდრეს ესესხება ხალხს და მათ იყენებს მხატვრული სახის შესაქმნელად. მხატვრული გამომსახველობის საშუალებანი იგივეა მწერლისათვის, რაც საღებავებია მხატვრისათვის. მხატვრის ინდივიდუალურობა გამოჩნდება ფერთა შეხამებაში, მწერლის ინდივიდუალურობა კი — მხატვრულ გამომსახველობათა საშუალებების ოსტატურად შერჩევა — გა-

მოყენებაში. მწერლის ენის ინდივიდუალურობა მხოლოდ აქ შეიძლება დავინახოთ. გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი — საფუძველი ენისა — მწერლის „ინდივიდუალური ენის“ სარბიელი როდია. ეს საერთოა მწერლისა და მკითხველისათვის. მაგრამ „მწერლის ენა“ მაინც განსხვავდება „მკითხველის ენისაგან“, და განსხვავდება არა იმით, რომ მათ სხვადასხვა გრამატიკული წყობა და ლექსიკა აქვთ, არამედ სწორედ მხატვრული გამომსახველობის საშუალებათა გამოყენებით, მხატვრული სტილით. პოეტი ამბობს: „სამშობლოს ცასა ბნელად გაშლილი მწუხრის ზეწარი გადაეფარა“. ამ მშვენიერი მხატვრული სახის ნაცვლად ჩვეულებრივი მკითხველი იტყოდა: „დაღამდაო“.

რა განსხვავებაა ამ ორ ნათქვამს შორის? შინაარსობლივად — არავითარი. მხატვრულად — დიდი. სწორედ პირველი ახასიათებს და განასხვავებს „მწერლის ენას“ „მკითხველის ენისაგან“.

ეს გარემოება ჰქონდა მხედველობაში ვაჟა-ფშაველას, როცა იგი მწერლის ინდივიდუალობის საფუძვლად „ენას“ მიიჩნევდა, ამით იყო გამოწვეული სიტყვა ენის ბრჭყალებში ჩასმაც. „მწერალს უპირველეს ყოვლისა, საკუთარი „ენა“ უნდა ჰქონდეს, ვინაიდან ენა სახეა მწერლისა, მისი ფიზიონომიაა და, უკეთესად რომ ვთქვათ, — მწერლის სულია; ენაში იმალება მწერლის ინდივიდუალობა, მისი „მეო“, — წერდა ვაჟა.¹¹

ვაჟა აქ გულისხმობს არა ენის გრამატიკულ წყობასა და ლექსიკას, არამედ სტილს, მხატვრული გამომსახველობის საშუალებებს, მათს ცოდნასა და გამოყენებას. ამაში ეძებდა იგი მწერლის ორიგინალობას, მისი შემოქმედების ინდივიდუალურობას. ამიტომ სავსებით ბუნებრივი იყო ვაჟას დასკვნა: „ფესვები მწერლის ენისა, სტილისა, იქ არის ჩაწმახნული, მწერალს უნდა ჰქონდეს საკუთარი ფრაზეოლოგია, საკუთარი წინადადებანი, საკუთარი სურათები, თუნდაც ისინი სხვის სურათებს ჰგავდეს, მაინც და მაინც თავისებურად უნდა იყოს გამოთქმული; მაშასადამე, ორიგინალობა უნდა ეტყობოდეს, ბეჭედი თავისებურებისა უნდა ესვას“.¹²

უკეთესად ძნელია მწერლის ორიგინალობა-ინდივიდუალუ-

რობის კრიტიკული დახასიათება. ასეთი იყო პირადად თვით ვაჟა, მას ყოველივე ეს შეეძლო თავისთავზე ეთქვა.

ყოველ მაღალგანვითარებულ სამწერლო ენაში გამოიყოფა სხვადასხვაგვარი სტილისტიკური საშუალებანი, სიტყვობრივი გამოხატულების ესა თუ ის მყარი ხატოვანი ფორმები, რომელთა ხმარება შეტ ემოციურ ძალას მატებს ლიტერატურულ ენას.

გავიხსენოთ ქართული იდიომატური გამოთქმები: „გულანაბადი აიკრიფა“, „დალია სული“, „სიტყვა ბანზე ააგდო“, „დანა ყელზე დაჰკრა“, „სამარე გაუთხარა“, „ფეხი ამოიკვეთა“, „ენა მუცელში ჩაიგდო“, „ენა მოიკვნითა“, „პირში ჩალა გამოავლო“, „სულზე მოასწრო“, „გული ამოესკენა“, „პილპილმოყრილი მადლი“, „ეგ არის და გორის ციხე“... ამ ღირსშესანიშნავ ხალხურ სამკაულებს მწერლები მიმართავენ თავიანთი სტილის დასამშვენებლად. იდიომატური გამოთქმები ქმნიან ენის არა „გარეგნულ მშვენებას“, არამედ ენის ლექსიკური შემადგენლობის შინაგანი განვითარების უშუალო პროდუქტს წარმოადგენენ. მხატვრული გამომსახველობის ძალა აქვთ არა მხოლოდ ასეთ ხატოვან თქმებს, მყარ სტილისტიკურ ფორმულებს. ენის ყოველგვარ საშუალებას შეუძლია მხატვრული გამომსახველობის როლის შესრულება, ოღონდ საჭიროა მათი ოსტატურად გამოყენება. აკად. ვ. ვინოგრადოვის აზრით, «В структуре художественного произведения происходит эмоционально-образная, эстетическая трансформация средств общенародного языка. Все средства языка выразительны, надо лишь умело пользоваться ими»¹³.

სიტყვის ოსტატის მოვალეობაა გამოამზეუროს საერთოეროვნული ენის ყოველგვარი სიმდიდრე, გამოიყენოს იგი თავისი მხატვრული სახეების შესაქმნელად, თვალისჩინივით მოუფრთხილდეს მის სიწმინდეს. „ნიჭიერი მწერალიც იმისათვის არის სასარგებლო ენისათვის, რომ თავის თხზულებებში ენის სიმდიდრე გამოაჩინოს ხოლმეო“, — ამბობდა ილია ჭავჭავაძე. მწერლობის ისტორია მკერამეტყველურად ადასტურებს ამ აზრს.

1951.

გრამატიკული კანონების ხასიათის საკითხისათვის

ენის განვითარების კანონზომიერი პროცესი მისი საფუძვლის — ძირითადი ლექსიკური ფონდისა და გრამატიკული წყობის — განსაზღვრულ ცვლილებებს გულისხმობს. ენა კი განეკუთვნება ისეთ საზოგადოებრივ მოვლენათა რიგს, რომელიც ვითარდება და იცვლება ნელა, თანდათანობით, რისთვისაც უცხოა ე. წ. აფეთქებები. განსაკუთრებით ნელა იცვლება ენის გრამატიკული წყობა — ერთ-ერთი მთავარი საფუძველი ენისა. მარქსიზმი გვასწავლის, რომ ენის განვითარება ემყარება გარკვეულ შინაგან კანონებს, რომლებიც ობიექტური ხასიათისაა და ადამიანთა ნების დამოუკიდებლად მოქმედებენ.

ი. ბ. სტალინმა პოლიტიკური ეკონომიის კანონებთან ერთად გააშუქა გრამატიკული კანონების (წესების) უძირითადესი, საკვანძო საკითხები, რომლებიც მანამდის მარქსისტული თვალსაზრისით შესწავლილი არა თუ არ ყოფილა, არამედ მარქსიზმის ყოველგვარ ვულგარიზატორთა, მედვეითნეთა და თალმუდისტთა, თეორიული ვარჯიშობის სარბიელს წარმოადგენდა.

ცნობილ ნაშრომში „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“ ი. ბ. სტალინი წერდა: „ენათმეცნიერების მთავარი ამოცანა ენის განვითარების შინაგანი კანონების შესწავლაა“.¹⁴ ენა სპეციფიკური საზოგადოებრივი მოვლენაა, განვითარების საკუთარი შინაგანი კანონები რომ გააჩნია. ეს კანონები ასახევენ განვითარების იმ პროცესების კანონზომიერებას, რომლებსაც ადგილი აქვთ საზოგადოებაში და რომლებიც ადამიანთა ნების დამოუკიდებლად ხდება. ამ კანონების მოქმედება ჩანს

ენის ყოველგვარ მასალაში — ფონეტიკაში, მორფოლოგიაში, სინტაქსში. ყოველ ენას აქვს როგორც განვითარების საკუთარი შინაგანი კანონები, ისე სპეციფიკური გრამატიკული წესები. გრამატიკული წესები (კანონები) კი ძირითად ლექსიკურ ფონდთან ერთად შეადგენენ ენის საფუძველს, მისი სპეციფიკის არსს.

ი. ბ. სტალინის მოძღვრების თანახმად, გრამატიკა გვაძლევს სიტყვათა ცვლილებების წესებს (კანონებს) ისე, რომ მას მხედველობაში აქვს არა კონკრეტული სიტყვები, არამედ საერთოდ სიტყვები, რომლებიც მოკლებული არიან ყოველგვარ კონკრეტულობას. ასევე გრამატიკა გვაძლევს წესებს (კანონებს) წინადადებათა შესადგენად ისევე, რომ მხედველობაში აქვს არა ესა თუ ის კონკრეტული წინადადება, არამედ ყოველგვარი წინადადება. „მაშასადამე, აბსტრაქციას ახდენს რა კერძოსა და კონკრეტულისაგან, როგორც სიტყვებში, ისე წინადადებებში, გრამატიკა იღებს იმ ზოგადს, რაც საფუძვლად უძევს სიტყვათა ცვალებადობას და წინადადებაში სიტყვათა შეკავშირებას, და მისგან ქმნის გრამატიკულ წესებს, გრამატიკულ კანონებს“. ¹⁵

ყოველი ენობრივი წესი, გრამატიკული კანონი, ადამიანთა ნებისაგან დამოუკიდებლად მომდინარე, განსაზღვრული ობიექტური პროცესის ასახვაა. ეს კანონები ენაში გამომუშავებულია იმთავითვე, საზოგადოების გაჩენისთანავე. საზოგადოებამდის ასეთი კანონების შექმნა შეუძლებელი იყო, რადგან ენა, როგორც საზოგადოებრივი მოვლენა, მასთან ერთად შეიქმნა და მასთან ერთად ვითარდება. ამიტომ ენის განვითარების კანონების გაგება შეუძლებელია მისი მატარებელი საზოგადოების ისტორიის გაუთვალისწინებლად. „საზოგადოების გარეშე ენა არ არსებობს. ამიტომ ენა და მისი განვითარების კანონები შეგვიძლია გავიგოთ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მას წვეთ-წველით განუყრელ კავშირში იმ საზოგადოების ისტორიასთან, ამ ხალხის ისტორიასთან, რომელსაც შესასწავლი ენა ეკუთვნის და რომელიც ამ ენის შემოქმედი და მატარებელია“. ¹⁶

გრამატიკის კანონები ენის გაჩენისთანავე ჩამოყალიბებულია. ენის გრამატიკული წყობის განვითარება, რაც უაღრესად

ნელ პროცესს წარმოადგენს, ამ კანონების დახვეწისა და გაუმჯობესებას გულისხმობს. ადამიანები, გრამატიკოსები კი არ ქმნიან გრამატიკულ წესებს (კანონებს), არამედ მათ აღმოაჩენენ და სწავლობენ, კანონები კი ობიექტურად არსებობენ ენაში. თვით გრამატიკა ამ კანონების კრებულია და მეტი არაფერი: „გრამატიკა (მორფოლოგია, სინტაქსი) სიტყვათა ცვლილებებისა და წინადადებაში სიტყვათა შეთანხმების წესების კრებულია“.¹⁷

ადამიანი, მიუხედავად მისი ავტორიტეტისა და მდგომარეობისა საზოგადოებაში, ვერ იქნება ენის კანონმდებელი. ცალკე ადამიანს რომ შეეძლოს ენის გრამატიკული კანონების ნებისმიერი შეცვლა, მაშინ ენა დაკარგავდა თავის საზოგადოებრივ დანიშნულებას და პიროვნებათა ვარჯიშობის სარბიელად გადაიქცეოდა. პიროვნება, რა უფლებითაც არ უნდა სარგებლობდეს იგი, უძლურია გრამატიკული კანონების მიმართ. მას მხოლოდ შეუძლია კანონების აღმოჩენა და შესწავლა, მათი გამოყენება საზოგადოების ინტერესებისათვის, მაგრამ მას არ ძალუძს ამ კანონთა მოქმედების ან შეჩერება ან გაუქმება. მხოლოდ დონკიხოტებს შეეძლოთ ენის, საზოგადოების განვითარების ობიექტური კანონების ნებისმიერ შეცვლაზე ოცნებით გაერთოთ თავი. ამ გარემოებას ცხადყოფს ყოველი ენისა და, მათ შორის, ქართული ენის მთელი მრავალსაუკუნოვანი ისტორია.

ცნობილია, რომ ქართულში თანდებული სიტყვას ბოლოში დაერთვის და არა თავში. ამ მხრით რუსული ენა ქართულისაგან პრინციპულად განსხვავდება. რუსულში თანდებული სიტყვას წინ, თავში ერთვის და არა ბოლოში: მიწა-ზე — на земле; ზღვა-ში — в море; წიგნისა-თვის — для книги... ქართულ ენაში შეუძლებელია თანდებულის წინდებულად ხმარება, აქ თანდებული თანდებულია, მისი თვითნებურად ადგილმონაცვლეობა არ შეიძლება. ეს გრამატიკული წესი ეპოქათა განმავლობაში შექმნილა და განმტკიცებულა. XVIII საუკუნის 60-იან წლებში ანტონ კათალიკოსი შეეცადა ტრადიციული წესის ახალი წესით შეცვლას, თანდებულის წინდებულად ჯადაქცევას. ამ მიზნით იგი ხმარობდა ასეთ გამოთქმებს: „თვის

სინტაქსისა“, ე. ი. „სინტაქსისათვის“; „თვის თანხმობისა ოთხ-
თა ნათესავთა ნაწილთა სიტყვისათა საზოგადოდ“ — „მეტყვე-
ლების ოთხი მონათესავე ნაწილის შეთანხმებისათვის საზოგა-
დოდ“; „თვის ხელოვნებისა ღრამმატიკოსობითისა“ — „გრამა-
ტიკის ხელოვნებისათვის“...

ანტონი მაშინ დიდი თანამდებობის პირი იყო და თავისი
ძალის გამოყენებით ცდილობდა ქართული ენისათვის თავს
მოეხვია მისთვის არაბუნებრივი ნორმები, გარდაქმნა გრამა-
ტიკა ხელოვნურად გამონაგონი, ან სხვა ენათაგან შემოტანილი
კანონების მიხედვით. ამ მიზნით ანტონი და მისი მიმდევრები
ადგენდნენ გრამატიკებს, ქმნიდნენ სახელმძღვანელოებს, ავრ-
ცელებდნენ მათ ძალით. მაგრამ რა მივიღეთ? ხალხმა, საზოგა-
დობამ არ მიიღო ანტონის მიერ გამონაგონი „კანონები“, ახ-
ლოსაც არ მიიყარა ისინი და ენამ განაგრძო განვითარება თავი-
სი საკუთარი შინაგანი კანონების მიხედვით. შემდეგ, XIX სა-
უკუნის 60-იან წლებში ხალხის ეს პისწრაფება გამოხატა ილია
ჭავჭავაძემ, რომელმაც დაანგრია ანტონის სკოლის ხელოვნუ-
რი ზღუდეები და თავის უფლებებში აღადგინა ერთიანი ხალ-
ხური ენა. დაუბრუნა მას წართვეული ტრიბუნა. ქართული
ენის გრამატიკული კანონების „რეფორმატორთა“ ასი წლის
ბრძოლა კრახით დამთავრდა.

ქართული ენის ისტორიამ სხვა შემთხვევებიც იცის. მხედ-
ველობაში გვაქვს ქართული რიცხვითი სახელების გრამატიკუ-
ლი გამომსახველობის არსებული წესის შეცვლის ცდები. ცნო-
ბილია, რომ ქართულში თვლა ოცობითია, წერა — ათობითი;
ოციდან დაწყებული რიცხვითი სახელები ათობით იწერება და
ოცობით იკითხება. თუ ამ მხრით ქართულ ენას რუსულს შე-
ვიდარებთ, მათ შორის პრინციპულ სხვაობას დავინახავთ: რუ-
სულში სათანადო რიცხვითი სახელები იწერება ათობით და
ათობითვე იკითხება, ანგარიშიცა და წერაც ათობითია. მაგა-
ლითისათვის ავიღოთ 65. ეს რიცხვი დაწერილის მიხედვით
გულისხმობს: ექვსი ათი (ათეული) და ხუთი (ერთეული), მაგ-
რამ გამოვთქვამთ კი ასე: სამ-ოც-და-ხუთი. რა შუაშია აქ
სამი ოცი, როცა ექვსი ათია დაწერილი? (ჩვენ მხედველობაში
არ ვღებულობთ, როცა სამი ოცი იმავე ექვს ათს გულისხმობს)-

შევადაროთ ამას რუსული გამოთქმა: **шесть—десять—пять**, რომელშიაც ათობით დაწერილი ათობითვეა გადმოცემული სიტყვებით. რუსულმა ენამ არ იცის ოცობით ანგარიში, რუსულში არცა გვაქვს ცნება ოცი, ეს მხოლოდ ქართულში შეიძლება ვიპოვოთ.

თითქოს ბუნებრივად იბადება კითხვა: რომელი მათგანია უფრო მართებული, ქართული თუ რუსული? მართებულია ორივე. რუსულ ენას რიცხვითი სახელების წარმოების ერთი წესი შეუთვისებია, ქართულ ენას — მეორე. ორივე მათგანი გრამატიკულად უნაკლოდაა გაფორმებული. თითოეულ მათგანში გამოსკვივის რუსული ენისა და ქართული ენის, როგორც დამოუკიდებელი ენების, თვითმყოფობა.

ქართული ენის ამ ვითომდა „უცნაურმა თავისებურებამ“ ბევრი მეცნიერის ყურადღება მიიპყრო ჯერ კიდევ მრავალი საუკუნის წინათ. ზოგმა მათგანმა აშკარად დაიწუნა ქართული რიცხვითი სახელების წარმოების ეს სისტემა და საჭიროდ დაინახა მისი „რეფორმის“ აუცილებლობა: როგორც ათობით ეწერო, ისევე ათობითვე ვიანგარიშოთო! მათი აზრით, უნდა გაუქმებულიყო რიცხვითი სახელი ოცი (20) და მის ნაცვლად გვჩვენარა **ორათი** (ორი-ათი). შესაბამისი რიცხვებიც უნდა გამოგვეთქვა ასე: **სამათი** (30), **ოთხათი** (40), **ხუთათი** (50), **ექვსათი** (60), **შვიდათი** (70), **რვაათი** (80), **ცხრაათი** (90), **შვიდათი-ცხრა** (79) და ა. შ. ასეთი „რეფორმის“ მოხდენა უცდია XI საუკუნის დიდ ფილოსოფოსს იოანე პეტრიწსაც, რომელსაც ერთ-ერთ იამბიკოში „ოცდაათის“ ნაცვლად ნახმარი აქვს „**სამათნი**“ („იოანესგან სინელისა სამ-ათნი გვარნი კიბისა აღსავალთაებრ თქუმულნი“).¹⁸

ასევე ერთ ხალხურ ლექსში გვხვდება ხელოვნური გამოთქმები **სამათი** ოცდაათისა და **შვიდათი** სამოცდაათის ნაცვლად: „**კაცს სამათი წლის სიცოცხლე, პირუტყვებს ათიც ეყოსო**; „**შვიდათ წელს რომ გადასცდესა, მაიმუნსა დედრესა**“ (ხალხური პოეზია, 1934, გვ. 256-257).

რეფორმატორთა შორის უნდა დავსახელოთ დავით რექტორიც, რომელსაც ერთ ასტრონომიული შინაარსის ლექსში ნახმარი აქვს გამოთქმები: **ორათ სამი** (23) და **ორათ ხუთი** (25).

ვერძი მარტსა ოცდა ხუთსა მიითვალავს მზისა სპერას.
 კურო აპრილს ოცდა სამსა ისპეკალეზს იას ფერას.
 ორათ სამსა მაისისას მარჩბივ იმოსს ჭრელ პეპერას.
 კირჩხიბ ივნისს ოცდა ხუთსა უკუ-ერწყმის დიდ იმპერას.
 ოცდა ხუთსა ივლისს თვესა ილიოა ლომ შეამკეცი,
 ქალწულიცა აგვისტოსა, ხუთ-ხუთეულს შენაქეცი.
 ორათ ხუთსა სექტემბერსა სასწოროშია შენატკეცი,
 მზე ოქტომბრის ღრიანკალში ოცდა ხუთს იბაზმაქეცი.
 ნოემბერსა ოცდა ხუთსა აღიცისკრებს მშვილდოსანი,
 ორათ ხუთსა დეკემბერსა თხის რქას მოაქვს წმინდოსანი,
 იანვარს ოცს მთვრალი შეტრფის, წყლის საქანს არ
 ბინდოსანი,

თევზმან ოცსა ფებერვალსა აპპოლო არ წყმიდოსანი. ¹⁹

პროფ. ვ. ბერიძე, კომენტარს უკეთებდა რა ამ ლექსში ნახ-
 მარ ზაზგასმულ გამოთქმებს, დაასკვნიდა: „თქმა იმისა, რომ
 ეს რეჟტორს ლექსისათვის დასჭირდაო, შეუძლებელია, რად-
 გან ორათსამი და ოცდასამი მარცვალთა რაოდენობით ერთ-
 გვარია, ამგვარადვე ორათხუთი და ოცდახუთი. მაშ, რით ავხ-
 სნათ ათობით თვლის შემოტანა? მხოლოდ საჭიროებით. ეს
 საჭიროება ყოველთვის ყოფილა და განსაკუთრებით მწვავედ-
 იგრძნობა დღეს, როდესაც სკოლამ მასობრივი ხასიათი მიიღო,
 და, რაც მთავარია, გარდა ამ უბნისა, ყველგან ათობითი სის-
 ტემაა გაბატონებული“... „მოგეხსენებათ, რა უხერხულობაა
 ქართულში იმის გამო, რომ რიცხვების გამოთქმასა და დაწე-
 რილობას შორის განხეთქილებაა, სახელდობრ: ზეპირად ვითა-
 ვლით ოცობით და ვწერთ კი ათობით. ეს გარემოება უდიდეს
 დაბრკოლებას ქმნის ბავშვთათვის ანგარიშის სწავლებისას და
 უკვე კაი ხანია დაისვა საკითხი ათობითს თვლაზე გადასვლის
 აუცილებლობის შესახებ“. ²⁰

მაგრამ არც ეს წესი გავრცელებულა. არ გავრცელებულა
 იგი გასაგები მიზეზების გამო. რიცხვით სახელთა ტრადიციუ-
 ლი წარმოება ქართულში ჩამოყალიბებულია ეპოქების განმავ-
 ლობაში და ენობრივ ნორმად განმტკიცებულა. მათი შეცვლა
 ცალკეულ ადამიანებს არ შეეძლოთ. „რეფორმატორთა“ ოც-
 ნება იმთავითვე განწირული იყო.

რუსული ენის ისტორიიდან შეიძლება გავიხსენოთ ლომონოსოვის გრამატიკის მაგალითი. ლომონოსოვი გამოსული იყო ხალხის შუაგულიდან და მის შემოქმედებას ფართოდ ჰქონდა ფესვები გადგმული ხალხში, იგი ღრმად ჩაწვდა დიდი რუსული ენის ხალხურ თავისებურებებს, მის გრამატიკულ წესებს (კანონებს). ამიტომ მას შემდეგ, რაც მან ლათინური და გერმანული ენებიც შეისწავლა, შეეცადა რუსული წინადადებების გამართვას ამ ენათა გრამატიკული წესების მიხედვით. ეს კი არაბუნებრივი იყო რუსული ენისათვის. ლომონოსოვის ასეთმა წინადადებებმა ბელინსკის დამსახურებული შენიშვნა გამოიწვია: „განა აშას მოითხოვდა რუსული ენის გენია, რომელსაც ეს დიდი ადამიანი ჩაწვდა?“²¹ დიდმა კრიტიკოსმა სავესებით სწორად მიუთითა: „ენის ხელოვნურად შექმნა შეუძლებელია, რადგან მას ჰქმნის ხალხი; ფილოლოგები მხოლოდ ენის კანონებს აღმოაჩენენ და სისტემაში მოჰყავთ ისინი, ხოლო მწერლები მარტოოდენ ჰქმნიან ამ ენაზე, შესაბამისად ამ კანონებისა“.²²

ბელინსკიმ ინტუიციურად განჰყვრიტა ენის საზოგადოებრივი ბუნება და ენის გრამატიკული წესების (კანონების) არანებისმიერი ხასიათი და მართებულად გაუსვა ხაზი იმას, რომ ადამიანს არ ძალუძს ენის რეფორმა, მისი გრამატიკული წესების ხელოვნურად შეცვლა, რადგან ენა საზოგადოების, მთელი ხალხის მიერაა შექმნილი და მის განვითარებას იგი მეთვალყურეობს. დიდი კრიტიკოსის სავესებით მართებულად დასკვნით, მწერლები თავიანთს თხზულებებს ქმნიან ენის გრამატიკული წესების შესაბამისად, ხოლო ფილოლოგოსებს შეუძლიათ ამ წესების მხოლოდ აღმოჩენა და შესწავლა.

ადამიანთა ყოველ ახალ თაობას გადმოეცემა ენის გრამატიკული წყობის მზა წესები (კანონები), რომლებიც საუკუნეების განმავლობაში გამომუშავებულა. ამ გრამატიკული კანონების მიხედვით ადამიანები ახერხებენ ურთიერთობას და აღწევენ ურთიერთგაგებას, აზრთა გაცვლას. ყოველი ახალი თაობის წარმომადგენლებს შეუძლიათ სწორად გაიგონ და შეისწავლონ ისინი, იზრუნონ მათ გაუმჯობესება-დახვეწაზე, ხალხის ინტერესებისათვის გამოყენებაზე. მაგრამ ამ თაობის ადა-

მიანებს, რა უფლებითაც არ უნდა სარგებლობდნენ ისინი საზოგადოებაში, როდი შეუძლიათ საკუთარი ფანტაზიის მიხედვით შეცვალონ ეს კანონები. ენის გრამატიკული კანონები ისევე, როგორც მეცნიერების კანონები, ობიექტურად, ადამიანთა ნებისაგან დამოუკიდებლად არსებობენ.

ი. ბ. სტალინი ჭერ კიდეც 1932 წელს ამბობდა: „ყოველი ახალი თაობა ხვდება გარკვეულ პირობებს, რომლებიც უკვე არსებობდა მზა სახით იმ მოენტში, როდესაც ეს თაობა გაჩნდა. და დიდ ადამიანებს მხოლოდ იმდენად აქვთ რაიჟე ფასი, რამდენადაც მათ შეუძლიათ სწორად გაიგონ ეს პირობები და მიხედნენ, თუ როგორ უნდა შეცვალონ ისინი. თუ მათ ეს პირობები არ ესმით და სურთ ამ პირობების ისე შეცვლა, როგორც მათ უკარნახებს მათი ფანტაზია, მაშინ ისინი, ეს ადამიანები, ღონ-კიხოტის მდგომარეობაში ვარდებიან“.²³

ადამიანები უძლური არიან შეცვალონ როგორც ბუნების მეცნიერების, ისე პოლიტიკური ეკონომიის კანონები, ეს კანონები ობიექტური ხასიათისაა და ადამიანის ნებას არ ემორჩილებიან. ეგვევ შეიძლება ითქვას გრამატიკული წესების შესახებაც. „მარქსიზმს მეცნიერების კანონები ესმის, — სულ ერთია ეხება საქმე ბუნების მეცნიერების კანონებს თუ პოლიტიკური ეკონომიის კანონებს, — როგორც ადამიანთა ნებისაგან დამოუკიდებლად მომდინარე ობიექტური პროცესების ასახვა. ადამიანებს შეუძლიათ აღმოაჩინონ ეს კანონები, შეიცნონ ისინი, შეისწავლონ ისინი, გაითვალისწინონ ისინი თავიანთ მოქმედებაში, გამოიყენონ ისინი საზოგადოების ინტერესებისათვის, მაგრამ მათ არ შეუძლიათ შესცვალონ ან გააუქმონ ისინი. მით უფრო არ შეუძლიათ მათ ჩაშაყალიბონ ან შექმნან მეცნიერების ახალი კანონები“.²⁴

გრამატიკული წესები (კანონები), რა თქმა უნდა, დიდად განსხვავდებიან ბუნების მეცნიერებისა და პოლიტიკური ეკონომიის კანონებიდან. ბუნების მეცნიერების კანონების შემოქმედი თვით. ბუნებაა და მათი მოქმედების სფერო ამით განსაზღვრულია. ეს კანონები იმოქმედებენ მანამ, სანამ ბუნება არსებობს. ადამიანები უძლური არიან მოსპონ ისინი, ან შექმნან ბუნების ახალი კანონები. „ადამიანებს, თუ ისინი შეიცნობენ

ბუნების კანონებს, თუ გაითვალისწინებენ და დაეყრდნობიან, თუ უნარიანად მოიმარჯვებენ და გამოიყენებენ მათ, შეუძლიათ შეზღუდონ მათი მოქმედების სფერო, სხვა მიმართულება მისცენ ბუნების ნგრევის ძალებს, საზოგადოების სასარგებლოდ წარმართონ ბუნების ნგრევითი ძალები“.²⁵

გრამატიკული კანონები, ისევე როგორც მთლიანად ენა, საზოგადოების მიერაა შექმნილი ეპოქათა განმავლობაში და განმტკიცებულია ადამიანთა ხანგრძლივი ურთიერთობის მრავალმხრივი პრაქტიკით. ენათმეცნიერს შეუძლია აღმოაჩინოს გრამატიკული წესები, შეიცნოს ისინი და ამით ხელი შეუწყოს ენის მეცნიერულ შესწავლას, ადამიანთა ურთიერთობის განვითარებას. ენა და მისი გრამატიკული წესები ისე კი არ იცვლებიან, როგორც ზედნაშენური ხასიათის მოვლენები. ი. ბ. სტალინი გვასწავლის, რომ ენა არ განეკუთვნება ზედნაშენურ მოვლენათა კატეგორიას, არც ბაზისთა და არც ბაზისსა და ზედნაშენს შორის „შუალედურ“ მოვლენათა კატეგორიას, რადგან ასეთი „შუალედური“ მოვლენები ბუნებაში არ არსებობენ, რომ იგი სპეციფიკური საზოგადოებრივი მოვლენაა, რომელსაც თავისი შინაგანი განვითარების კანონები აქვს. ენა რომ ზედნაშენი მოვლენა ყოფილიყო, მას საკუთარი შინაგანი განვითარების კანონები აღარ ექნებოდა.

ქართულ ენაში არსებობს გრამატიკული წესები, რომელთა მიხედვით ქვემდებარე, თუ ის სულიერი საგანია, ყოველთვის ითანხმებს მრავლობით რიცხვში შემასმენელს, აიანდებული ყოველთვის გარკვეულ ბრუნვას მართავს, გარდამავალი ზმნა ზუბიექტს სამ ბრუნვაში მართავს: სახელობითში (როცა ზმნა პირველი სერიის ფორმისაა), მოთხრობითსა (როცა ზმნა მეორე სერიის ფორმისაა) და მიცემითში (როცა ზმნა მესამე სერიის ფორმისაა), ქვემდებარე და დამატება ყოველთვის მართავს ზმნის (შემასმენლის) პირს და სხვა. ეს გრამატიკული კანონები ქართულ ენაში ათეული საუკუნეების განმავლობაში მოქმედებენ. V საუკუნიდან (ე. ი. 1.500 წლის განმავლობაში) ჩვენ შესაძლებლობა გვაქვს თვალყური მივადევნოთ მათს მოქმედებას ლიტერატურული ძეგლების მიხედვითაც, და მოქმედებენ, როგორც ადამიანთა ნებისაგან დამოუკიდებლად არსებუ-

ლი კანონები, რომელთა შეცვლა ადამიანებს არ ძალუძთ.

გრამატიკული წესები (კანონები), ე. ი. ენის გრამატიკული წყობა, მეტად გამძლეა და თაობათა განმავლობაში ცოცხლობენ. მართალია, დროთა განმავლობაში რამდენიმედ ისინიც შეიძლება შეიცვალონ, მაგრამ მხოლოდ ოდნავად, მათი საფუძვლები ხელუხლებელი რჩება. „ეპოქათა განმავლობაში შემუშავებული გრამატიკული წყობა, რომელიც ენას შეუსისხლხორცდა, კიდევ უფრო ნელა იცვლება, ვიდრე ძირითადი ლექსიკური ფონდი. იგი, რა თქმა უნდა, იცვლება დროთა განმავლობაში, იგი უფრო სრულყოფილი ხდება, აუმჯობესებს და აზუსტებს თავის წესებს, იძენს ახალ წესებს, მაგრამ გრამატიკული წყობის საფუძვლები რჩება მეტად დიდი ხნის განმავლობაში, რადგან ამ საფუძვლებს, როგორც ისტორია გვიჩვენებს, შეუძლიათ წარმატებით ემსახურონ საზოგადოებას მთელი რიგი ეპოქების მანძილზე“.²⁶

ენა საზოგადოებრივი მოვლენაა და მისი განვითარების საფუძველს საზოგადოების განვითარება წარმოადგენს. რადგანაც საზოგადოება შეიძლება იყოს სხვადასხვაგვარი, ენათა შინაგანი განვითარების კანონებიც სხვადასხვაა. უნდა გამოიყოს კონკრეტული ენისათვის დამახასიათებელი კანონები და ზოგადი ხასიათის კანონები, რომლებიც ენათა უმრავლესობაში ერთნაირად მოქმედებენ, უნდა გამოიყოს ენის განვითარების ძირითადი კანონი. დადასტურებულია, რომ წინადადებათა ევოლუციაში ჩანს ადამიანის აზროვნების განვითარება მარტივიდან რთულისაკენ, კონკრეტულიდან აბსტრაქტულისაკენ. დასაბუთებულია, რომ პარატაქსი, რთული თანწყობილი წინადადება, რომელიც უფრო მარტივი და კონკრეტულია, წინ უსწრებდა ჰიპოტაქსს, რთულ ქვეწყობილ წინადადებას, რომელიც გაცილებით უფრო აბსტრაქტული აზროვნების ნაყოფია.

იბადება ბუნებრივი კითხვა: არსებობს თუ არა ენის განვითარების ძირითადი კანონი?

ჩვენ ამ კითხვაზე დადებითად ვპასუხობთ. ენის განვითარების ძირითად კანონად ჩვენ მიგვაჩნია ის კანონი, რომელიც განსაზღვრავს არა რომელიმე კონკრეტული ენის განვითარების ცალკეულ მხარეს, ცალკეულ პროცესებს, ან ენათა ჯგუფების

ცალკეულ გრამატიკულსა და ფონეტიკურ პროცესებს, არამედ საერთოდ ენის განვითარების ყველა მთავარ პროცესს და, ამრიგად, განსაზღვრავს ენის არსებას, მისი სპეციფიკის არსს, ფუნქციას. ე. ი. ენის განვითარების ძირითადი კანონის ახსნის საფუძველი უნდა ვეძებოთ ენის მთავარ ფუნქციაში, მის სპეციფიკაში.

შეიძლებოდა თუ არა ენის განვითარების ძირითად კანონად მიგვეჩნია, ვთქვათ, ვოკალიზმი ან კონსონანტიზმი, რაც ყოველ ენაში არსებობს? თავისთავად ცხადია, რომ ისინი კანონებად ვერ მიიჩნევა. ხომ არ შეიძლებოდა ენის განვითარების ძირითად კანონად მიგვეჩნია ბრუნება ან უღლება, რაც აგრეთვე ენათა მეტ ნაწილს მოეპოვება და რომელზედაც დამოკიდებულია ენის ფუნქციის შესრულება? ბრუნება ან უღლება არ შეიძლება მივიჩნიოთ ენის განვითარების ძირითად კანონად, რადგან ისინი არ განსაზღვრავენ მის ფუნქციას, მის დანიშნულებას. ამიტომ ენის განვითარების ძირითადი კანონის, რომელიც უხსოვარი დროიდან მოქმედებს და ყოველ ენაში თავისებურებადაა წარმოდგენილი, მთავარი დანიშნულება ენის სამსახურებრივი როლის ამაღლებაა, მისი ფუნქციის განვითარებაა. ჩვენ იგი ასე გვესახება.

ენის, როგორც საზოგადოებრივი მოვლენის, განვითარების ძირითადი კანონის ნიშნებია: ადამიანთა ურთიერთობის მაქსიმალური დაკმაყოფილება, ადამიანის აზრის მაქსიმალური სიზუსტითა და სისრულით ჩამოყალიბება მატერიალურ ენობრივ გარსში, გრამატიკული წყობისა და ლექსიკური შემადგენლობის განუწყვეტელი დახვეწა და სრულყოფა.

ამ კანონის მიხედვით ვითარდებოდა და ვითარდება ყოველი ენა. საკმარისია თვალი მივადევნოთ ცალკეულ ენათა და ენათა ჯგუფების (ოჯახების) განვითარების ისტორიას, რომ ამაში დავრწმუნდეთ. სხვაგვარი განვითარება ენამ არ იცის. ამასთან ეს კანონი ზოგადი, საერთო ხასიათისაა, რაც ერთნაირად მოქმედებს ყველა ენაში, განურჩევლად იმისა, თუ რომელი ჯგუფისაა (ოჯახისა) იგი.

ყოველ ენას განვითარების საკუთარი გზა გააჩნია, მაგრამ.

ამავე დროს ენებს განვითარების საერთო, ძირითადი კანონიც მოეპოვება. ამ კანონის გამოვლენა და ზედმიწევნით შესწავლა, — აი საბჭოთა ენათმეცნიერების ერთ-ერთი უაქტუალურესი ამოცანა.

ნ. მარი უარყოფდა ენის განვითარების შინაგანი კანონების არსებობას, რადგანაც ენას იგი ზედნაშენურ მოვლენად მიიჩნევდა. ენის ზედნაშენურ მოვლენად მიჩნევისთან შინაგან კავშირშია მისი კლასობრივად გამოცხადება. ნ. მარი თავგამოდებით იცავდა ენის ზედნაშენურობისა და კლასობრიობის ანტი-მარქსისტულ „თეორიას“. ამ კლასობრივი ენების განვითარების უნივერსალურ კანონად მას მიაჩნდა შეჯვარედინება. იგი უარყოფდა შეუჯვარედინებელი, არაკლასობრივი ენების არსებობას. ყოველივე ამან მარის ხელში ენა მოწყვიტა რეალურ სინამდვილეს, ენათმეცნიერება სქოლასტიკად გადააქცია და კრიზისამდის მიიყვანა.

ი. ბ. სტალინმა გამანადგურებელი ლახვარი ჩასცა ნ. მარის არამარქსისტულ „თეორიას“ და საბჭოთა ენათმეცნიერება გაათავისუფლა მისი ე. წ. „ახალი მოძღვრებისაგან“, რომელიც აფერხებდა და ხელს უშლიდა ქეშმარიტ ენათმეცნიერულ კვლევას იმდენს ჩვენს ქვეყანაში.

ემყარებოდა რა კ. მარქსის, ფ. ენგელსისა და ვ. ი. ლენინის გენიალურ ნაშრომებს, ი. ბ. სტალინმა ურყევი მეცნიერული არგუმენტებით დაასაბუთა, რომ ენა არ არის ზედნაშენური მოვლენა; ის არ განეკუთვნება არც ბაზისთა კატეგორიას; რომ ენა არ არის და არც შეიძლება იყოს კლასობრივი მოვლენა, ენა მუდამ იყო მთელი საზოგადოების წევრთა ურთიერთობის საშუალება, ერთიანი, საერთო საზოგადოების ყველა წევრისათვის; რომ ენის განვითარება ნელი, თანდათანობითი პროცესია, ენის გადასვლა ძველი თვისებრიობიდან ახალში ხდება არა აფეთქების გზით, არა არსებული ენის მოსპობისა და ახლის შექმნის გზით, არამედ ახალი თვისებრიობის ელემენტების სახედათა-ნობითი დაგროვების გზით, მაშასადამე, ძველი თვისებრიობის ელემენტების თანდათანობითი კვდომის გზით; რომ ენების შეჯვარედინება ხანგრძლივი პროცესია, რომელიც ასეული წვლობით გრძელდება, ამიტომ აქ არავითარ აფეთქებაზე ლაპა-

რაკი არ შეიძლება. ორი ენის შეჯვარდინების შედეგად მივიღებთ არა ახალ, მესამე, ენას, რომელიც არა გავს არც ერთ შეჯვარდინებულ ენას, არამედ შეჯვარდინების დროს ნამდვილად იმარჯვებს ერთ-ერთი ენა და განაგრძობს განვითარებას თავისი განვითარების შინაგანი კანონების მიხედვით, ხოლო მეორე ენა თანდათანობით კვდება; რომ ენათა სტადიური განვითარების თეორია, რასაც ქადაგებდნენ მარი და მისი „მოწაფეები“ ანტიმარქსისტული თეორიაა; რომ გრამატიკული წესები (კანონები) ადამიანის ნებისაგან დამოუკიდებლად არსებული ობიექტური კანონებია.

ზემოალნიშნულის შემდეგ დასკვნები თავისთავად ნათელია.

1. ი. ბ. სტალინმა პოლიტიკური ეკონომიის კანონებთან ერთად გააშუქა ენის გრამატიკული კანონების (წესების) უძირითადესი საკითხები, რომლებიც მანამდის მარქსისტული თვალსაზრისით შესწავლილი არ ყოფილა. ენის სახით მან იპოვა სპეციფიკური საზოგადოებრივი მოვლენა, რომელსაც განვითარების საკუთარი შინაგანი კანონები აქვს. ეს კანონები ასახავენ განვითარების იმ პროცესების კანონზომიერებას, რომელსაც ადგილი აქვს საზოგადოებაში და რომელიც ადამიანთა ნების დამოუკიდებლად ხდება. ამ კანონების მოქმედება იგრძნობა ენის ყოველგვარ მასალაში — ფონეტიკაში, მორფოლოგიაში, სინტაქსში, ლექსიკაში. ყოველ ენას გააჩნია როგორც განვითარების საკუთარი შინაგანი კანონები, ისე სპეციფიკური გრამატიკული წესები. გრამატიკული წესები (კანონები). რასაც მორფოლოგია და სინტაქსი შეისწავლის, ძირითად ლექსიკურ ფონდთან ერთად შეადგენენ ენის საფუძველს, მისი სპეციფიკის არსს.

2. გრამატიკა გვაძლევს სიტყვათა ცვალებადობის წესებს (კანონებს) ისე, რომ მას მხედველობაში აქვს არა კონკრეტული სიტყვები, არამედ საერთოდ სიტყვები, რომლებიც მოკლებული არიან ყოველგვარ კონკრეტულობას. ასევე გრამატიკა გვაძლევს წესებს (კანონებს) წინადადებათა შესადგენად ისე, რომ მხედველობაში აქვს არა ესა თუ ის კონკრეტული წინადადება, არამედ ყოველგვარი წინადადება. მაშასადამე, აბსტრაქციას ახდენს კერძოსა და კონკრეტულისაგან როგორც სიტყ-

ებში, ისე წინადადებებში, გრამატიკა იღებს იმ ზოგადს, რაც საფუძვლად უდევს სიტყვათა ცვალებადობას და წინადადებაში სიტყვათა შეკავშირებას, და მისგან ქმნის გრამატიკულ წესებს, გრამატიკულ კანონებს. (ი. ბ. სტალინი).

3. ყოველი გრამატიკული კანონი (ბრუნების, უღლებისა თუ სიტყვათა შეთანხმების სფეროდან) ადამიანთა ნებისაგან დამოუკიდებლად მომდინარე განსაზღვრული ობიექტური პროცესის ასახვაა. ენის განვითარების კანონების შესწავლა მოითხოვს მისი მატარებელი საზოგადოების ისტორიის სათანადო მომენტების გათვალისწინებას.

4. გრამატიკული კანონები, ისე როგორც მთლიანად ენა, საზოგადოების მიერაა შექმნილი ეპოქათა განმავლობაში და განმტკიცებულია ადამიანთა ხანგრძლივი ურთიერთობის მრავალმხრივი პრაქტიკით. ენის გრამატიკული წყობის განვითარება, რაც უაღრესად ნელს, თანდათანობით პროცესს წარმოადგენს, ამ კანონების დაზვევას, გაუმჯობესებასა და სრულყოფას გულისხმობს. ადამიანები კი არ ქმნიან გრამატიკულ კანონებს, არამედ მათ აღმოაჩენენ და სწავლობენ ხოლმე; ენის კანონები კი ობიექტურად არსებობენ. ადამიანს (გრამატიკოსს, მწერალს, პოლიტიკურ მოღვაწეს) რომ შეეძლოს ენის გრამატიკული კანონების ნებისმიერ შეცვლა, მაშინ ენა დაკარგავდა თავის საზოგადოებრივ დანიშნულებას და პიროვნებათა სავარჯიშოდ გადაიქცეოდა. ამ გარემოებას ცხადყოფს ყოველი ენისა და, მათ შორის, ქართული ენის მრავალსაუკუნოვანი ისტორია.

5. ენა საზოგადოებრივი მოვლენაა და მისი განვითარების საფუძველს საზოგადოების განვითარება წარმოადგენს. რადგან საზოგადოება შეიძლება იყოს სხვადასხვაგვარი, ენათა განვითარების კანონებიც სხვადასხვაა. უნდა გამოიყოს კონკრეტული ენისათვის დამახასიათებელი კანონები და ზოგადი ხასიათის კანონები, რომლებიც ენათა დიდ უმრავლესობაში ერთნაირად მოქმედებენ, უნდა გამოიყოს ენათა განვითარების ძირითადი კანონი.

ენათა განვითარების ძირითად კანონად ჩვენ მიგვაჩნია ის კანონი; რომელიც განსაზღვრავს არა რომელიმე კონკრეტული

ენის განვითარების ცალკეულ მხარეს, ცალკეულ პროცესებს, ან ენათა ჯგუფების (ოჯახების) ცალკეულ გრამატიკულსა და ფონეტიკურ პროცესებს, არამედ განსაზღვრავს საერთოდ ენათა განვითარების ყველა მთავარ პროცესს, განსაზღვრავს ენის ფუნქციას, მისი სპეციფიკის არსს. ამრიგად, ენის განვითარების ძირითადი კანონის ახსნის საფუძველი უნდა ვეძიოთ ენის სპეციფიკაში, მის მთავარ ფუნქციაში. ენის, როგორც ადამიანთა ურთიერთობის უმნიშვნელოვანესი საშუალების განვითარების ძირითადი კანონის ნიშნებია: ურთიერთობის მოთხოვნების მაქსიმალური დაკმაყოფილება, ადამიანის აზრის მაქსიმალური სიზუსტითა და სისრულით ჩამოყალიბება მატერიალურ ენობრივ გარსში, გრამატიკული წყობისა და ლექსიკის განუწყვეტელი დახვეწა და სრულყოფა.

ამ კანონის მიხედვით ვითარდებოდა და ვითარდება ყოველი ენა. სხვაგვარი განვითარება ენებმა არ იციან. ყოველ ენას განვითარების საკუთარი გზა გააჩნია, მაგრამ ამავე დროს ენებს განვითარების საერთო, ძირითადი კანონიც მოეპოვებათ. ამ კანონის გამოვლენა და ზედმიწევნით შესწავლა — საბჭოთა ენათმეცნიერების ერთ-ერთი უაქტუალურესი ამოცანაა.

1954.

ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორიიდან

1. ქართული ლექსიკოგრაფიის სათავეები

ლექსიკოგრაფიული მუშაობა საქართველოში მწიგნობრობის წარმოქმნისთანავე დაწყებულა. ამას, უწინარეს ყოვლისა, მოწმობენ უძველესი ხელნაწერი თხზულებანი (ორიგინალური და ნათარგმნი), რომელთა მნიშვნელოვან ნაწილს თან ახლავს სქოლიო-შეისწავე-შეგონებანი, ამა თუ იმ სიტყვა-ცნებისა თუ აზრის განმარტება-კომენტარებს რომ წარმოადგენენ. სქოლიო-შეისწავე ადვილებდა რთული ტექსტის გაგება-შესწავლას, ამასთან, აღვივებდა და აცხოველებდა ლექსიკოგრაფიულ მუშაობასაც. სხვანაირად არც შეიძლებოდა. ვინაიდან მწიგნობრობის სხვადასხვა ცენტრებში ნაირი ტერმინოლოგია იყო მიღებული და თანაც მწერლობას სათავეში სხვადასხვა კილო-თქმებზე მოლაპარაკე პირები ედგნენ, დღის წესრიგში დაისვა პრაქტიკული შინაარსის ამოცანა: თხზულებანი გასაგები ენით, მკითხველთა ხელმისაწვდომად გაფორმებულიყო.

პირვანდელ ლექსიკოგრაფიულ მუშაობაში დიდი ღვაწლი მიუძღვით ეფთვიმე მთაწმიდელს, ეფრემ მცირეს, იოვანე პეტრიწს, იოვანე სინელს (ზოსიმეს), გიორგი მთაწმიდელს... ამ დიდ საქმიანობასაც გულისხმობდა ეფთვიმეს ბიოგრაფოსი გიორგი მთაწმიდელი, როცა წერდა: „ნეტარი ეფთვიმე, რომლისა-იგი სახელი ოდენ კმა არს სათნოებათა მისთა სიმადლისა გამოჩინებად, რომელი-იგი გამოჩნდა სამკაულად ნათესვისა ჩუენისა... განანათლა ქართველთა ენაჲ და ქუეყანაჲ“.²⁷

მართლაც, საკმარისია თვალი გადავავლოთ ხსენებულ ავტორთა თხზულებების უჩველეს ხელნაწერებს, რომ დაჯერდეთ მათს დიდ ლიტერატურულ — ლექსიკოგრაფიულ განსწავლულობაში. ეფრემ მცირისა და იოვანე პეტრიწის თარგმანები და ორიგინალური თხზულებანი ქართული ენის ლექსიკაზე შემოქმედებითად მუშაობის ნიმუშს წარმოადგენენ. ეს თხზულებანი ერთგვარი ლექსიკოგრაფიული შრომებიცაა, რომლებიც აღსავსეა ახალი ტერმინოლოგიით, ცოცხალი ნეოლოგიზმებით. პროკლე „კავშირხის“ პეტრიწისეული თარგმანი და კომენტარები (განმარტებანი) ლექსიკოგრაფიული შინაარსის თხზულებაცაა, ამ სიტყვის სპეციფიკური გაგებით. იოვანე პეტრიწი კარგად იცნობდა ქართული ენის გრამატიკულ სტრუქტურასა და ლექსიკას. მას შეთვისებული ჰქონდა ქართული სიტყვათწარმოების სისტემა (წესები) და ცდილობდა ქართული ენის გამდიდრებას ახალი სიტყვებითა და გამოთქმებით. ქართული ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდი მისთვის წარმოადგენდა ბაზას, რომლის საფუძველზე იგი ქმნიდა ახალ სიტყვობრივ ერთეულებს, ნაწარმოებ ფუძეებს. მართალია, პეტრიწისეული ნეოლოგიზმების მნიშვნელოვანი ნაწილი დავიწყებას მიეცა და არც აისახა ისტორიულ ლექსიკონებში, მაგრამ ბევრი მათგანი მაინც შემოგვრჩა თითო-ორიოლა ხელნაწერის მიხედვით და შემოენახა შთამომავლობას.

ი. პეტრიწის ნეოლოგიზმებიდან საბას ლექსიკონში დამოწმებულია მიღმოგონება (კავშ., 11, 6,33) და სხვები, მაგრამ ასეთი მშვენიერი ახლადწარმოქმნილი სიტყვები, როგორიცაა აღმოშობადი (კავშ., 1,22,3), ზემეპყრეობა (იქვე, 11, 80,12), თანამეარსებობა (1,18,13), იგამოა (11,36,24), მავსი (1, 74, 11), მაკეთილებელობაჲ (1, 75, 19), მადმართობელი (1, 99, 6), მამსგავსებულობა (11, 174, 22), მზადობა (11, 39, 4), მგებელობა (11, 174, 22), მებაძვე (1, 22,4), მეზომეობა (11, 215,7), მეტრფე (1, 13, 3), მექონეობა (11, 218, 27), მეწთეობა (11, 218, 20), მიუდრეკელი (1, 49, 15), ცხოვლობითობა (1, 117, 20). და ათეულობით სხვა, არ შეტანილა ლექსიკონებში. ლექსიკონებში, სამწუხაროდ, ასევე აუსახველი დარჩა

პეტრიწისეული მიმღობანიც, რომლებითაც ასეა მდიდარი დიდი ფილოსოფოსის თხზულებანი²⁸.

ლექსიკონებში არ ასახულა სხვა ავტორთა ნეოლოგიზმების მნიშვნელოვანი ნაწილიც. მაგალითად, გიორგი მთაწმიდლისა: განგრძობილი (ცხორ., 11,1), განდგომილებაჲ (იქვე, 16,1), მოხენა (97,8), საწანგრო (98,2)... შოთა რუსთაველისა: ჩაკარაბაკება (ჩავაკარაბაკე, 558,1), სიმძიმილი (561,4), გასატკივარება (გასატკივარდა, 572,2), გახმამყივარება (გახმამყივარდა 572,3), გამომჩივარდა (572,4), გასაწყინარდა (582,3), გასისხლმდინარდა (582,4), მოჟამებუღი (660,4)...

მწიგნობრობის განვითარება ორგანულად აპირობებდა ლექსიკოგრაფიული მუშაობის აუცილებლობას. უამისოდ გაძნელებოდა (შეუძლებელიც გახდებოდა!) მთარგმნელობითი მოღვაწეობა. მთარგმნელობის გაფართოვება კი მწვავედ აყენებდა განმარტებითი და ენციკლოპედიური ლექსიკონების შედგენის აუცილებლობას. ყოველ მთარგმნელს (გადამნუსხვასაც!) საფუძვლიანად უნდა სცოდნოდა ქართული ენის ლექსიკური შემადგენლობა და სიტყვათწარმოების აღიარებული წესები ისევე, როგორც ყოველივე ამის ცოდნა მოეთხოვებოდა ორიგინალური თხზულებების ავტორებს. ამიტომ ქართული ლექსიკოგრაფიის სათავეებიც ჩვენ უნდა ვეძებოთ ძველ მთარგმნელობითს მუშაობაში. პირველი ქართველი ლექსიკოგრაფოსი, ამ სიტყვის სპეციფიკური მნიშვნელობით, უდავოდ პირველი ქართველი ავტორ-მთარგმნელი უნდა ყოფილიყო. მათი სქოლიო-შეისწავეები და სხვა შენიშვნები ძვირფას ლექსიკოგრაფიულ ცნობებს გვაწვდიან²⁹.

მრავალრიცხოვანი სქოლიო-შეისწავეებიდან აქ მხოლოდ ორიოდეს მივუთითებთ. ერთ ხელნაწერზე, რომელიც XII საუკუნეშია გადაწერილი, ტერმინი გრამატიკის შესახებ გაკეთებულია ეფრემ მცირის ასეთი სქოლიო: „ღრამმა წერილად გამოითარგმანების, ხოლო ტიკოსი—დამადნობელად; რათა რაჟამს სთქვა „ღრამმატიკოსი“, უწყოდე, ვითარმედ დამადნობელსა იტყვ წერილისასა, ესე იგი არს, რომელი დაჰკსნის სიმყვრტესა სიტ/ყუა/თა სიღრმით შეყინებულთასა“;³⁰

რ. ბლემკს დამოწმებული აქვს იმავე ეფრემ მცირის შენიშვნა, რომელიც გვხვდება „სამოციქულოს თარგმანების“ ერთ-ერთი ხელნაწერის ანდერძში: „ბერძენთა ენაჲ უფსკრულ ღრმა არს და იგივე და ერთი სიტყუაჲ მრავალსა პირსა აღიარებს. და უპირატესად ყოვლისა მას აღგილსა ზედა მიწევნით გაპოიკულევს წმიდამ იოვანე ოქროპირი და განცხადებულად უტკუქ ლჳყოფს ვითარებასსა მისსა. ამათ ესე ვითართა ღრმათა აღგილთა, სადაც უკმდა შეცვალებაჲ და სხუტბრ ცვალებაჲ სიტყუასა სამოციქულოსა ქართულსა, რომელი მაშინ-ღა ძლით გულისკჳა იყოფებოდა, ოდეს სამნი, გინა ოთხნი თარგმანნი პავლისანი და ეგოდენივე ლექსიკონნი (ესე არიან ღრმათა წიგნურთა სიტყუათა ანბანსა ზედა განწყობილნი სიტყუანი) ერთად შემოვკრიბნი, მაშინ-ღა ძლით მოუპოჲ ქართული მსგავსებული სიტყუაჲ“.³¹

ავტორი აქ პირდაპირ მიუთითებს ლექსიკოგრაფიულ მუშაობის აუცილებლობაზე, „ღრმათა წიგნურთა სიტყუათა“ „ქართული შემსგავსებით“ განმარტებებზე, რასაც უხვად ვპოულობთ მის ნაღვაწში.

ძველი ქართველი მწიგნობრები (ავტორები, მთარგმნელები, გადამნუსხავნი) არა თუ ეწეოდნენ ლექსიკოგრაფიულ მუშაობას, არამედ უცხო ენებიდან უშუალოდაც თარგმნიდნენ „ძნელოანთა სიტყუათა“ ლექსიკონებსაც. 1184 წელს გადაწერილ ერთ ხელნაწერ კრებულში შეტანილია კირილე ალექსანდრიელის (გარდაიცვალა 444 წ.) ლექსიკონი („ლექსი მათეს თავისა სახარებისა ძნელოვანთა სიტყუათა განმარტებაჲ ლექსიკონი“), რომელშიაც განმარტებულია 92 უცხოური წარმოშობის საკუთარი სახელი.³² ბუნებრივია, ეს და მსგავსი ლექსიკონები, რომლებიც კიდევ მიუკვლეველია, მთარგმნელ-გადამწერთა ერთგვარი სახელმძღვანელო იქნებოდა.

მაგრამ მთარგმნელი მაინც მთარგმნელია და არა ენათმეცნიერი-ლექსიკოგრაფოსი. ლექსიკოგრაფიული მუშაობა მისთვის დამხმარეა და არა მთავარი. პროფესიული ლექსიკოგრაფია საქართველოში უფრო გვიან წეიქმნა. უკვე XVI-XVII საუკუნეებში ჩნდებიან პირველი ქართველი ლექსიკოგრაფოსე-

ბი, რომელთა სახელებთან უშუალოდაა დაკავშირებული ქართული ორიგინალური ლექსიკოგრაფიის განვითარება.

ამ მხრით, უწინარეს ყოვლისა, ხაზი უნდა გავუსვათ ნიკიფორე ჩოლოყაშვილის, ფარსადან გორგიჯანიძის, ვახტანგ მეექვსისა და, რაც მთავარია, საბა ორბელიანის უდიდეს ღვაწლს.

ქართულ ლექსიკოგრაფიაში მნიშვნელოვანი წვლილი აქვს შეტანილი ნიკიფორე ირუბაქის ძე ჩოლოყაშვილს (ირბახს). მან სტეფანე პაულინთან ერთად პირველმა შეადგინა და 1629 წელს გამოსცა რომში — „ქართულ-იტალიური ლექსიკონი“. ნიკიფორე ირბახი ფართო განათლების მქონე, მრავალი ენის მცოდნე მწიგნობარი, ლექსიკოგრაფოსი, თვალსაჩინო მოღვაწე და დიპლომატი ყოფილა.³³ მან დიდი შრომა გასწია პირველი ქართული სტამბის დასაარსებლად რომში, სადაც კიდევ გამოცა ხსენებული ლექსიკონი. მ. პამპრაშვილის ცნობით, ნიკიფორემ „საკმაოდ შეისწავლა იტალიური ენა და მასთანვე ცოტა ქართულიც ასწავლა სტეფანე პაულინას, რომელმაც ნიკიფორესთან ერთად შრომა მიიღო ამ ლექსიკონის გამოცემისათვის“.³⁴

ნიკიფორეს სხვა ნაშრომებს, სამწუხაროდ, ჩვენამდის არ მოუღწევია. ხსენებულ ლექსიკონს კი დღეს მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობა აქვს, როგორც პირველ ქართულ ნაბეჭდ წიგნს. მასში მრავალ შეცდომასა და შეუსაბამობას ვპოულობთ. ბევრი ქართული სიტყვა დამახინჯებულადაა დაბეჭდილი და მისი გაგება ძნელდება. ზოგი ბერძნული და უცხოური სიტყვა მიჩნეულია ქართულად, მრავლადაა კორექტურული შეცდომებიც. ლექსიკური მასალა ანბანზე არაა გაწყობილი და სხვ., მაგრამ მისი ისტორიული ღირებულება მაინც დიდია.³⁵

ფარსადან გორგიჯანიძე საბა ორბელიანის უფროსი თაობის მოღვაწეა. იგი 1626 წელსაა³⁶ დაბადებული და ჩვენში უფრო ისტორიკოსადაა ცნობილი. მისი საისტორიო ნაშრომები განხილული აქვთ მ. ბროსეს,³⁷ ივ. ჯავახიშვილს,³⁸ ს. კაკაბაძეს³⁹. აქედან ივ. ჯავახიშვილის ნაშრომი სავანგებო მონოგრაფიაა ფარსადანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ. ფ. გორგიჯანიძეს შეუდგენია ლექსიკოგრაფიული შრომაც „ქართულ-

„არაბულ-სპარსული ლექსიკონი“, რომელიც ორჯერაა გამოცემული საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში დაცული ნუსხების მიხედვით. პირველად ის გამოსცა მ. ჯანაშვილმა,⁴⁰ მეორედ — ვ. ფუთურიძემ.⁴¹ ჯანაშვილი გამოცემა შესრულებულია მეცნიერული კეთილსინდისიერებით და სრულ წარმოდგენას გვაძლევს მის უშუალო წყაროთა შესახებ.

თავისი შინაარსით ლექსიკონი პოლიგლოტურია. ასეთი ლექსიკონის შედგენა, უეჭველია, პრაქტიკულმა საჭიროებამ გამოიწვია. ქართულ ენაში უხვად შემოჭრილიყო არაბული და სპარსული ლექსიკა, რომელიც სათანადო ცოდნასა და ახსნა-განმარტებას მოითხოვდა. ფარსადანს უკისრია ამ პრაქტიკული მნიშვნელობის ამოცანის გადაწყვეტა. სიტყვარი მას შეუდგენია არა რაიმე გარკვეული სისტემის მიხედვით, არამედ იმის მიხედვით, თუ როგორ შეხვედრია ცალკეული სიტყვები. ავტორი ნაშრომის დასაწყისში კიდევ წერს: „დიდება დიდებულსა, არვისგან გადიდებულსა, ვსთხოვე ძალი და შეწეენა მძლეთა მძლესა მე ცოდვილმან და უღირსმან ფარსადან გორგიჯანიძემ, რომ არაბული და სპარსული და ქართული სიტყვანი და სახელნი, თუ რომელსა რა ჰქვიან, შესწრებით ამაში დავწეროთ“.⁴² იგი არაფერს გვეუბნება ლექსიკონზე, ლაპარაკობს მხოლოდ „სიტყვათა და სახელთა“ შესახებ, „თუ რომელსა რა ჰქვიან“. ასეთი სიტყვარი თარგმნითია და არა განმარტებითი.

ლექსიკონი ანბანზე არაა დალაგებული. იწყება ასე: ღმერთი, მასწავლებელი, ცა, მიწა, სადგომი, ჯოჯოხეთი, სამოთხე, საიქიო და ა. შ. თითოეულ სიტყვას მიწერილი აქვს არაბული და სპარსული შესატყვისობანი. სიტყვარის პრიმიტიული ტექნიკა ასახავს ლექსიკოგრაფიის იმ დროინდელ (XVII საუკ. შუაწლები) დონეს.

ვახტანგ მეექვსეს ქართულ ლექსიკოგრაფიაში საპატიო ადგილი უნდა მიეკუთვნოს. მიუხედავად იმისა, რომ ვახტანგი ზაბას მოწაფე იყო, იგი ჩვენ მაინც საბამედელ ლექსიკოგრაფოსად უნდა მივიჩნიოთ. ჯერ ერთი, „ვეფხისტყაოსნის თაძ-

გმანი“ ვახტანგმა შეადგინა 1709-1712 წლებში, როცა საბას ლექსიკონის ავტოგრაფული რედაქცია უკვე დამთავრებული იყო, მაგრამ იგი ნაკლებად იყო ცნობილი. მეორე მხრივ, ვახტანგის ლექსიკონი უკვე 1712 წელს დააბეჭდა, ხოლო საბას ლექსიკონს კი ავტორის გარდაცვალებიდან მხოლოდ 160 წლის შემდეგ ელირსა ბექდურად გამოცემა. ამიტომ ვახტანგის „ვეფხისტყაოსნის თარგმანი“ პირველი ქართული ბექდური ლექსიკოგრაფიული შრომაა.

ვახტანგს, რა თქმა უნდა, საბას მსგავსი ლექსიკონი არ შეუდგენია, მაგრამ თავის „თარგმანში“, რომელიც „ვეფხისტყაოსნის“ კომენტარს წარმოადგენს, მოცემული აქვს 650-ამდის ძნელად გასაგები სიტყვის განმარტება. უნდა ითქვას, რომ ვახტანგის განმარტებანი საბას განმარტებებს არა თუ ჩამოუვარდება, ზოგი მათგანი, თავისი მოკვეთილობითა და სიზუსტით, საბას მსგავსია, უტოლდება მას.

ვახტანგის ლექსიკოგრაფიული შრომის მკვლევარი პროფ. ა. შანიძე ამბობს: „ლექსიკონი იმ სახით, როგორც ეს ამჟამად გვესმის, ვახტანგს ვეფხისტყაოსნისათვის არ გაუკეთებია, მაგრამ თავის „თარგმანში“ შეუტანია პოემის მრავალი ძნელად გასაგები სიტყვის ახსნა-განმარტება. ეს ახსნა-განმარტება სიტყვებისა წარმოადგენს ცდას სპეციალური ლექსიკონის შედგენისას. ეს ცდა, უთუოდ, მეტად მნიშვნელოვანია თავისი შედეგით. მართალია, ვახტანგი თავის ლექსიკონს ანბანზე არ ალაგებს, მაგრამ ეს მხოლოდ ტექნიკური ნაკლია... მთავარია გაუგებარისა ან ძნელად გასაგები სიტყვების ახსნა. აქ კი ძირითადად ვახტანგი მოპრევია მძიმე საქმეს... ბევრი სიტყვა ვახტანგს ჩინებულად აქვს ახსნილი“...⁴³

პროფ. ა. შანიძემ, რომელმაც აღადგინა „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემა (1712 წ.), რედაქტორის „თარგმანში“ გაბნეული ლექსიკოგრაფიული მასალა ცალკე, ანბანზე, დაალაგა და თანაც ვახტანგის ახსნა-განმარტებანი შეადარა საბას ნაშრომს. ყოველივე ამან შესაძლებლობა მოგვცა სათანადოდ შევაფასოთ ვახტანგის ლექსიკოგრაფიული მუშაობის შედეგი: ⁴⁴

ვახტანგს დიდი შრომა გაუწევია არა მარტოდენ „ვეფ-
ხისტყაოსნის თარგმანზე“, არამედ მას შეუდგენია სხვა ლექ-
სიკოგრაფიული შრომებიც. მის მიერ სპარსულიდან თარ-
გმნილ ულულ-ბეგის ერთ ასტრონომიულ ნაშრომს („ზიჯი“)
თან ერთვის სპარსულ-ქართული ლექსიკონი.⁴⁵ ასევე ვახტან-
გის ლექსიკოგრაფიული შრომის შედეგებს ჩვენ ვპოულობთ
„ქილილა და დამანას“ თარგმანში⁴⁶ და სხვ.

ამრიგად, ვახტანგ მეექვსეს ჩვენთვის არა მარტოდენ ლი-
ტერატურულ-ისტორიული ხასიათის თხზულებები დაუ-
ტოვებია, არამედ მას დარჩენია მდიდარი ლექსიკოგრაფიული
მემკვიდრეობაც. ვახტანგის ლექსიკოლოგიურ შრომებს მძლავ-
რად ამჩნევია საბას გავლენა. სხვანაირად არც შეიძლებოდა.
საბა მისი არა უბრალოდ აღმზრდელი, დიდი მასწავლებელიც
იყო.

2. საბა ორბელიანის „სიტყვის კონა“

საბა ორბელიანის „სიტყვის კონა“⁴⁷ შედგენილია XVII
საუკუნის 90-იან წლებში და შეესაბამება შესწორებულია შემ-
დეგ. ის პირველი მეცნიერული, ენციკლოპედიური ხასიათის
განმარტებითი ლექსიკონია, რომელმაც ქართულ ლექსიკო-
გრაფიაში მთელი ეპოქა შექმნა. „სიტყვის კონის“ ანუ
„ქართული ლექსიკონის“ ახლო შესწავლა და მისი შედარება
იმ დროინდელ წყაროებთან გვარწმუნებს, რომ საბა ორბელი-
ანს მართლაც „ფრიადი შრომა“ გაუწევია მის გაწყობაზე,
ლექსიკონში შეტანილი ყოველი სიტყვა სიტყვითაა ამო-
ურიდია მის ხელთ არსებული წყაროებიდან, საკპარისი მათ-
განისათვის მიუთითებია წყაროც, ხოლო ერთი ნაწილი ისე,
წყაროების დაუსახელებლად, შეუტანია ლექსიკონში. უწყა-
როოდ საბას არც ერთი სიტყვა არ აუღია, მაგრამ ყველა მათ-
განისათვის ამის მითითება, ჩანს, საჭიროდ არ დაუნახავს. ავ-
ტოგრაფული ხელნაწერების ჩვენამდის მოღწეული ნუსხებით
ირკვევა, რომ თავდაპირველად საბას მხოლოდ რამდენიმე
სიტყვისათვის მიუთითებია პასპორტი, ხოლო ლექსიკონის

მერმინდელ გადაწერალ პირებში ავტორის ან სხვა რედაქტორთა ზელობითა შეტანილი სათანადო წყაროთა დასახელება, თხზულებათა თავებისა და მუხლების ჩვენებით. ამის ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ ლექსიკონის B რედაქციის ტიპის ხელნაწერი, რომელიც ამჟამად დაცულია ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სსრ სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში H კოლექციის № 1658-ის ქვეშ, და რომელიც პროფ. ალ. ბარამიძის გამოკვლევით, ლექსიკონის ავტოგრაფულ პირს წარმოადგენს. ⁴⁸ რადგან ლექსიკონის თავდაპირველ ხელნაწერებში წყაროები ყოველთვის მითითებული არ ყოფილა, გადაწერის შემდეგ მისი გაჩაღება მომხდარა, შესწორებანი და დამატებანიც შეტანილა სხვა ხელითა და სხვა ფერის მელნით. ხსენებული ხელნაწერის შესახებ პროფ. ა. შანიძეს შენიშნული აქვს: „ექვს იწვევს საისტ. და საეთნ. საზოგ. № 1658 ხელნაწერი (B რედაქციისა), რომელიც შეიძლება თვით სულხანის მიერ იყოს ნაწერიო“. ⁴⁹ პროფ. ალ. ბარამიძის დამოწმებული გამოკვლევის შემდეგ დასაბუთებულად უნდა ჩაითვალოს პროფ. ა. შანიძის მიერ მეცნიერული სიფრთხილით გამოთქმული ვარაუდი ლექსიკონის № 1658 ხელნაწერის ავტოგრაფულობის შესახებ. გადანუსხვის თარიღის მიხედვით (დასრულებულა კონსტანტინეპოლს — 1716 წლის 20 იანვარს) იგი ერთ-ერთი უძველესი ხელნაწერია, რომელიც 11 წლით უსწრებს ლექსიკონის A ტიპის რედაქციის № 1035 ნუსხას, რის გადაწერაც დაუსრულებია საბას ძმას ზოსიმეს ქ. მოსკოვს, 1727 წლის ივნისის 6-ს. ⁵⁰ მიუხედავად თარიღით შედარებით სიძველისა, № 1658 ნუსხა მოკლე რედაქციას წარმოადგენს, თანაც, წყაროების მითითების მხრივაც, გაცილებით ჩამორჩება № 1035 ხელნაწერს, რომელიც საფუძვლად დასდებია ლექსიკონის მეორე სტამბურ გამოცემას. № 1035 ხელნაწერი უფრო სრული და გამართულია, ვიდრე საბას ავტოგრაფული № 1658 ხელნაწერი. ⁵¹

ლექსიკონის ამ რედაქციის ასეთი სიმოკლე და თანაც ნაკლებ სისრულე იმიტ უნდა აიხსნას, რომ ავტორს მუშაობა მის გადაწერაზე უცხოეთში უხდებოდა (გადაწერა ქ. კონსტანტი-

ნებოლს დასრულებულა!), სადაც თავისთავად ცხადია, მას წყაროები ხელთ არ ექნებოდა, ხოლო შემდეგ, დაბრუნებისას, ეს წყაროები მიუთითებია და ხელნაწერიც შედარებით უკეთ გაუმართავს. შემდეგაა დამოწმებული, განსხვავებული ხელითა და მელნით, მაგალითად, სახარების მათეს თავიდან: ლამპარი 25,3; კუროსთავი 7,16; ლერწამი 12,20; მდოგვი 13,31; მელი 8, 20; მხალი 13, 32; ნეშტი 15, 20; ნიჩაბი 3, 12; პიტნაკი 23,23; საპყრობილე 11,2; სასყიდელი 6,1; სახიერი 19,17; სირი 10,29; უმურკნელი 9,16; უსხი 22,4; ეშრეტი 3,12; ფარისეველი 23, 13; ქვიშა 2, 26; ღვარძლი 13, 25; ცოფი 5, 22; ძალნი 24,29; ძირაკი 23,23; წითს 16,2 და მისთ.

საბა თავს დასტრიალებდა ლექსიკონს, ღღემუდამ ავსებდა მას, ცალკე უხეირო გამოთქმებს ცვლიდა უფრო მოხერხებული სიტყვებით, უმატებდა და ასწორებდა ფრაზეოლოგიას. „ანდერძნამაგში“ თვითონვე მოგვითხრობს: „ჭაბუკობისა უამსა და სიყრმესა, ფრიადი შრომა დამიცს ამა წიგნსა ზედა“... „ახლად შეეკრიბე, შევაწყევ, ჩემი ვიშრომე სულ ხანით“... ამიტომ, ბუნებრივია, ლექსიკონის მოგვიანო ხელნაწერები უფრო სრულყოფილი სახის შთაბეჭდილებას ტოვებენ.

საბა არა მარტო ავსებდა, აზუსტებდა და გამუდმებით ხვეწდა თავის ლექსიკონს; არა მარტო ამდიდრებდა მის ფრაზეოლოგიას და აჭერებდა ახალ წყაროებთან, არამედ ამრავლებდა მას. ამ საქმეში მისი უშუალო მოწაფე იყო ზოსიმე, რომლის კვალს XVIII-XIX საუკუნეებში მრავალი მწიგნობარი მიჰყვა და ამ გზით მოგვცეს საბას ლექსიკონის რედაქციებთან ერთად, დამოუკიდებელი ლექსიკოგრაფიული ნაშრომებიც.

3. „სიტყვის კონის“ წყაროები

„სიტყვის კონაში“ შეტანილი ლექსიკური ერთეულები განსაკუთრებული სიყვარულითაა შესწავლილი და შეჭერებული. საბას ხელთ ჰქონია თავისი დროისათვის ცნობილი თითქმის ყველა ძირითადი ქართული ლიტერატურული ძეგლი,

ორიგინალური თუ ნათარგმნი, და იქიდან ამოუკრებიან ქართული ენის საუნჯის მასალა. ვინაიდან ქართული ლექსიკონი „უამთა ვითარებითა უჩინო ქმნილიყო“, საბამ იტვირთა მისი შედგენა. საბას წინამორბედი, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, არ ჰყოლია, მან თვითონ ჩაუყარა საფუძველი ქართულ მეცნიერულ ლექსიკოგრაფიას და თვითონვე შეადგინა პირველი ქართული მეცნიერული განმარტებითი ლექსიკონი. დახმარებისათვის, უცხო ენებზე არსებული სპეციალურ ლიტერატურასთან ერთად, ერთი სომხური ლექსიკონისათვის მოუმართავს. „ერთი სომხური მომცრო ლექსიკონი ვნახე, რომელსა მათისავე ენითა ბარგიჩი ეწოდების და მეც მათის ბაძით კელი მივყავ და, რაოდენ ძალ-მედვა, აღვწერეო“. ⁵²

საბას დიდი სიფრთხილით შეუჯერებია სპეციალური წყაროები (უწინარეს ყოვლისა ქართული მასალები). წყაროების გამოყენებასა და მათი მეცნიერული ღირებულება-მნიშვნელობის შესახებ თვით ავტორიც მოგვითხრობს ლექსიკონის „ანდერძნამაგში“: „რომელიცა წერილთა შინა ვნახე, — წერს საბა, — გაჰოვიდე, საქმითო წერილთა და ლუთის-მეტყველებათა შინა, რომელიმე ღრმათა ძილასოძოხსთა წიგნებთაგან და ლუთის-მეტყველებათა კავშირთა პროკლეს პლატონურთა დიოდოხოსთა, არისტოტელისა და პორფირის კათილორიათაგან გაჰოვიდე, ნემესიოს და იოანე დამასკელის პლატონური სიტყვის საქცევები აღვწერე, რომელიმე არა მათებრ ლულარჰნილად, არამედ მათივე წმიდათა მამათაგან საადვილო ეპოე და საადვილონი აღვწერენ, რათა ისწაონ ენა ქართული შეპარულელებული და განვრცელებული ფარნავაჰ ქართველთა პირველისა მეფისა მიერ, ბრძნისა და გონიერისა, რომელი იყო ძეთაგან ქართლოსიანთა, წარმართი“. ⁵³

აქ ყველაფერია თქმული საბასათვის ჩვეული სიზუსტიანა და სისხარტი. ამით ირკვევა, თუ დიდი ლექსიკოგრაფოსი რა გულმოდგინებით სწავლობდა ლექსიკონში დამოწმებულ ყოველ სიტყვას, როგორი მეცნიერული სიფრთხილით იკვლევდა თითოეული მათგანის სემანტიკასა და მნიშვნელობას ცალკეულ ძეგლებში და როგორი შემოწმება-

დაზუსტების შემდეგ შეჰქონდა ის ლექსიკონში. საბას ეს სიტყვები უბრალო, დეკლარაციული მობოდიშება-განცხადება როდია. ამის კემზარიტებას გვარწმუნებს მთელი მისი ნაშრომი თავიდან ბოლომდის.

თუ როგორ შეუსწავლია საბას სომხური წყაროები და როგორი მეცნიერული სიზუსტით გამოუყენებია ისინი, ნათელპყო პროფ. ილ. აბულაძემ თავის სპეციალურ გამოკვლევაში.⁵¹ მაგრამ „სიტყვის კონაში“ მთავარი შინაჲ ქართული წყაროებია. არისტოტელეს, პროკლეს, ნემესიოს ემესელის, იოანე დამასკელისა და სხვათა ნაშრომებს საბა, უწინარეს ყოვლისა, ქართული თარგმანებით იცნობდა და სწორედ მათ იყენებდა. მხოლოდ შესაშოწმებლად თუ მიმართავდა ხსენებულ ავტორთა ორიგინალებს, თორემ მისი ლექსიკოგრაფიული შრომისათვის უშუალოდ თარგმანები იყო საჭირო. ამიტომ თავდაპირველად უნდა გაირკვეს საბას დამოკიდებულება სწორედ ქართული წყაროებისადმი.

ჩვენი დაკვირვებით, საბას „ქართული ლექსიკონის“ შედგენისას 140-ზე მეტი ქართული წყარო გამოუყენებია. მათ შორისაა როგორც ორიგინალური, ისე ნათარგმნი ლიტერატურა, როგორც სასულიერო, ისე საერო ძმწერლობის ძეგლები. ზოგი წყაროდან მას 200-300-ზე მეტი სიტყვობრივი მასალა ამოუკრებია, ზოგიდან კი — თითო-ოროლა. უწყაროდ საბას არც ერთი სიტყვა არ შეუტანია თავის ლექსიკონში, მაგრამ ყველა მათგანისათვის სათანადო ადგილი არც მიუთითებია და ეს არც საჭირო იყო. ამასთან საბა ბრმად როდ: მისდევს ერთ რუმელიმე წყაროს, იგი ამოწმებს ყოველი ლექსიკური ერთეულის მნიშვნელობას, კრიტიკულად ცხრილავს მას, უცხოურ სიტყვებს აღარებს შესაბამის უცხოურ ლექსიკონებს და შემდეგ შეაქვს ის „სიტყვის კონაში“. ლექსიკონის „ანდერძნამაგში“ მეცნიერული სიფრთხილით შენიშნავს: „რომელიც ვიცოდი დავწერე და რომელიც ძნელი სიტყუანი არა ვიცოდი, ღრმათა წიგნებთა შინა ვეძიე და რომელიმე სხვათა ენათა შევამოწმე და გამოწვლილვით რომელიცა ვპოე, ადვილად თანა მოვაწერე და რომელიცა ვერა ვპოე, საცილობელი არა დავწერეო“. ⁵⁵

ავტორის ეს უდიდესი შრომა მართლაც გაკვირვებას იწვევს: ერთმა ადამიანმა როგორ მოახერხა ამ უზარმაზარი ლიტერატურის ასე შეჯერება, როგორ შეძლო ამოდენა სპეციალური წყაროების გათვალისწინება. ყოველივე ეს ლაპარაკობს დიდი ლექსიკოგრაფოსის არაჩვეულებრივ მეცნიერულ ერუდიციასა და ტიტანურ შრომისმოყვარეობაზე.

დიდი ლექსიკოგრაფოსის მიერ პირველწყაროებზე მუშაობის მეთოდის შესწავლა-გათვალისწინებისა და, საერთოდ, ქართული წყაროებისადმი მისი დამოკიდებულების გამოსარკვევად ჩვენ საჭიროდ მიგვაჩნია იმ რამდენიმე ქართულ ძეგლზე შეჩერება, რომლებიც ყველაზე ხშირად და დამოწმებული ლექსიკონში და დამოწმებულია სავსებით დამსახურებულად. დავიწყეთ იოანე პეტრიწის ნაშრომით: „განმარტებაჲ პროკლესათჳს დიადოხოსისა და პლატონურისა ფილოსოფიისათჳს“.

ა. იოანე პეტრიწის „განმარტებაჲ“. „სიტყვის კონაში“ ხშირად და დამოწმებული V საუკუნის განთქმული პლატონელი ფილოსოფოსის პროკლე დიადოხოსის ნაშრომის — „კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი“ — ქართული თარგმანი და, უნდა ითქვას, ეს თხზულება ლექსიკონის ერთ-ერთ პირველ სახლო წყაროდაა მიჩნეული. პროკლეს ნაშრომებს ლექსიკოგრაფოსი ააგანგებოდაც იხსენიებს თავის „ანდერძნამაგში“⁵⁶. ლექსიკონის შესწავლა გვარწმუნებს, რომ მისი ავტორი კრიტიკული ნდობით ეპყრობოდა ხანებულ ძეგლს; იქიდან, უწინარეს ყოვლისა, იღებდა ბერძნული წარმოშობის სპეციფიკურ ცნებებსა და სიტყვებს, რომლებიც სხვა თხზულებებში ან სულ არა, ან იშვიათად თუ იხსენიებოდა. მეორე მხრით, ხაზგასასმელია, რომ ავტორი ემყარებოდა არა უშუალოდ პროკლეს თხზულების ქართულ თარგმანს, არამედ მთარგმნელის, იოანე პეტრიწის, კომენტარებს, რომელთაც ახლა სრულად უწოდებენ: „განმარტებაჲ პროკლესათჳს დიადოხოსისა და პლატონურისა ფილოსოფიისათჳს“.

პროკლე დიადოხოსის ფილოსოფიური თხზულება ელინურიდან ქართულად გადმოუთარგმნია XI საუკ. მეორე ნახევრისა და XII საუკ. დასაწყისის სახელმწიფო ფილოსოფოსს იოანე პეტრიწს.⁵⁷ ი. პეტრიწი და მისი ნაშრომები დიდი სახელით სარგებლობდნენ არა მარტოდან XII საუკუნის საქართვე-

ეელოში, არამედ საბას მოღვაწეობის ეპოქაშიაც. ამით შეიძლება აიხსნას „კავშირის“ ხელნაწერთა ასეთი სიუხვე და ამასთან ამ ხელნაწერთა მრავალრიცხოვან გადამწერთა გაჩენა. თხზულება მრავალგზის გადაუწერიათ როგორც მისი მთარგმნელის სიცოცხლეში, ისე მომდევნო საუკუნეებშიც. უძველესი ხელნაწერი, რომელიც ჩვენამდისაა მოღწეული, XIII საუკუნეს ეკუთვნის, უახლესი კი — 1862 წელს.

ი. პეტრიწის ორიგინალური ფილოსოფიური შეხედულებები საბასათვის ამოსავალს წარმოადგენდა. ლექსიკოგრაფოს ნდობით ეპყრობოდა და ემყარებოდა მათ, ცდილობდა სახელოვანი წინაპრის მეთოდოლოგიის გამოყენებას. ი. პეტრიწმა, როგორც ვიცით, ქართულ ენაზე შექმნა და დაადგინა რიგი ფილოსოფიური ცნება, რომლებიც მანამდის ცნობილი არ ყოფილა. ამიტომ შემთხვევითად არ უნდა მივიჩნიოთ, თუ საბა მას უმნიშვნელოვანეს ტერმინებს დაესესხა, ფართოდ დაუთმო ადგილი თავის ლექსიკონში და მისცა მათ პეტრიწისეული განმარტებები. ი. პეტრიწს მიღებული ჰქონდა სქოლასტიკური განათლება, რომელიც, როგორც ეს ფ. უსპენსკის ცნობილ ნაშრომზე დაყრდნობით გამოარკვია პროფ. ს. ყაუხჩიშვილმა, ძაშინ გრამატიკის, ფილოსოფიის (დიალექტიკის), რიტორიკის, არითმეტიკის, გეომეტრიის, მუსიკისა და ასტრონომიის ცოდნას გულისხმობდა. „განათლების ამ სისტემამ, — ამბობს პროფ. ს. ყაუხჩიშვილი, — თავი იჩინა პეტრიწის „განმარტებების“ ბოლოსიტყვაობაში, რომლის მეორე ნახევარში ის ალაგებს და აჯამებს თავის აზრებს სწორედ ამ ძირითადი სამეცნიერო დარგების მიხედვით“. ⁵⁸ საბა, ბუნებრივია, პეტრიწიდან სესხულობს ძირითად გრამატიკულს, ფილოსოფიურს, რიტორიკულს, არითმეტიკულს, გეომეტრიულს, მუსიკურსა და ასტრონომიულ ცნებებს და მათ საფუძველზე ამყარებს თავის შეხედულებათა სისტემას. ამით შეიძლება აგრეთვე აიხსნას ის ერთგვარი სიღარიბეც, რაც საბას ნაშრომს ახასიათებს საკუთრივ გრამატიკული ცნებების მხრივ. ი. პეტრიწი ძალიან მოკლედ და მკრთალად ლაპარაკობს „ღრამმატიკოსობაჲს“ შესახებ და საბას ნაღვაწშიაც შედარებით მცირედაა წარმოდგენილი

გრამატიკული ტერმინები. საბა არ არის პროკლეს უშუალოდ მიმდევარი; პროკლეს ცნებებს იგი შედარებით იშვიათად იყენებს. მისთვის მთავარია ი. პეტრიწის „განმარტებაში“ ან, როგორც ჩვეულებრივ მას „კავშირის“ XVI პატყუნის ხელნაწერი (A 69) უწოდებს: „კიმენ-სხოლიოში“ დადგენილი ცნებები. ეს უკანასკნელი კი, ახლა საბოლოოდ დამტკიცებულია, ეკუთვნის ი. პეტრიწის კალამს. „განმარტებები“, რომლებიც პროკლეს „კავშირის“ ქართული თარგმანის ხელნაწერ პირებში ყოველი თავის შემდეგაა მოცემული, წარმოადგენს „კავშირის“ კომენტარს, ი. პეტრიწის ორიგინალურ ფილოსოფიურ ნაშრომს.⁵⁹

ლექსიკონის რედაქციებისა და მისი შემცველი ცალკეული ხელნაწერების შეჭერებით გამოირკვა, რომ „კავშირნიდან“ საბას სულ 121 სიტყვა აქვს დამოწმებული. აქედან საკუთრივ პროკლეს თხზულების თარგმანის ტექსტიდან აღებულია მხოლოდ 10 სიტყვა, ისინიც ნაწილობრივ სხვა ადგილას უკვე მეორედებიან „განმარტებაში“, ხოლო დანარჩენი ჰიტყვები ამოკრებილია პროკლეს ნაშრომის პეტრიწისეული „განმარტებიდან“. მიუხედავად ამისა ლექსიკონის ტექსტში საბა არსად არ ჩხენიებს ი. პეტრიწის სახელს, იმოწმებს მხოლოდ „კავშირს“. მართალია, ლექსიკონის ერთ ნუსხაში ჰიტყვა „მყუართან“ მოხსენებულია ი. პეტრიწის წიგნი,⁶⁰ მაგრამ ეს სიტყვა ლექსიკონში შემდეგაა შეტანილი და საბას არ ეკუთვნის. მყუარი აქ გაგებულია მყუარებლად; რაც შეეხება ამ ჰიტყვას ბაყაყის მნიშვნელობით, ეს დამოწმებულია სხვა წყაროდან (8, 3 გამოსლ.). ის ფაქტიც, რომ ლექსიკონის უმრავლეს ხელნაწერში ეს სიტყვა არ გვხვდება, გვაფიქრებინებს, იგი რომელიმე რედაქტორ-გადამწერის მიერაა შეტანილი ლექსიკონში. პირადად საბას ლექსიკონის ტექსტში ი. პეტრიწის სახელი არ მოუხსენებია.

საქმის შინაარსის უფრო ახლოს გაცნობა გვარწმუნებს, რომ დიდი ლექსიკოგრაფოსი უშუალოდ ი. პეტრიწს ემყარება, იგი პეტრიწის მიმდევარი და მოწაფეა. იმ ლექსიკურ ერთეულეებს განმარტებისას, რომლებიც ავტორს ი. პეტრიწის ნაშრომი-

დან ამოუკრებიან, ემყარება უშუალოდ დედანს, ამოდის ორი-
გინალის ვითარებიდან, იმეორებს მას სიტყვა-სიტყვითაც კი.
საბაჟს, რომელიც კარგად იყო განსწავლული ქართული მწერ-
ლობის ძეგლებში, შეუძლებელია არ სცოდნოდა ი. პეტრიწის
ნაშრომები, სქოლიოს სახით რომ ერთოდა პროკლეს თხზუ-
ლებას, და ისიც პროკლესათვის მიეწერა. ნაკლებად სავარაუ-
დოა იმის დაშვება: თითქო საბაჟს არ ესმოდა, რომ იმეორებდა
არა პროკლეს, არამედ პეტრიწის აზრებს. საფიქრებელია მა-
ინც ერთი: რადგან ი. პეტრიწის „განმარტებები“ ცალკე არ არ-
სებობდა და ერთოდა მხოლოდ პროკლეს „კავშირს“ კომენ-
ტარების სახით, საბაჟს მთელი ხელნაწერი (ტექსტი განმარტებ-
ებითურთ) „კავშირად“ მიიჩნია, ხოლო მთარგმნელის მოხსენე-
ბა საჭიროდ აღარ ჩათვალა. ამ დებულებას უყოყმანოდ მივი-
ღებდით, ერთი გარემოება რომ არ იყოს. საბა, მართალია, ლექ-
სიკონის ტექსტში არ იხსენიება ი. პეტრიწის სახელს, მაგრამ
თავის „ანდერძნამავში“ დიდი ფილოსოფოსის შესახებ მოწი-
წებით ლაპარაკობს. „ანდერძნამავის“ ერთ რედაქციაში ვკით-
ხულობთ: „აქა იუწყე, რამეთუ პეტრიწი ქართველსა პლატო-
ნურისა წიგნებისაგან სიტყუაჲ რომელსამე ადგილსა მრთელი
დაუწერია, რომელსამე ადგილსა ნაკლები, და სხუაგან განკუე-
თილი, და სხუაგან მეტი, — ერთი და იგივე სახელი, რომელი
დაადრმოვს წერილსა და ძნელსასჲნელ და შუენიერ და გე-
მოან ჰყოფს. რამეთუ სიტყუა მრთელი-არს ახლოს, ხოლო მე-
ტი — ახლო ისრე, და ნაკლები — ახლო, ხოლო განუყეთი-
ლი—ახს; აგრეთვე მრთელი—მოვედ, მეტი—მოვედინ, ნაკლე-
ბი — მოდი, ხოლო განკუეთილი — მო; მრთელი — წარვედ,
და მეტი — წარვედინ, ნაკლები — წადი და განკუეთილი — წა-
ამის მსგავსად არიან მრავალნი სიტყუანი და საქცევნი მათნი“⁶¹.

მსგავსი სიტყვები შეიძლება ეთქვა მხოლოდ მაღლიერ მო-
წაფეს თავისი მასწავლებლის მიმართ. ეს ამონაწერი სავსებით
გვარწმუნებს, რომ საბა არა თუ მარტოოდენ იცნობდა ი. პეტ-
რიწის ნაშრომებს, იყენებდა მათ და თავს სახელოვანი წი-
ნაპრის მემკვიდრედ თვლიდა. საბას პეტრიწიდან უსწავლია
სიტყვათა განმარტების ტექნიკა და ლექსიკონის შედგენის მე-

თოდოლოგია. პეტრიწის ნაშრომიდანვე აუღია მას ცალკეულ სიტყვათა განმარტებებიც, მაგრამ მისი სახელი მხოლოდ „ანდერძნამაგში“ მოუხსენებია. ეგების ამას სხვა მიზეზებიც ჰქონდა, მაგრამ ჭერჯერობით ის ჩვენთვის უცნობია.

ი. პეტრიწის თხზულებიდან საბაას უმთავრესად ბერძნული წარმოშობის სიტყვები და სპეციფიკური ცნებები ამოუყრებია. თითოეული მათგანი წარმოდგენილია არა სინტაგმური, არამედ ლექსემური სახით. ლექსემები საბაას მოცემული აქვს როგორც გრამატიკული და როგორც ჩვეულებრივი ლექსიკური ოდენობანი. ყოველი მათგანის მნიშვნელობა გამოვლინებულია კონტექსტში და კონტექსტის ვითარების მიხედვითაა მოცემული. ცალკეული ლექსიკური ერთეულის განმარტება, სხვანაირად, ყოველი სიტყვის განმარტება დაფუძნებულია თვით ტექსტის ვითარებაზე. ლექსიკოგრაფოსისათვის ამოსავალია სწორედ კონტექსტი. მისი აზრით, ის იძლევა სიტყვის ნამდვილი სემანტიკის გამოცნობის საშუალებას. ბევრი სიტყვის მნიშვნელობა საბასათვის უცნობი იყო. მას არ შეეძლო სკოდნოდა ყველა სპეციფიკური ტერმინის სემანტიკა, მით უმეტეს, რომ ისინი თითო-ოროლა იშვიათ ხელნაწერში თუ იხმარებოდა მხოლოდ. ამ გარემოებამ შეაპირობა საბაას მეთოდი, რაც მასში მდგომარეობს, რომ ყოველი ნაკლებად პოპულარული სიტყვა, უწინარეს ყოვლისა, უცხო ნიადაგზე წარმოშობილი, აიხსნას კონტექსტის ვითარების მიხედვით. საბასათვის ეს კანონია, რის ფუძემდებელი ქართულ ისტორიულ ლექსიკოგრაფიაში თვით საბაა.

მაგალითები:

1. **აღლილუქიაჲ.** დამოწმებულია „კავშირის“ 97-ე თავიდან, სადაც მართლაც იკითხება: „არამედ რომელსა წესსა შორის იყოს ურთიერთას **აღლილუქიაჲ**, და ნიადაგ იგივეობაჲ“ (ტ. 1, 97). საბა ამ უცხო (ბერძნული) სიტყვის განმარტებას იმავე ტექსტის მიხედვით იძლევა: „ესე იგი არს ვითარ იყოს იგი პირველ, იგივე შემდგომობით, ვითარცა ნიადაგ და იგივეობაჲ“. აშკარაა: ლექსიკოგრაფოსისათვის ამოსავალია ტექსტის ვითარება, იგი მოცემული ლექსიკური ერთეულის განმარტებას

მხოლოდ ტექსტის სიტყვების გადასმით იძლევა. ჩვენ არ ვიცით, ესმოდა თუ არა საბას ამ და მსგავსი სიტყვების ნამდვილი მნიშვნელობა, მაგრამ ერთი ცხადია: მას კარგად ესმოდა, რომ ყოველი სიტყვის სემანტიკის გასაღებს იმ კონტექსტის ვითარება წარმოადგენს, რომელშიაც იგი გვხვდება. საბა აქ თავის ნაცად მეთოდს მიჰყვება ფეხდაფეხ. მაგრამ მას რომ ხელთ ჰქონოდა ელინური ლექსიკონი, სიტყვის შედარებით სხვანაირად განმარტებას შეეცდებოდა, თუმცა ულექსიკონობას, ამ შემთხვევაში, მისთვის ხელი არ შეუშლია, ამოეცნო სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობა.

2. **ამვლიოპოპოზა.** დამოწმებულია „კავშირის“ 144-ე თავიდან. ნამდვილად სიტყვა გვხვდება არა აქ, არამედ ი. პეტრიწის „განმარტებების“ 144-ე თავში: „ვითარ ოდეს თუალტკივნეულნი, ამვლკოპოპოზდენ რაჲ, მზესა აბრალევენ თვსთა სიბნელისა მიზეზთა“ (ტ. 11, 144). კონტექსტის ეს მონაკვეთი ლექსიკოგრაფოსისათვის საფუძველი გამხდარა, რომ გაეხსნა სიტყვის სემანტიკა. დასახელებულ სიტყვას საბა ასე განმარტავს: „თვალთ ტკივნეულთა რა თვალთ მხედვარეობაჲ ვერა კეთილად იყოს და ნათელსა ერთსა შუქმრავლად ხედვიდეს და ხედვაში ურბიოდეს“. ცხადია, განმარტება კონტექსტის მიხედვითაა მოცემული, სიტყვის სემანტიკა სწორედ თვალთა მხედველობასთანაა დაკავშირებული და ავტორიც მართებულად იქცევა, როცა მისი განმარტებისას ტექსტის ვითარებას ემყარება.

3. **ასქეტო.** დამოწმებულია შეცდომით „კავშირის“ მე-3 და 48-ე თავებიდან. უნდა იყოს „განმარტებების“ მე-3 და მე-8 თავები. მე-8 თავში იკითხება: „რამეთუ ეამქუმელების მას ასქეტოჲ წადილი“ (ტ. II, 8, გვ. 35). ლექსიკონში ამავე სიტყვის ნუანსური წაკითხვებიც გვხვდება და ყველა მათგანი „კავშირნიდანაა“ დამოწმებული. მაგ.: სქეტი, უსქეტო, რომელთაც მხოლოდ ერთი ფუძე გააჩნია: უსქეტო //ასქეტო// სქეტი: „არამედ ოდენ გუარ და მხოლო და პუნება, რამეთუ უსქეტო არს“ (ტ. II, 3, გვ. 24); ან: „ვითარცა თვთ მას თვთებასა თვსსა შორის მყოფად და უსქეტოდ, მერმე ჰპოვო თვთგუარად“ (ტ. 11, 21, გვ. 61). ყველა შემთხვევაში საბა ერთ განმარტებას

იძლევა: „არა-სქეტიანი, დაუპყრობელი, დაუპყრობელი-
ვით“, რაც ი. პეტრიწის კომენტარებს ემთხვევა.

4. ევგე. დამოწმებულია „კავშირის“ მე-2 თავიდან, ნამდ-
ვილად გვაქვს „განმარტებების“ მე-2 თავში: „ვითარცა ეტყო-
და პარენიდი სოკრატს „ევგე“, რამეთუ რიცხუთა მოვიკსენეთ
ჩუენ“ (ტ. II, 2, გვ. 19; მეორე ადგილას... „ევგე, რომელ არს
რიცხუთა მოვიკსენეთ“, იქვე). საბას განმარტებაც ამ ტექსტს
ემყარება: ივანე // ივანე, ე .ი. ვაშა თქვი. ლექსიკონის B რე-
დაქცია პირდაპირ ფრაზის მოტანით კმაყოფილდება: „ევგე
რიცხვთ მოვიკსენეთ“.

5. დრამმატურგიაჰსა. დამოწმებულია „კავშირის“ 31-ე
თავიდან, გვაქვს კი „განმარტებების“ 31-ე თავში: „არამედ ვნე-
ბად მაკნინებელად და თვსთა დართვთა ქცევათა შორის
მხრწნელად, თვთ თვსისავე დრამმატურგიაჰსა“ (ტ. II, 31, გვ.
82). ეს სიტყვა ლექსიკონში განუმარტებლად შეტანილი,
ალბათ, იმ ვარაუდით, რომ მკითხველი თვითონ ამოშიფრავდა
მის მნიშვნელობას მითითებული წყაროდან. იქნებ საბამ არც
იცოდა ამ სიტყვის მნიშვნელობა და თავი აარიდა „საცილობე-
ლის დაწერას“. ეტყობა, ლექსიკონზე მუშაობის დაწყების
დროს ხელთ არა ჰქონდა ელინური და ლათინური ლექსიკონე-
ბი, თორემ ამ და მსგავს უცხო წარმოშობის სიტყვებს განუ-
მარტებლად არ დატოვებდა. „რომელნიცა ვიცოდი, — წერს
ლექსიკოგრაფოსი „ანდერძნამაგში“, — დავწერე და რომელ-
ნიცა ძნელი სიტყვანი არ ვიცოდი, ღრმათა წიგნებთა შინა ვეძიე
და რომელიმე სხუათა ენათა შევამოწმე და გამოვვლილვით
რომელიცა ვბოე, ადვილად თან მოვაწერე, რომელიცა ვერა
ვბოე, საცილობელი არ დავწერეო“...⁶² შემდეგ ავტორს უბო-
ვია ლათინური და ელინური ლექსიკონები, მაგრამ, ეტყობა,
ყველა სიტყვის ამ ლექსიკონთა თანახმად გაწყობა ვეღარ მო-
უხდრია. ამის შესახებ „ანდერძნამაგში“ ვკითხულობთ: „მე
უწინარეს ლათინური და ელენური ლექსიკონი ვერ ვნახე,
თვარა უკეთესის რიგით აღვწერდი. მას უკან ვნახე და ზოგი
რამ ამით გავმართე“.⁶³

6. ეფესტოს. დამოწმებულია „კავშირის“ 155-ე თავიდან.

ნამდვილად აღებულია „განმარტებების“ იმავე თავიდან: „დიდსა ფფესტოსს ჰქონან ძალნი მეშვეობითნი. ხოლო ცხოველად მრუმელ აღმოაჩინნეს“ (ტ. II, 155, გვ. 178). ლექსიკონის მრავალ ხელნაწერში ჩვეულებრივ მოტანილია მხოლოდ ეს ადგილი და სიტყვას სხვა განმარტება თან არ ახლავს. მხოლოდ C რედაქციაში ამ სიტყვასთან გვაქვს ასეთი განმარტება: „ომისაგან განშორება“.

7. კათვპარქსინ. დამოწმებულია „კავშირნის“ 30-ე თავიდან, გვაქვს კი „განმარტებების“ იმავე თავში: „და კუალად კათვპარქსინ, რომელ არს მეგრ მყოფობით“ (ტ. II, 30, გვ. 80; ეს სიტყვა აქ კიდევ 6 ჭერაა ნახმარი: 80 18, 81 8, 99 21, 99 24, 115 31, 130 26 და ყველგან ერთნაირი მნიშვნელობით: კათვპარქსინ // კათვპარქსად). ლექსიკონში სიტყვა შეტანილია განუმარტებლად, განმარტების მაგივრად მოტანილია ზემოთმითითებული ადგილი.

8. პერიტტოჲ. დამოწმებულია „კავშირნის“ 21-ე თავიდან, აღებულია კი „განმარტებების“ იმავე თავიდან: „საზღვრისა, ანუ უსაზღვრომსა, არტომსა, ანუ პერიტტოჲსა. ხოლო იმეცნე, რამეთუ არტოჲ უსაზღვროობისადმი აღიყვანების პირველად, ხოლო პერიტტოჲ გუარადმი პირველად“ (ტ. II, 21, გვ. 60-61). სიტყვის განსაზღვრება მოცემულია ტექსტის ამ ადგილის პერიფრაზით: „არტოჲ ნამეტნავს ეწოდების, ხოლო პერიტტოჲ ნამეტნავს წემასრულებლად, რომელ არს გუარი“.

9. პილიკი. დამოწმებულია „კავშირნის“ 86-ე თავიდან, აღებულია კი „განმარტებების“ იმავე თავიდან: „რამეთუ ყოველი ნამდვლ მყოფი უმრავლო და ერთებრივ რიცხვთა და განუზიდველ პილიკითა, რამეთუ უდიდო რაჲთვე მდგომარეობაჲ მისი“ (ტ. II, 86, გვ. 141). ამავე ფრაზაზეა დამყარებული განმარტება, რომელიც ლექსიკოგრაფოსს ამ სიტყვისათვის მიუცია: „შედგმული“.

ცალკეული სიტყვების განმარტებას საბა ფრაზის ვითარების მიხედვით იძლეოდა. იგი ფრაზაში, კონტექსტში ეძებდა ე. წ. „ძნელად გასაგები“ სიტყვების სემანტიკის გასაღებს. არაიშვიათად კმაყოფილდებოდა მხოლოდ ფრაზის ამოწერით.

ფრაზეოლოგიის დამოწმება, ცხადია, არ ნიშნავს განმარტებას. საბა განმარტებითს ლექსიკონს ადგენდა და კარგადაც იცოდა, რომ ასეთ შემთხვევაში საჭირო იყო ყოველი სიტყვის რეალური მნიშვნელობის გამოწვლილვა. მაგრამ მისი სურვილის წინააღმდეგ ზოგჯერ იგი იძულებული იყო, გადაეხვია არჩეული სწორი გზიდან. ი. პეტრიწის ნაშრომებიდან და, საზოგადოდ პეტრიწონის სკოლის ძეგლებიდან დამოწმებული ლექსიკური მასალა, უფრო ხშირად ასე, განუმარტებლადაა შეტანილი „სიტყვის კონაში“. ეს აიხსნება იმ მიზეზით, რომ როგორც პირადად ი. პეტრიწის, ასე პეტრიწონის სკოლის წარმომადგენელთა ნაშრომები (თარგმანები) შესრულებული იყო ძნელად გასაგები ენით. ეს ენა ი. პეტრიწის სიცოცხლეშიაც მძიმე და ნაკლებად გასაგები ყოფილა და, რა თქმა უნდა, გაცილებით ძნელი იქნებოდა მისი გაგება საბას ეპოქაში. ცნობილია, რომ ი. პეტრიწი ქართულის ენობრივ ინტერესებს ხშირად ბერძნულს უმორჩილებდა, ქართულ სინტაქსურ ნორმებს ბერძნულ ყაიდაზე მართავდა. იოანე ბაგრატიონის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ი. პეტრიწმა „იმეცადინავა შემოკლებად ქართულისა ენისა მსგავსად ელინურისა ენისა“⁶⁴ და მისი ნაშრომები ამის ბეჭედს მართლაც ატარებენ.

პროფ. კ. კეკელიძემ გამოიკვლია, რომ პეტრიწონის სკოლა მრავალ ენობრივ ხელოვნურობას უშვებდა, რაც მძიმე ტვირთად აწევბოდა ქართულ სამწერლო ენას. „მას უნდა, — წერს ავტორი, — აზრის გადმოცემაში ქართული ენა აიყვანოს ბერძნული ენის მოქნილობამდი და ამიტომ ამ სკოლის ფონეტიკა, ეტიმოლოგია, სინტაქსი და ლექსიკა აგებულია ბერძნულ ნორმებზე და ჩამოსხმულია ბერძნულ ყაიდაზე. ენა ამ სკოლისა, დასახელებული მიზეზის გამო, არის მძიმე, მწიგნობრულ-სქოლასტიკური, გასაგებადაც არაა ადვილი, იქამდი, რომ ზოგიერთ ადგილებს მკითხველი ბერძნულ დედანში უფრო გაიგებს, ვიდრე ქართულ თარგმანში“. ⁶⁵ ამას უეჭველად გრძნობდა საბა, როცა იგი პეტრიწონის სკოლიდან გამოსულ თხზულებებს იყენებდა „ქართული ლექსიკონისათვის“. ეს გარემოება თვალნათლივ შეინიშნება ნემესიოს ემესელის ნაშრომის („ბუნებისათვის კაცისა“) გამოყენების დროსაც.

ტექსტის ვითარება ყოველთვის უნდა წარმოადგენდეს ამო-
სავალ წერტილს ლექსიკოგრაფიისათვის. ცალკე აღებული
სიტყვის ფუნქცია და სემანტიკური ღირებულება, უწინარეს
ყოვლისა, ტექსტში, ფრაზა-წინადადებაში ჩანს, ამასთან ნა-
თარგმნ ძეგლებში შეხვედრილ უცხოური წარმოშობის ცნება-
ტერმინების განმარტებისათვის, უცხოურ ლექსიკონებთან
ერთად, გამოიყენება თარგმნილი ძეგლის თვით ორიგინალი.
საბა მიჰყვება გარკვეულ გზას: გაიგოს ყოველი სიტყვის სემან-
ტიკა მოცემულ ფრაზა-წინადადებაში, სხვა მნიშვნელობას
იგი უკიდურეს შემთხვევაში მიმართავს და მაშინაც მხოლოდ
„ზოგ რამეს“ აწყობს ხოლმე უცხოური ლექსიკონების მოშვე-
ლებით. ტექსტის ვითარება, რა თქმა უნდა, გადამწყვეტია სიტ-
ყვის მნიშვნელობის დასადგენად. ასეთი მიდგომა ერთადერთი
მართებული მეცნიერული მიდგომაა. საბა ყოფილა პირველი
ქართველი მკვლევარი, რომელმაც ეს სანდო მეთოდი დაამ-
კვიდრა ჩვენს ეროვნულ ლექსიკოგრაფიაში. ამ მეთოდით
ხელმძღვანელობდნენ არა მარტოდენ საბას ლექსიკონის გა-
დამწერ-კომენტატორები, არამედ მისი უშუალო განმგრძობ-
ნიც.

ცნობილია „კავშირის“ 11 ხელნაწერი, რომელთაც ი. პეტ-
ჩიწის „განმარტებები“ ახლავთ. ეს ხელნაწერები ახლაცაა
დაცული ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სსრ სახელმწი-
ფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში.

დგება საკითხი: ჩვენი ძეგლის რომელი ხელნაწერით სარ-
გებლობდა საბა ორბელიანი? სახელდობრ, რომელი ხელნაწე-
რიდან დაუბოძებია მას სათანადო სიტყვები და მათთანვე მო-
ცემული ფრაზეოლოგია?

11 ცნობილი ხელნაწერიდან⁶⁶ ქრონოლოგიურად საბას ეპო-
ქას მხოლოდ ორი ებჯინება: H 1337 (XIII ს.) და A 69
(XVI-XVII ს. ს.).⁶⁷ საბას შეიძლება ხელთ ჰქონდა ერთი რო-
მელიმე ამ ხელნაწერთაგანი, ან მისი სულ სხვა პირი, რომელიც
ჯერ-ჯერობით ჩვენთვის უცნობია. იქნებ ეს იყო H 2235 ხელ-
ნაწერის დედანი, რადგან, როგორც ირკვევა, ის შედარებით
კარგი ორიგინალიდან მომდინარეობს. ამ ვარაუდს მხარს

უკერს ის გარემოება, რომ ლექსიკონში „კავშირნიდან“ დამოწმებულ მთელ რიგ სიტყვებსა და ფრაზეოლოგიას თან ემთხვევა ხსენებული ორი ხელნაწერის (H 1337, A 69) სათანადო ადგილები, ამასთან ზოგი ემთხვევა სიტყვა-სიტყვით, ზოგი კი ოდნავი რედაქციული ცვლილებით.

მაგალითები:

1. გადიონკსებული. ლექსიკონის C რედაქცია, რომელიც ავტოგრაფებიდან მომდინარეობს, იმოწმებს ასეთ ადგილს „კავშირის“ მე-12, მე-13 და 63-ე თავებიდან: „ვითარცა გადიონკსებული და გაერთებული ერთისა მიერ“. ფრაზა აღებულია პეტრიწის „განმარტებებიდან“, თავების ნუმერაციაც ამას ემთხვევა.

ა. მე-12 თავიდან: „ვითარ გადიონკსებული და გაერთებული ერთისა მიერ“ (ტ. II, 44,5).

ბ. მე-18 თავიდან: „ვინაჲ ვითარ გადიონკსებული ნექტართა მიერ სდევს მას ერთსა“ (იქვე, 45,19). H 2238 ხელნაწერზე, რომელიც 1862 წელსაა გადაწერილი, ალბათ, საბას ლექსიკონის გავლენით, ხაზგასმული სიტყვის გასწვრივ, არშიაზე მიწერილია: „გადიონკსებული. სორვილით (საბას მიხედვით: სურვილით, ა. ღ.) და ნებით გაერთებული“ (ტ. II, გვ. 45, შწმვ.). აშკარაა, სიტყვის მართლწერაცა და განმარტებაც გადამწერს საბას ლექსიკონიდან აქვს აღებული და არა „კავშირის“ უფრო ძველი ხელნაწერებიდან, სადაც იხმარება: გადიონკსებული (იხ. H 1337, ფ. 15, სტრ. 3).

გ. 63-ე თავიდან: „ვითარცა გადვონისებული ტრფიალებითა მიერ სურვილითა ერთისათა“ (ტ. II, 129,4). აქ სიტყვის სხვანაირი წაკითხვა კალმის ცდუნებით უნდა იყოს გამოწვეული, თუმცა ამ მართლწერას ლექსიკონის ზოგიერთი ხელნაწერიც კი იმეორებს. მაგ., რ. ერისთავის გამოცემა ლექსიკონისა სწორედ ამ წაკითხვას ხმარობს (გვ. 44).

ამ სამი ადგილიდან საბას მიერ დამოწმებული ფრაზა მე-12 თავის სათანადო ადგილს ემთხვევა ოდნავი ნუანსით: ვითარ // ვითარცა. საფიქრებელია, ეს ფრაზა საბას დამოწმებული აქვს H 1337 და ან A 69 ხელნაწერიდან, უფრო პირველიდან.

2. მიზეზოანი და წარმოჲ. ლექსიკონში ეს სიტყვები და-

მოწმებულია „კავშირის“ 30-ე თავიდან, ნამდვილად „განმარტებების“ იმავე თავში. საბას ისინი არ განუმარტავს, განმარტების მაგივრად მოტანილია სათანადო ადგილი ი. პეტრიწის თხზულებიდან: „მიზეზი და წარმოად, შეისწავე, რომელ სამ სახედ გაიციდების. პირველად თვსა მიზეზსა შორის, რამეთუ პირველ წარმოყენებისა მიზეზსა შორის ეგო მიზეზიანი; კატეტიან, რომელ არს მეგრ მიზეზებით; და კუალად კათვპარქსინ, რომელ არს მეგრ მყოფობით; და კუალად კატამეთქსინ, რომელ არს მეგრ თანამეჭონეობით“ (ნ. „მიზეზიანი“).

ეს ამონაწერი სიტყვა-სიტყვით (შეინიშნება სრულიად უმნიშვნელო ნუანსი!) აღებულია ი. პეტრიწის კომენტარიდან. თან ემთხვევა, უწინარეს ყოვლისა, H 1337 და A 69 ხელნაწერების სათანადო ადგილებს.

3. რავთმოფს. დამოწმებულია „კავშირის“ 34-ე თავიდან, გვაქვს კი „განმარტებების“ იმავე თავში. საბას არც ეს სიტყვა განუმარტავს და მის მაგივრად ტექსტიდან ამოღებული ადგილით დაკმაყოფილებულა: „და ნართი არსთა რვთმოფსაჲ თან მოაგონე“ (ნ. „რვითმოფს“). ეს ფრაზა სიტყვის განმარტებადც უნდა მივიჩნიოთ, რადგან მას სხვა განსაზღვრება არა აქვს. იგი სიტყვა-სიტყვით აღებულია ი. პეტრიწის „განმარტებებიდან“ (ტ. II, 86, 23-24), რომლის ხელნაწერები ამ მხრით არ სხვავდებიან.

4. საბწინი. დამოწმებულია „კავშირის“ 34-ე თავიდან და სიტყვის განმარტების ნაცვლად მოტანილია მთელი ფრაზა, სადაც იგია ნახმარი: „მარადის ყუავილი საბწინთა და ინდალმათ, მის პირველისა შუენიერებისამან“ (ნ. „საბწინი“). ნამდვილად ეს ადგილი აღებულია „განმარტებებიდან“ (ტ. II, 87, 12-13) ოღნავი რედაქციული ცვლილებით.

5. სქეტი. დამოწმებულია „კავშირის“ მე-8 თავიდან, გვაქვს კი „განმარტებების“ იმავე თავში. განმარტებულია „დაუპყრობელად“, ამასთან ლექსიკონის C რედაქცია იმოწმებს ფრაზას: „არცა ვითარ რიცხვთა შორის, არამედ ოდენ გვარად მხოლო და ბუნება, რამეთუ უსქეტო არს, ხოლო ხუთი რიცხვსა შორის იხილეების სქესსა და მწყობრსა სათვალავისა“ (ნ. სქეტი).

ეს ნაწყვეტი სიტყვა-სიტყვით ემთხვევა H 1337 და A 69 ხელნაწერთა სათანადო ადგილს (ტ. II, 8, 24,18-20).

6. წარმოა. დამოწმებულია „კავშირის“ 30-ე თავიდან და აქედანვე მოტანილია სათანადო ფრაზის ნაწყვეტიც, რაც მთლიანად გამეორებულია ლექსიკონში მიზეზოანი და წარმოა სიტყვებთან, და ემთხვევა „განმარტებების“ სათანადო ადგილს (ნ. აქვე, „2“).

7. ენთუსია. განმარტებულია ასე: „სული ღუთიგ-განბრ-წყინებული“. ლექსიკონის C რედაქციაში ამ სიტყვას თან ახლავს ფრაზა: „ვითარცა ენთუსიაქმნილი შესტრფისო მას“. ი. პეტრიწის ნაშრომის მე-15 თავში ხსენებული ადგილი ასე იკითხება: „ვითარ (საბათი: ვითარცა) ენთუსიაქმნილი (საბათი: ენთუსიაქმნილი) შესტრფისო მას“ (ტ. II, 15, 49,35). ამ ოდნავი ნუანსის გარდა ლექსიკონში შეტანილი ფრაზა ზუსტად ემთხვევა იმავე ხელნაწერების (H 1337, A 69) სათანადო ადგილს.

8. იპატოა განმარტებულია ნიტასთან ერთად: „სამუსთა /ძალებიანი საკრავია, რომელიც მოხსენებულია ი. პეტრიწის იმავე „განმარტებებში“, 22,24/ ძალნი არიან შეწყობილნი ზი-ლით ბოხამდე“. თუმცა საბა აქვე ჩვეული მეცნიერული სიფრთხილით შენიშნავს: „ბოხი რომელია, ანუ მსხირპარე, ვერ გაგარჩიე“ (B რედ.). ლექსიკონის C რედაქციაში სიტყვას თან ახლავს ფრაზა: „იპატოთ ვიდრე ნიტამდესო“, რომელიც ზუსტად ემთხვევა „განმარტებების“ სათანადო ადგილს (ტ. II, 2, 22,25).

9. ეფესტოს. ამ სიტყვასთან დამოწმებული ნაწყვეტი (ნ. აქვე, ზემოთ, „6“) მთლიანად ემთხვევა სათანადო ადგილს „განმარტებების“ დასახელებულ ხელნაწერთა ტექსტიდან (ტ. II, 155, 178,27-28).

10. ფეშხვე. განუმარტებელია. განსაზღვრების მაგივრად მოტანილია ნაწყვეტი: „იტყვს, ვითარმედ ვითარ ფეშხვე გარდაეცაო ზესთა სრული“, რომელიც უცვლელად აღებულია

„განმარტებების“ დასახელებულ ხელნაწერთა მიხედვით ცნობილი ტექსტიდან (ტ. II, 68,27).

ლექსიკონის C რედაქციის მასალის ეს შედარება ი. პეტრიწის „განმარტებების“ სათანადო ადგილებთან გვარწმუნებს, რომ საბას ხელთ უნდა ჰქონოდა სწორედ დასახელებული ხელნაწერები, ერთი მათგანი მაინც. შესაძლებელია, ლექსიკოგრაფოსის განკარგულებაში იყო H 1337-იდან გადაწერილი პირი, რომელიც ამჟამად ჩვენთვის უცნობია. მაგრამ ამასთან ერთად ლექსიკონში დამოწმებულია კიდევ მრავალი ნაწყვეტი, რომლებიც „კავშირის“ ხსენებული ხელნაწერებისათვის უცხოა. ეს გარემოება ამიტომ ბადებს ერთგვარ ეჭვს: იქნებ ავტორი პარალელურად „კავშირის“ სხვა რედაქციის ხელნაწერებზედაც მუშაობდა, ვიდრე H 1337 და A 69-აა!

1. აფიანი. ამ სიტყვას ლექსიკონში თან ახლავს ფრაზა, რომელიც დამოწმებულია ი. პეტრიწის ნაშრომის 28-ე თავიდან, მაგრამ ის არ ემთხვევა „კავშირის“ არც ერთ ცნობილ ხელნაწერს და, მათ შორის, არც H 1337 და A 69-ს.

ლექსიკონით:

„თუ ვისმე უმეცრებამან
გაზიდნეს, ვითარცა აფიანისა
ქმნულმან ჰუნემან და
ლამოდეს აღვირსა ბუნები-
სასა წყარად“.

ი. პეტრიწის ტექსტით:

„ხოლო თუ უმეცრებამან
ვის გაზიდნეს, ვითარ აფიანის
ქმნილმან ჰუნემან და
ლამოდის წაყრად აღვრთა
ბუნებისა და წესისათა“...
(ტ. II, 75,22-24; აგრეთვე
H 1337, ფ. 28, სტრ. 19 და
სხვ.).

აქ აშკარად ჩანს, რომ საქმე გვაქვს ორი განსხვავებული რედაქციის ერთ ძეგლთან. უნებლიე, ლექსიკონის გადაწერტა კალმის ცდუნებანი ამ შემთხვევაში ყველაზე ნაკლებად საგარაუდო.

2. გემენ სიტყვას ლექსიკონში ერთვის დამოწმებული ნაწყვეტი, რომელიც აგრეთვე სხვაედება „კავშირის“ მითითებული ადგილიდან:

ლექსიკონით:

„ოდეს ქუემდებარედ გემნენ ნაწილებსა“. ზოგ ხელნაწერში: „ოდეს ქუცმდებარედ გემნენ ნაწილებსა“ (შლრ.: რ. ერისთავის გამოც.).

ი. პეტრიწის ტექსტით:

„ოდეს ქუეშე მდებარედ გემნენ (გამოცემულ ტექსტში: გესმენ, ტ. II, 134,17) ნაწილებითნი“ (H 1337, ფ. 52, გვ. 2,1 ქვ.).

საბას წაკითხვა მართებულად უნდა მივიჩნიოთ. მართებულია გემნენ, გესმენ კი კალმის ცდუნება უნდა იყოს. მართალია, სიტყვის წაკითხვა ემთხვევა H 1337 ხელნაწერს, მაგრამ ნაწყვეტში სხვაობაა. აქაც თითქო ჩვენ წინ „განმარტებების“ ორი განსხვავებული რედაქცია დევს.

3. ემფასი. დამოწმებულია შეცდომით „კავშირის“ მე-14 თავიდან, უნდა იყოს „განმარტებების“ 141-ე თავი. სიტყვა 194-ე თავშიაც იკითხება, მაგრამ თანდართული ნაწყვეტი ამოღებული უნდა იყოს 141-ე თავიდან, თუმცა დამოწმებულ ნაწყვეტსა და ტექსტის სათანადო ადგილს შორის აგრეთვე სხვადასხვაობაა:

ლექსიკონით:

„ვინა და უკანასკნელთა შორის არიან ემფასნი პირველთანი და ყოველთად ყოველთანი მივნებანი“ (C)⁶⁸.

ი. პეტრიწის ტექსტით:

„ვინაჲ და უკუანაჲსკნელთაჲ შორის არიან ემფასნი პირველთანი და ყოველად ყოველთანი თანმივნებანი“... (ტ. I; 86,20).⁶⁸

4. ცრული სიტყვას ლექსიკონში აგრეთვე ერთვის განსხვავებული ნაწყვეტი. ეს ფრაზა აღებულია „განმარტებების“ ავტორის „ბოლოსიტყვაჲდან“:

ლექსიკონით:

„მე კაცი დავხუდი ლმობასა შორის ჩემსა, მმადი ტკივილთა შორის გონებისათა, არავე ცრული სარეცელთა მომდოვრებისა“.

ი. პეტრიწის ტექსტით:

„მე კაცი დავხუდი ლმობათა შორის ჩემთა და მამადი ტკივილთა შორის გონებისათა, და არავე ცრული სარეცელთა მომდოვრებისა“⁶⁹ (ტ. II, 220,21).

რედაქციული სხვაობა ტექსტებს შორის აქაც იგრძნობა. ამავე დროს უნდა შევნიშნოთ, რომ „კავშირის“ შედარებით გვიანდელ ხელნაწერებში, მაგალითად, H 2363 და A 1150, განსხვავებულად იკითხება ზოგიერთი სიტყვა. პირველი სახელდობრ, ჩვენთვის საინტერესო სიტყვას არჩევს ასე: „არა ვეცრული“, მეორე კი — „არა ვეც ჰრული“. H 1337 და A 69 ხელნაწერებში ეს სიტყვა მართებულად იკითხება: „არავე ცრული“. ამ ნაწყვეტში ცრული^ა საინტერესო სიტყვა საბასათვის, რომელიც მას ასე განმარტავს: „შეცვრული, ცრემლით შეება სავით მგონიაო“. საბას დანამდვილებით არ სცოდნია სიტყვია მნიშვნელობა და ტექსტის ვითარების ჩვენების თანახმად, მიახლოებით განუმარტავს იგი.

გადაჭრით იმის თქმა, რომ ლექსიკონზე მუშაობისას საბას ხელთ ჰქონდა „კავშირის“ ორი განსხვავებული რედაქცია, ძნელია. გაშიფრული ადგილები, მართალია, ამას გვაფიქრებინებს, მაგრამ ეს ჯერ კიდევ არაა საკმარისი ამ აზრის დასასაბუთებლად. მიუხედავად ყველა ამისა, ჩვენ მაინც გვგონია, რომ საბა ემყარებოდა „კავშირის“ H 1337 და A 69-ისაგან განსხვავებულ რედაქციასაც, მათთან ახლოს მდგომს, იქნებ თვით მთარგმნელის მიერ შესწორებულს. სანამ „კავშირია“ თარგმანის ავტოგრაფები ან უფრო ძველი ხელნაწერები არ აღმოჩნდება, ამ აზრის დასაბუთება გაძნელებოდა.

ი. პეტრიწის ნაშრომიდან საბას ამოუკრებია არა მარტოდენ სიტყვები და გამოთქმები სათანადო განსაზღვრებებითურთ, არამედ უსარგებლებია იმ მრავალრიცხოვანი სქოლიო-მინაწერებითაც, რომლებიც მას ფილოსოფოსის ნაშრომის ხელნაწერებში შეხვედრია. ხელნაწერებში კი ბლომად გვხვდება მსგავსი მინაწერები, რომლებშიაც განმარტებულ-გაშიფრულია ცალკეულ სიტყვათა მნიშვნელობა. მაგალითად: არდიფრუ სიტყვა დამოწმებულია „კავშირნიდან“, გვაქვს კი „განმარტებებში“: არდი ფრუდ. ამ სიტყვას H 1337, A 69, A 74, H 2235, H 2182, H 2363, H 2238, A 1150 ხელნაწერებში, არშიაზე, დედნის ხელით, მიწერილი აქვს განმარტება: „მყის“ ან „მყის არასა“. ლექსიკოგრაფოსი იმეორებს ამ განმარტებას. B რედაქცია უმატებს მხოლოდ: „იჩქითიო“; ასევე ამავე ძეგ-

ლიდან (55,21) ამოღებულ სიტყვას უილიკრინეს H 1337, A 69, H 2235, H 2182, H 2363, H 2238 ხელნაწერებში არშიაზე, დედნის ხელით მიწერილი აქვს: „ნუ თუ უძლიერეს“ (მდრ.: ტ. II, 55, შენიშვნ.). საბას ეს აღგილი მიუთითებია განმარტების მაგიერ: „თანავე სხოლიოზედ ეწერა: „ნუ თუ უძლიერეს?“ (ნ. „უილიკრინეს“). სხვა განმარტება სიტყვას არა აქვს. ანანაკიც ანალოგიური წესითაა აღებული „განმარტებებიდან“ (75,13). სიტყვას „კავშირნის“ იმავე და აგრეთვე A 1150 ხელნაწერებში არშიაზე მიწერილი აქვს: „ნუ თუ იძულებით იტყვს ანუ ბუნებითა“ (მდრ.: ტ. II, 75, შენიშვნ.). საბას ეს განმარტება აულია მთლიანად და აღუნიშნავს: „თანავე სხოლიოზედ ეწერა: „ნუ თუ იძულებით იყოსო, ანუ ბუნებით“; იძულებითს უფრო ჰგავს, ანუ შეკრებული“ (ნ. „ანანაკი“). ლექსიკონის II რედაქცია უფრო აზუსტებს: „თანვე ეწერა კავშირში: „ნუ თუ იძულებით იყოს, ანუ თუ ბუნებით; სხოლიოსა ზედა ძველად იგივე კელი ეწერა მწერლისა, არა ნართაული სხვისაო“. ანალოგიურადვე ვიპოვებთ სიტყვას, რომელიც ამოღებულია „განმარტებების“ 59-ე თავიდან (ვპოვებთ, 126,26), იმავე ხელნაწერებში არშიაზე მიწერილი აქვს განმარტება: „ნუ თუ ერთთაჲ“. საბას მოსწონებია იგი და სიტყვა-სიტყვით გაუმეორებია: „ნუ თუ ერთაჲ...თანვე კავშირის სხოლიოზედ ეწერაო“ (ნ. „ვიპოვებთ“). ლექსიკოგრაფოსი აქ ყველგან გარკვევით გვეუბნება, რომ ხსენებულ სიტყვათა განმარტებას იგი იღებს „კავშირნის“ ხელნაწერთა „სხოლიოებიდან“.

ი. პეტრიწის ნაშრომებში გვხვდება რამდენიმე სიტყვა, რომელთაც „კავშირნის“ უახლოეს ხელნაწერებში არშიაზე მიწერილი აქვთ განმარტებები, მაგრამ ისინი საბამდე ხელნაწერებში არ მოგვეპოვება. მაგალითად, გადიონჯსებული, როგორც აღინიშნა, დამოწმებულია სამჯერ მე-12, მე-13 და 63-ე თავებიდან (ტ. II, 44,5; 45,19; 129,4). მე-13 თავში „კავშირნის“ H 2238 ხელნაწერის (1862 წ.) არშიაზე ამ სიტყვას მიწერილი აქვს ახსნა-განმარტება: „სორვილით და ნებით გაერთებული“ (ტ. II, 45, შენიშვნ.). სხვა ხელნაწერებში მსგავსი მინაწე-

რი არა გვაქვს. საიდან უნდა გაჩენილიყო ეს მინაწერი? ორშერთი: ან ეს მინაწერი დასახელებულ ხელნაწერებზე გაკეთებულია საბას ლექსიკონის თანახმად, სადაც სიტყვას ზუსტად იგივე განმარტება აქვს („გადიონვისებული ესე იგი არს სურვილითა და ნებით გაერთებული“), ანდა ხელნაწერი გადაღებულია იმ ჩვენთვის უცნობი დედნიდან, რომელსაც ჰქონდა ასეთი მინაწერი. ჩვენ გვგონია, პირველი შესაძლებლობა უფრო სავარაუდო და სარწმუნოა. XI-X საუკ. მეორე ნახევრის დროინდელ გადაწერს, რომელსაც, ალბათ, ტექსტში ნახმარი სიტყვების დიდი ნაწილი არც კი ესმოდა, ცალკეულ სიტყვათა განმარტებისათვის შეეძლო მიემართა საბას ლექსიკონისათვის და ეს საგანგებოდაც აღენიშნა სქოლიოში.

ამას გარდა, ლექსიკონში შეტანილია სიტყვობრივი ერთეულები, რომლებიც განმარტებულია „კავშირნის“ საბამდელი ხელნაწერების მინაწერ-სქოლიოთა მიხედვით, მაგრამ წყაროს უჩვენებლად. აქ, რა თქმა უნდა, ლექსიკონის გადაწერთა კალმის ცდუნებანი უფროა სავარაუდო. მაგალითად, სიტყვა **დრასტიო** საბას განმარტებული აქვს ასე: „უმკუთელესი“ (დრასტირიო, დრასტიროი). სიტყვას წყარო მითითებული არ აქვს. ნამდვილად კი იგი ამოღებული ჩანს „განმარტებების“ მე-11 თავიდან (ტ. II, 41,16), სადაც არშიაზე, სიტყვის გასწვრივ გვაქვს მინაწერი: **უმკუტთე** (H 1337), **უმკუტთესი** (A 69, 74), **უმკუტთეს** (A 1150), **უმკვეთე** (H 2235, 2363, 2297), **უმკუტთე** (H 2238), **უმკვეთნეს** (H 2182). უეჭველია, საბას სიტყვაცა და მისი განმარტებაც „კავშირნიდან“ ამოუღია. ანალოგიურია **იმარმენი**, რომელიც წყაროს დაუსახელებლად განმარტებულია: „მარმენიოს ძალი... სვე წილხდომილი“. ეს სიტყვაც განმარტებითურთ ამოღებულია „კავშირნის“ ხელნაწერებიდან, რომელთაც არშიაზე მიწერილი აქვთ: „სუტთა წილხდომილთა“ (იხ. იგივე ხელნაწერები გარდა H 1337-ისა, რომელსაც ასეთი მინაწერი ახლა აღარ ამჩნევია!); ნექტარი განმარტებულია ასე: „ელლენთა ენაა, ორი მდინარე შეზავებული“. ეს სიტყვაც წყაროს დაუსახელებლადაა ამოღებული. **პეტრიწის** ნაშრომიდან (ტ. II, 45,19), ხოლო 1862 წელს გადაწერილი პირის (H 2238) არშიაზე დაცული მინაწერი:

ინეტართა ორი მდინარე, შეზავებული: ელლენტ ენაჲ“ (მდრ.: ტ. II, 45, შნშვ.) აღებული უნდა იყოს თვით საბას ლექსიკონიდან.

ი. პეტრიწის ნაშრომიდან საბას ისეთი სიტყვებიც ამოუღია, რომელთა მნიშვნელობა მას არ სცოდნია და განუმარტებლადაც შეუტანია ლექსიკონში: არ დაიკარგოს, სხვებმა განმარტონო. ამ ხერხს საბა თანმიმდევრულად მიმართავს, რაც მისი შრომის მეცნიერულ ზედმიწევნითობაზე მიუთითებს. განუმარტებლადაც დატოვებული, როგორც აღინიშნა: თემის-შესაძლო (ტ. I, 75, 16), ენას ერთობა (ტ. I, 78, 5-6), ამაჲრო (ტ. II, 34, 23), უსასირა (ტ. II, 89, 20), ფეშხვე (ტ. II, 68, 27) და ა. შ. ეს სიტყვები ლექსიკონში შეტანილია იმ მიზნით, რომ შემკვიდრეები დაძებნიდნენ მათს მნიშვნელობას. საბა ცდილობდა ქართული ენის საუნჯის სრულ გამომზეურებას და სინათლეზე გამოტანას. ამიტომ იყო, რომ დიდი ლექსიკოგრაფოსი გულმოდგინედ ეძებდა ლექსიკურ მასალას, ყოველმხრივ სწავლობდა მას და შეჰქონდა თავის ლექსიკონში.

ამრიგად, ირკვევა, საბა ორბელიანს უხვად უსარგებლებია იოანე პეტრიწის ორიგინალური ფილოსოფიური ნაშრომით, საიდანაც ამოუკრებია უმთავრესად უცხო (ბერძნული) წარმოშობის სიტყვები, რომელთა განმარტებისათვის საფუძვლად აუღია არა ელინურ-ლათინური ლექსიკონები, არამედ ტექსტის ვითარება. ლექსიკონში ნაჩვენებია ასეთი სიტყვების არასრული სემანტიკა, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ ის ფუნქციები, რასაც ისინი ფრაზაში ასრულებენ. ძირითადი ფილოსოფიური, გრამატიკული და მათემატიკური ტერმინები, რომლებიც ამოკრებილია ი. პეტრიწის ხსენებული თხზულებიდან, ანალოგიური მეთოდითაა ახსნილ-განმარტებული. ი. პეტრიწის ნაშრომიდან ლექსიკოგრაფოსს ამოუღია მრავალი ისეთი ლექსიკური ერთეულიც, რომელთა მნიშვნელობა მას არ სცოდნია და ვერც დაუზუსტებია მის ხელთ არსებული წყაროების

მიხედვით. ასეთი სიტყვები ლექსიკონში შეტანილია ტექსტიდან ამოწერილ ფრაზაში, რაც განმარტების მაგივრობას ეწევა, ან განუმარტებლად, ანდა მართოდენ წყაროს ჩვენებით.

ბ. „ცხოვრება იოვანესი და ეფთვიმესი“. თხზულებას სრულად ეწოდება: „ცხოვრება ნეტარისა მამისა ჩუენისა იოვანესი და ეფთვიმესი და უწყება ღირსისა მის მოქალაქობისა მათისაჲ, აღწერილი გლახაკისა გეორგის მიერ ხუცეს-მონაზონისა“, ხოლო ლექსიკონში დამოწმებულია შემოკლებით: „ეფთვიმი ქართვ.“; ან: „წმ. ეფთ. ქართ.“, „ეფთვიმი ქართველისა“: „ეფთვიმე ქართ.“ და სხვ. „ცხოვრების“ ავტორია XI საუკუნის განთქმული მოღვაწე გიორგი მთაწმიდელი.

იმასთან ერთად, რომ „ცხოვრებაში“ ასახულია ბერძენ-ქართველთა გამწვავებული ურთიერთობა და X-XI საუკუნეების საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრების უმნიშვნელოვანესი მომენტები⁷⁰, იგი წარმოადგენს ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის თხზულებას, რომელიც ძვირფას მასალას აწვდის ლექსიგრაფოსსაც. „ცხოვრებიდან“ საბას საკმარისი ოდენობის ლექსიკური მასალა ამოუკრებიდა და წყაროთა უჩვენებლად შეუტანია ლექსიკონში.

თხზულებიდან სულ 9 სიტყვაა დამოწმებული, აქედან სამი სიტყვა, როგორც ამას ლექსიკონის მეორე ბეჭდური გამოცემის ერთ-ერთი რედაქტორი პროფ. ა. შანიძე მიუთითებს⁷¹, ჩანა-მატია, რაც ფრჩხილებშია ჩასმული რედაქტორის მიერ. „ცხოვრება“ სამჯერაა გამოცემული: პირველად იგი დაიბეჭდა მ. საბინინის „საქართველოს სამოთხეში“ (სპბ., 1882, გვ. 401-432), მეორედ — „ათონის კრებულში“ (თბ., 1901 წ., გვ. 1-68), მესამედ — აკად. ი. ჯავახიშვილისა და პროფ. ა. შანიძის რედ. (თბ., 1946; თან ერთვის ა. შანიძის გამოკვლევა „გიორგი მთაწმიდლის ენა იოვანესი და ეფთვიმეს ცხოვრების მიხედვით“). ყველაზე სანდო ბოლო გამოცემაა, რომელიც ოთხ ცნობილ

ხელნაწერს ემყარება: A 170 (თ. უორდანია, Описание, 1, გვ. 178), A 176 (იქვე, გვ. 178), A 558 (თ. უორდანია, Описание, II, გვ. 85-86; ნ. ბერძენიშვილი, ათონის კრებულის რედაქცია, საქ. სახ. მუზ. მოამბე, XI B, გვ. 25-40), H 2077.

„ცხოვრების“ რომელი ხელნაწერით სარგებლობდა ლექსიკოგრაფოსი? ამის გამორკვევა ძნელი ხდება, რადგან ლექსიკონში შეტანილი ფრაზეოლოგია არ ემთხვევა არსებულ ხელნაწერთა ტექსტებს.

1. საწანგრო. განმარტებული არ არის. ასევე განუმარტებლად იგი შეტანილი ლექსიკონის ბეჭდურ გადმოცემებში და ნ. და დ. ჩუბინაშვილების ლექსიკონებშიაც. ლექსიკონის BC და მსგავს ხელნაწერებში არის ასეთი ფრაზა „ცხოვრებიდან“: „ხოლო საპარიკონმოსო, საწანგრო, საჯორე, სამკედლო და ხურონი, კალაფატნი, მანდრინნი, ვენაკნი, მენავენი, — ესენი იკონომოსის განსაგებელნი არიან“. ნაწყვეტი „ცხოვრების“ 1901 და 1946 წლების გამოცემებში ასე იკითხება: „ხოლო საპარიკონომოსო და საწანგრო და საჯორე და სამკედლო და ხურონი და კალაფატნი და მანდრინნი და ვენაკნი და მენავენი — ესე იკონომოსისა გასაგებელნი იყვნეს“.⁷² ამონაწერები სხვადასხვა რედაქციისაა. საბას ხელთ „ცხოვრების“ სხვა რედაქცია ჰქონია, ვიდრე ამ ოთხი ხელნაწერის მიხედვით გამოცემული პირია. ამაში სხვა მასალებიც გვარწმუნებენ.

2. სისიკონი განუმარტებლად შეტანილი ლექსიკონში (დ. ჩუბინაშვილით, „ფანჩატური“). ზიტყვას „ცხოვრებიდან“ ამოღებული ეს ფრაზა ახლავს: „აგარათა მონასტრისათა, ვითარ სისიკონი არს და კარავანი და სხვადა ესევითარნი თავის — განსაარომელნი მიეცემოდინ“, რაც „ცხოვრების“ იმავე გამოცემებში ასე იკითხება: „აგარათა მონასტრისათა, — ვითა სისიკონი არს და კარავნი ღმრთის-მეტყუელი და სხუთა ესევითართა, — თავისა გასაარომელსა სრულებით მისცემდიან მონასტრით“.⁷³ სხვაობა აშკარაა. საბას ძეგლის ან სხვა რედაქცია ჰქონია ხელთ, ან გადამწერ-რედაქტორებს წარუყვნიათ ფრაზა. ორივე შესაძლებლობა დასაშვებია, მაგრამ უფრო სავარაუდოა, ამ ფრაზის სახით შენახული გვაქვს „ცხოვრების“ უცნობი რედაქცია.

3. საპყრად განმარტებულია: „შესანახავად, გინა საპყარ-თათესა“. ლექსიკონის C ვერსიაში სიტყვას ახლავს ფრაზა „ცხოვრებიდან“: „ნახევარი ეკლესიას და ნახევარი საპყრად მის-ცა“, რაც გამოცემულ ტექსტში ასე იკითხება: „ნახევარი საფა-სისა თვისისაჲ ეკლესიასა შეწირის და ნახევარი საპყრად მის-ცის“.⁷⁴ სხვაობა აქაც უეჭველია.

4. მევაჟინე. განმარტებულია: „სასმელთმნე“. ლექსიკონის C ვერსიაში სიტყვას მიწერილი აქვს: „ეგრეთვე მევაჟინენი მა-გრა კელართა მწუხრისა თუ რაჲმე მჲეე მარებიან, შინა იკ მა-რიან“, რაც „ცხოვრების“ გამოცემულ ტექსტში ასეა: „ეგრეთვე მევაჟინენი. მაგრა კელართა მწუხრსა თუ რაჲმე ეხმარებინ შინა იკპარიან“⁷⁵. ეს ორი ადგილი, გარდა ერთი სიტყვის წა-კითხვისა, ერთუროს ემთხვევა. სხვაობა ჩანს სიტყვაში „მეჲე-მარებიან“-„ეეპარებინ“. აქ ლექსიკონის გადამწერის კალმის ცდუნებაა. გადამწერს, ალბათ, არც ესმოდა სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობა, ამიტომ, ჯერ ერთი, დაამახინჯა იგი, მეორე მხრით, წინმდგომ სიტყვას „რაჲმე“-ს ჩამოკვეთა ბოლო „მე“ და მიაკერა მის მომდევნოს ეეპარებინ, შეუცვალა მას დაბო-ლოებაც. ასე მივიღეთ: მეეჲე მარებიან ნაცვლად ფორმისა ეეპა-რებინ.

5. დრისტი „სასალუქო ჭურჭელი“. ლექსიკონის C რედაქ-ციაში ამ სიტყვას თან ახლავს ფრაზა: „სამგზის წარიტყუნა მონასტერი და რაჲცა დრისტი ტურფა იყო მამათა ჩვენთა მშო-ბელი, იავარ იქმნა ეგრეთვე განძი და კუბიში“. „ცხოვრების“ გამოცემულ ტექსტში ამ ადგილს ასე ვკითხულობთ: „სამ გზის დაიტყუნა მონასტერი და, რაჲცა დრისტი ტურფაჲ იყო მა-მათა ჩუენთა მოგებული, ყოველი იავარ-იქნა, და ეგრეთვე განძი და კუბაში“.⁷⁶ ძნელი არ არის დავრწმუნდეთ, რომ აქ ტექსტის აშკარად ორი რედაქცია გვაქვს.

ჩამოთვლილს გარდა ლექსიკონში კიდევ გვხვდება „ცხოვრ-ებიდან“ დამოწმებული სიტყვები, რომლებიც უშუალოდ საბას ხელიდან არ გამოდის, არამედ შემდეგაა ჩამატებული. ესენია:

6. მოსანაჲ „მკურნალი ანუ სენთა მცოდნე“. დ. ჩუბინა-შვილს იგი თავის ლექსიკონში აღარ შეუტანია.

7. ოქროსურვებული. „ოქროთ დაფერილი“. „ცხორების“ ტექსტში ეს წაკითხვა არა გვაქვს, მოიპოვება ოქრო-ცურვებული სამჯერ (31, 9; 31, 16; 32,4). ფრაზეოლოგია სიტყვას არ ახლავს.

8. წასანახავი „დასანახავი“. ფრაზეოლოგია სიტყვას არ ახლავს. „ცხორების“ ტექსტში კი იკითხება: „წასანახავად ანუ საწერლად აინთიან“.77 განმარტება მართებულად უნდა მივიჩნიოთ. პროფ. ა. შანიძე ფიქრობს: „წანახვა, მაშასადამე, ნაწერის სტრიქონ-სტრიქონ თვალის დევნება უნდა ყოფილიყო“.78 რაც კი არ სცვლის, აზუსტებს, ლექსიკონში ჩამმატებლის მიერ შოცემული განმარტების ძირითად აზრს.

9. ფიაფალი. „სურვილით გონება დასაყრელი“. ამ სიტყვას ლექსიკონის C ვერსიაში ახლავს ფრაზა: „ტებილსა მას ფიაფალსა წიგნსა შერებოდა“. თითქოს ამ ფრაზას ჰგავს ეს ადგილი „ცხორებიდან“: „ტებილსა მას თაფლსა წიგნთა (წიგნსა BD), საღმრთოთასა (ს ღოთსა BCD) შერებოდა“.79 მაგრამ აქ ჩვენთვის საინტერესო სიტყვა არა ჩანს. ლექსიკონის ორიოდე ხელნაწერი იცნობს ამ სიტყვას. დ. ჩუბინაშვილთან ის არ გვხვდება.

საბას ლექსიკონზე მუშაობის დროს ხელთ ჰქონია „ცხორების“ ავტოგრაფული პირი, რომელიც ჩვენთვის ჯერ-ჯერობით უცნობია. ის პირი შემონახულია ლექსიკონში დამოწმებული ნაწყვეტების სახით. საბა „ცხორების“ ტექსტიდან აღებული სიტყვების განმარტებისას ჩვეულებრივ კონტექსტას ვითარებიდან ამოდის და ყოველ განსაზღვრებას მას უფარდება.

გ. „ვეფხისტყაოსანი“. შოთა რუსთაველის უკვდავი „ვეფხისტყაოსანიდან“ საბას ლექსიკონში მრავალი ათეული სიტყვაა შეტანილი, მაგრამ დამოწმებული მხოლოდ 39-ია. დამოწმებულ სიტყვებს არ ახლავს არც ფრაზეოლოგია და არც სტროფების ჩვენება. ამიტომ საჭირო გახდა პოემის ტექსტის ლექსიკის შეჯერება, რომ დავრწმუნებულიყავით წყაროს ჩვენების სისწორეში.

1. დამოწმებული სიტყვები „ვეფხისტყაოსანშია“ იმავე მნიშვნელობით გვხვდება, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ზოგიერთ მათგანს. მაგალითად, ლექსიკონში შოთას პოემიდან დამოწმებულია მულღანზარი და განმარტებულია იგი როგორც სავარდე. ძნელია იმის თქმა, კერძოდ თუ პოემის რომელ ხელნაწერს ემყარებოდა საბა, როცა იგი სიტყვის ამ წაკითხვასა და განმარტებას იძლეოდა. „ვეფხისტყაოსნის“ ცნობილ ხელნაწერებსა და ყველა გამოცემაში გვაქვს არა მულღანზარი, არამედ მულღაზანზარი ქალაქის, ქვეყნის მნიშვნელობით: „მულღაზანზარის ქალაქი“ (600,1); „ესე გზაა მულღანზარზარს მიმავალი“ (973,1); „მულღაზანზარს მიეახლა“ (977,1); „მეფე მულღაზანზარისა“ (978,3); „მივიდეს სადა ქალაქი, დიდი მულღაზანზარია“ (1460,1). ვახტანგის გამოცემაში 4-ჯერ ნახმარია მულღაზანზარი, ერთჯერ — მულღანზარზარი (შფზ, ა), სადაც კორექტურული შეცდომა უნდა იყოს. სპეციალურ ლიტერატურაში ხაზგასმულია, რომ მულღაზანზარი წარმოადგენს ქართულ ნიადაგზე გადმოკეთებულ სპარს. მურღაზარ-შაჰრ-ს—მცირე კორდის ქალაქს (ს. კაკაბაძე, „ვეფხისტყაოსნის“ II გამოცემა, ლექსიკონი, გვ. 210).

საბას განსაზღვრება ამას არ ეთანხმება. ჩვენ არა გვგონია, ყოფილიყო რომელიმე ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსნისა“, რომელშიაც გვქონდა მულღანზარი, ისიც სავარდეს მნიშვნელობით. ასეთი სიტყვა პოემაში არ არის და იგი შეცდომითაა დამოწმებული ლექსიკონში.

2. ლექსიკონში „ვეფხისტყაოსნიდან“ დამოწმებულია ბალახში — „ლალი უმჯობესი“. ლექსიკოგრაფოსს ხელთ ჰქონია პოემის ისეთი ხელნაწერი, სადაც გვქონდა სიტყვის მოცემული წაკითხვა. ასეთია, მაგალითად, ვახტანგის გამოცემა, რომელშიც ყველგან ბალახში იკითხება: „ვის ბალახში არა გვანდეს“ (როე, დ; აგრეთვე: გ, ბ; ე, გ; რლვ, ბ; ჩიგ, ბ; ჩად, გ; ჩფლ, დ; ჩუბგ, დ; უიგ, ა; ტპთ, ბ; ქპდ, გ; ყკზ, გ; ჩა, დ; ოგ. ბ. „პირად ბროლ ბალახჩოსანი“!). ორიოდ აღვიღოთ გვხვდება ბალახში: „ბალახშითა და ლალითა“ (ჩუკთ, ბ); „და ბალახშინისა თლილისა“ (ჩფმა, ბ). გვგონია, ამ ორ შემთხვევაში საქმე

გვაქვს კორექტურულ შეცდომასთან, რადგან დანარჩენ 14 შემთხვევაში სიტყვა ყველგან ერთნაირად იკითხება. ხაზგასასმელია, რომ ვახტანგი „თარგმანში“ წერს: „ბადახშანი უმჯობეს ლალსა ჰქვიანო“ და იმოწმებს ე სტროფს, სადაც სწორედ ბადახშისა იკითხება (იხ. გვ. სჟ.); ასევე გ სტროფიდან ბადახშს იმოწმებს (გვ. სპთ), მაგრამ ტექსტში იქაც ბადახშია.

ბადახში იკითხება აგრეთვე „ვეფხისტყაოსნის“ კაკაბაძისეულ, ჭიჭინაძისეულსა და ზოგიერთ სხვა გამოცემაშიც. 1937 წლის აკადემიურ გამოცემაში მიღებულია ბადახში (3,2; 5,3; 72,2 და სხვ.). ამ გამოცემის რედაქტორებს, ალბათ, სიტყვის მართლწერის საფუძვლად მიღებული აქვთ მისი სპარსული გახმოვნება. სიტყვა სპარსულია და ბადახშად გამოითქმის.

3. შადი. ამ სიტყვის წაკითხვაც არ ემთხვევა „ვეფხისტყაოსნის“ ყველა გამოცემას. საბას ერონიერი მნიშვნელობით ნახმარი აქვს შადი და შარდი — „ნაქსოვი“. შარდი ლექსიკონში დამოწმებულია „ვეფხისტყაოსნიდან“, სადაც მართლაც იკითხება: „სრა ედგა მოფარდაგული ოქსინოთა და შარდითა“ (331,1). ეს ადგილი საბას ლექსიკონშია ცაა მოტანილი. ხაზგასმული სიტყვის წაკითხვა აქ უმართებულო ყოფილა, რადგან, ჯერ ერთი, მას მხარს არ უჭერს ყველა ხელნაწერი და, მეორე მხრით, გვაქვს საბას ავტორიტეტული მითითება მის მცდარობაზე. შადი სიტყვასთან საბა შენიშნავს: „რომელთამე მწერალთა შარდად აღუწერიათ უმეცრებითაო“. მაშასადამე, სიტყვის იმ წაკითხვას, რომელიც მიღებულია პოემის აკადემიურ გამოცემაშია, საბა უმეცრებად თვლიდა. შარდი იკითხება ს. კაკაბაძის გამოცემაში (11, 314,1) ბევრ სხვა გამოცემაში შადია. ამ წაკითხვას უჭერს მხარს თვით ვახტანგის გამოცემა (ტკვ, ა). მაგრამ საინტერესოა, რომ ვახტანგს ამ სტროფის თარგმანში რატომღაც შარდი აქვს ნახმარი: „ოქსინო ფარდარის და შარდი ვერ გავარჩიე, გაბაონი ქვეყანა არის კარგი“ (გვ. ტკდ): ამ გარემოებას ყურადღება მიაქცია „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემის აღმდგენელმა პროფ. ა. შანიძემაც. იგი შენიშნავს: „თარგმანში შარდი იკითხება,

ტექსტში კი შადი... რითმის მიხედვით კი შარდი უნდა: ვარდი-
თა, ნარდითა, განაზარდითა“.⁸⁰

4. გია // ჭგია. ამ სიტყვასაც საბა „ვეფხისტყაოსნიდან“
იმოწმებს და ასე განსაზღვრავს: „გია ტვია (ხე)“. პოემაში იგი
საჩუქერ გვხვდება: „მუნვე წვიმს წვიმა ბროლისა, ჭგია გიშრისა
ლარი საღ“ (86,3); „მას ნავსა ნავთა საღეწლად სახნისი ჭგია
ძელითა“ (1037,4); „შესთვალა ზეპირ, რაც ხამდა სრულად,
მართ ვითა ჭგია, მან“ (1324,3). საბას განსაზღვრება ემთხვევა
ვახტანგის „თარგმანსაც“. ვახტანგი ამბობს: „გია სპარსულად
ყუავილსა ჰქვიან და ქართულად ტვივას ჰქვიან“ (გვ. ტთ).
ავტორი აქ პზ სტროფის თარგმანს იძლევა, ჩტიდ, გ მუხლში
დამოწმებულ სიტყვასაც ანალოგიურად განსაზღვრავს: „გია
ტვივას ჰქვიანო“ (გვ. ტმთ). ასეთი განმარტება არაზუსტი უნდა
იყოს. პროფ. ა. შანიძე ამას მცდარადაც მიიჩნევს: „ვახტანგის
მცდარი ახსნა ალბათ ს. ორბელიანიდან მოდის, რომელიც
გიას ახსნისას ვეფხისტყაოსანს იმოწმებსო“.⁸¹ ერთი კი აშკა-
რაა, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ გია // ჭგია-ს მნიშვნელობა „ხეს,
მცენარეს“ არ ჭფარავს. ეს უეჭველად ხაზგასასმელია, მაგრამ
აღსანიშნავია ისიც, რომ მომდევნო ლექსიკოგრაფოსებიც,
ნიკო და დავით ჩუბინაშვილები, გიას განმარტებისას იმავე
მოსაზრებიდან გამოდიან.

5. კარკანჩო. ამ სიტყვასთან ლექსიკონში დამოწმებულია
მთელი სტრიქონიც, რაც შესაძლებლობას გვაძლევს გავიგოთ,
რომელი სტროფიდან და, სახელდობრ, პოემის რო-
მელი რედაქციიდან უნდა ესარგებლა ლექსიკოგრაფოსს.
ლექსიკონის C ტიპის ხელნაწერში დასახელებულ სიტყვა-
თან იკითხება: „ჭგავს, თუ ტყუბი მარგალიტი სხენან ბროლის
კარკანჩოსა“. ამ სტრიქონის შემცველი ტაეპი არაა შეტანილი
პოემის ვახტანგისეულ გამოცემაში. 1937 წლის აკადემიურ
გამოცემაში კი ის ასე იკითხება: „ჭგავს, თუ ტყუბი მარგალიტი
ზის ბროლისა ხარხაჩოსა“ (1589,4). კ. ჭიჭინაძე ამ სიტყვას
შეცდომით ხარაჩოდ კითხულობს: „ჭგავს, თუ ტყუბნი მარგა-
ლიტნი სხენ ბროლსა ხარაჩოსა“ (1662,4). აქ, ცხადია, ხარხა-
ჩოსა უნდა იყოს და არა ხარაჩოსა, რადგან მას ერითმება:

ეურჩოსა, ყაყაჩოსა, ვირებ „ჩოსა“. რაც შეეხება საბასეულ კარკანჩოსა აქ 5-არი გადამწერთა კალმის ცდუნებით ჩანს შეტანილი. სიტყვის განმარტება საბას ტექსტის ვითარების თანახმად მოუცია.

ჩვენ აქ შევჩერდით „ვეფხისტყაოსნიდან“ აღებულ ზოგიერთ სიტყვაზე. ამ ძეგლიდან ლექსიკონში გაცილებით მეტი რაოდენობის ლექსიკური მასალაა შეტანილი, მაგრამ, როგორც აღინიშნა, საბას ყველა მათგანისათვის წყარო არ უჩვენებია. განმარტებების მხრით ირკვევა, რომ საბას „ვეფხისტყაოსნიდან“ უნდა ჰქონდეს ამოკრებილი ასეთი საერთოდ პოპულარული სიტყვებიც: დილა (72,1), ალყა (73,2), მინდორი (74,4), მტირალი (84,1; 86,2), ჰვრეტა (86,2; 220,3-4), ტევრი (226,2), ხეზი (214,2), ხაღუმი (480,2), ნაკი (806,2), საბურაუ (1148,1), ფიფქი (179,2) და მრავალი სხვ.

დ. „ვისრამიანი“. შუასაუკუნეების ამ პოპულარული ქართული რომანიდან ლექსიკონში 16-ოდე სიტყვაა დამოწმებული. ლექსიკოგრაფოსს ხელთ უნდა ჰქონოდა რომანის რომელიც მის დროს გავრცელებული ძველი ხელნაწერი, რომლის გამორკვევა ახლა ძნელია, რადგან ძველის ჩვენამდის მიღწეული ხელნაწერები XVIII საუკუნის უძველესი არაა. თვით ა 27-იც, რომელსაც XVII საუკუნეში გადაწერილად მიიჩნევენ,⁸² უთარაღოა. „ვისრამიანის“ იმ 14 ხელნაწერიდან, ამჟამად რომ ცნობილია, ყველაზე ძველი მაინც ა 27 (XVII ს. ბოლოხანებისა) და ა 17-ია (XVIII ს.),⁸³ რომლებიც ერთგვარად უახლოვდებიან საბას ეპოქას. ლექსიკონში დამოწმებული 16 სიტყვიდან 8-ს თან ახლავს ფრაზეოლოგია, რაც ასე თუ ისე უდგება ხსენებულ ხელნაწერებს.

1. ბეჟმენდი. ლექსიკონის C რედაქციაში ამ სიტყვასთან ტექსტის ნაწყვეტია: „ქვეყანა ზურმუხტსა და მთანი ბეჟმენდსა ჰგვანდეს“. ა 27 და ა 17 ხელნაწერების მიხედვით შესრულებული გამოცემა რომანის ტექსტისა ამ ადგილს ასე გვაჩვენებს: /ჰგუანდეს/ „ველნი სიმწუხანით ზურმუხტს და მთანი ბეჟმენდსა“.⁸⁴ შინაარსი თანხვედნილია. სიტყვის განმარტება ლექსიკონში ტექსტის მიხედვითაა მოცემული.

2. **მორავაყუნი.** ლექსიკონის C რედაქცია ამ სიტყვასთანაც „ვისრამიანიდან“ იმოწმებს: „ვისცა მორავაყუნი ღვინო არა მიკუდების, თხლის სმა არა ებრალების“. გამოცემულ ტექსტში გვაქვს: „ვისცა მურავაყიანი ღვინო არ მიჰხუდებოდეს, თხლის სუმა არ ებრალების“.⁸⁵ სიტყვის წაკითხვაში აქ სხვაობაა: მორავაყუნი-მურავაყიანი. „ვისრამიანი“ ეს სიტყვა სხვა ადგილსაც ამავე წაკითხვითაა დაბეჭდილი: „ღვინოსა მურავაყიანსა მოგართუამ“.⁸⁶ საბას განმარტებით, მორავაყუნი არის „შეუმრღუევლად გაწურვილი“, რაც სავსებით უდგება მოცემულ ტექსტს. ამავე წაკითხვითა და მნიშვნელობით აქვს საბას სიტყვა ნახშიარი „ქილილა და დამანას“ თარგმანშიაც.⁸⁷

3. **მუშავაზი.** ამ სიტყვასთან გვაქვს: „შენ რომე მუშავაზისა ფერსა თმას იგლეჯ“. გამოცემული ტექსტით: „სუმბულით ჯერთშავი არ ჩაეცვა და მუშა-ვაზნი მუშკისა ყუანჯად შეჰქმნოდა“.⁸⁸ რედაქციულად ეს ადგილები სხვადასხვაა, შინაარსით — ერთი. საბას განმარტებაც ამ ტექსტის ვითარებას ემყარება.

4. **შარუხი.** დამოწმებულია ფრაზა: „ის დრო წავიდაო, ერჟია კუმ რომ ორი შარუხი დასცესო“. გამოცემული ტექსტით: „წავიდა იგი ჟამი და დღე, ოდეს ერთმან კუმან ორი შარუხი დასცეს“.⁸⁹ რედაქციულად ნაწყვეტები სხვადასხვაა, შინაარსით — ერთი. სიტყვის განმარტებაც ტექსტს პასუხობს.

5. **ხვარაზმი.** ლექსიკონში დამოწმებულია ფრაზა: „დედოფალთა და ხათუნთა ხვარაზმი ვიყავი“. გამოცემულ ტექსტში იკითხება: „ამა დედოფალთა /თანა/ ხათუ-ხუარაზმი იყო“.⁹⁰ ა 27-ში გვაქვს: „ხუარაზმი ვიყავ“.⁹¹ ტექსტების რედაქციული სხვაობა ცხადია. სიტყვის განმარტების საფუძველს კონტექსტი წარმოადგენს.

6. **ჰარილი.** „ვისრამიანის“ ტექსტში ამ სიტყვის სხვა წაკითხვა გვაქვს: ჰარირი, ხოლო ლექსიკონში მისი დისიმილირებული ფორმაა შეტანილი და წყაროდ „ვისრამიანია“ მითითებული. რომანში იკითხება: „მონათა და მევეალთა ითხოვს სამსახურად და ჰარირისა ტანისამოსსა“;⁹¹ „შენი ტანი და ჩემი ერთმანერთსა ჰგავს, ჰარირისაებრ რბილია და, თუკ ელი მოგა-

ყოს, ესდენ მთრვალი და უცნობო არის“. ⁹² საბას განმარტებით, ჰარილი არის „რბილი ჯირი“, ე. ი. „რბილი ორპირად მოქნილი ტყავი“. ნამდვილად ის არაბული სიტყვაა და ნიშნავს აბრეშუმს, აბრეშუმეულს, როგორც მიუთითებს პროფ. იუსტ. აბულაძე „ვისრამიანის“ ლექსიკონში.⁹³

ნაწყვეტების შედარება კიდევ შეიძლება გაგრძელდეს, მაგრამ აქედანაც ცხადია, რომ ლექსიკოგრაფოსს ხელთ ჰქონდა „ვისრამიანის“ ა 27, ა 17 ხელნაწერების მსგავსი ნუსხა, საიდანაც მას ათეულობით სიტყვა დაუმოწმებია, წყარო კი მხოლოდ რამდენიმესათვის უჩვენებია. „ვისრამიანიდან“ ამოღებული ლექსიკური ერთეულების განმარტების საფუძვლად ავტორს ჩვეულებრივ კონტექსტი აუღია.

ე. კირილე აღექსანდრიელის ლექსიკონი. წყაროების გამოყენების მხრით საბას „სიტყვის კონას“, როგორც ვნახეთ, ორ თავისებურებას ვამჩნევთ: ერთი, როცა ესა თუ ის ლექსიკური ერთეული ამოღებულია რომელიმე ძეგლიდან და იქვე დამოწმებულია წყაროც, — ეს მეთოდი ჩვენი ლექსიკოგრაფოსისათვის ამოსავალი და სახელმძღვანელოა; მეორე, როცა სიტყვა აღებულია გარკვეული წყაროდან, მაგრამ იგი დამოწმებული არაა, — ესეც საგრძნობლად შეინიშნება ლექსიკონში.

საკუთრივ ქართულ სიტყვებთან ერთად ლექსიკოგრაფოსს მოცემული აქვს ორიგინალურსა და ნათარგმნ ძეგლებში შეხვედრილი არაქართული სიტყვების განმარტებაც. ავტორს შეეძლო, უცხოური წარმოშობის სიტყვები არც შეეტანა თავის ნაშრომში, რამდენადაც იგი „ქართულ ლექსიკონს“ აღგენდა, მაგრამ ზოგი მათგანი, განსაკუთრებით კი უცხოური საკუთარი სახელები, მაინც ბლომად აღმოჩნდა მის ნაღვაში. უცხოურ სიტყვათა განმარტებისათვის საბას ძრავალი წყარო შეუჭერებია და გამოუყენებია. ერთ-ერთ ასეთ წყაროს მისთვის წარმოადგენდა უცხოური ლექსიკონები, რომლებიც,

როგორც მოგვითხრობს ავტორი თავის შრომის „ანდერძნა-მაგში“, თავდაპირველად ხელთ არ ჰქონია, მხოლოდ შემდეგ უპოვია და „მას უკან გაუმართავს“ ზოგი სიტყვის განმარტება. როგორც ირკვევა, საბას ხელთ ჰქონია არა მარტოოდენ უცხოური ლექსიკონები უცხოურ ენებზე, არამედ ლექსიკონები უცხოელი ავტორებისა, თარგმნილი ქართულ ენაზეც ჯერ კიდევ ავტორამდის რამდენიმე საუკუნით ადრე. ამ შემთხვევაში ჩვენ მხედველობაში გვაქვს კირილე ალექსანდრიელის (გარდაიცვალა 444 წ.) ნაშრომი: „ლექსი მათეს თავისა სახარებისა ძნელოანთა სიტყვათა განმარტებაჲ ლექსიკონი“.

კირილე ალექსანდრიელის ამ ლექსიკონის ქართული თარგმანი ჩვენამდის შემონახულია ერთადერთ ცალად. გვხვდება იგი ყოფ. საეკლესიო მუზეუმის ფონდის ერთ უნიკალურ ხელნაწერში (კრებულში), რომელიც დაცულია საქართველოს სსრ სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში (A 65, გვ. 340-349). კრებული თავის დროზე აღწერა თ. ჟორდანიამ, რომლის აზრით იგი გადაწერილია XII საუკ. მიწურულში,⁹⁴ რის შესახებაც ცნობები თვით ხელნაწერშიცაა შემონახული.⁹⁵ ჩვენ არ ვიცით, როდის გადმოითარგმნა ქართულად ეს ლექსიკონი, ან ვინაა მისი მთარგმნელი, მაგრამ ერთი აშკარაა, რომ დასახელებული კრებულის გადაწერამდის (1188 წ.) კირილეს ლექსიკონი ჩვენში უსათუოდ არსებობდა და ხმარებაშიაც უნდა ყოფილიყო, რადგან ოთხთავში დამოწმებული უცხოური წარმოშობის საკუთარი სახელები ბევრისათვის გაუგებარი იყო და განმარტებას მოითხოვდა. კირილე ალექსანდრიელი, ჩანს, პოპულარული მწერალიც ყოფილა. საკმარისია მხოლოდ იმის აღნიშვნა, რომ როგორც კ. კეკელიძემ გამოიკვლია, ლექსიკონს გარდა ქართულად მისი კიდევ 16 თხზულება უთარგმნიათ.

რას წარმოადგენს კირილე ალექსანდრიელის ლექსიკონი?

ჩვენი აზრით, მისი სათაური შინაარსს არ შეეფერება. სათაური, რომელიც ხელნაწერის 340-ე გვერდზეა, გვაუწყებს,

რომ აქ მოცემულია სახარების მათეს თავში შეხვედრილ „ძნელთანა სიტყვათა განმარტება“. ნამდვილად, მათეს თავიდან დამოწმებულია მხოლოდ 41 სიტყვა, დანარჩენი (სულ განმარტებულია 92 სიტყვა) ამოღებულია მარკოზის, ლუკასა და იოანეს თავებიდან. ამიტომ ამ ლექსიკონს შეიძლება ეწოდოს: „ოთხთავისა ძნელთანა სიტყვათა განმარტებაჲ ლექსიკონი“. დამახასიათებელია, რომ მათეს თავიდან დამოწმებული სიტყვები ზოგჯერ მეორდება ოთხთავის დანარჩენ თავებშიაც და. პირიქით. მაგალითად, არიმათიელი ლექსიკონში დამოწმებულია მხოლოდ მარკოზის თავიდან, სადაც მართლაც გვხვდება ეს სიტყვა (15, 43), მაგრამ იგივე სიტყვა გვაქვს სხვა თავებშიაც (მათე 27, 57; ლუკა 23, 51; იოანე 19, 38). ასევე ისრაილ მარტოოდენ მარკოზის თავიდანაა დამოწმებული (12, 29), მაგრამ არაერთგზის მეორდება სხვა თავებშიაც (მათე 2, 6; 2, 20; 8, 10; ლუკა 1, 16; 1, 54; იოანე 3, 10) და ა. შ.

ლექსიკონი შედგენილია უბრალო წესით. სიტყვები დალაგებული არ არის ანბანის რიგზე, არც რაიმე სისტემის მიხედვით. მოცემულია ჩვეულებრივ სიტყვა, რომელსაც მარჯვენა მიწერილი აქვს განმარტება. ჩვენ უწინარეს ყოვლისა, ლექსიკონი შევაჯერეთ ოთხთავის ტექსტთან (ხელთ გვქონდა ადიშის, ჯრუჭისა და პარხლის ოთხთავები, გამოცემული ა. შანიძის რედაქციით 1945 წელს და გ. მთაწმიდლისეული ტექსტი). შემოწმებამ დაადასტურა, რომ დამოწმებული ლექსიკური ერთეულები უკლებლივ აღებულია ოთხთავის ტექსტიდან. მოცემული ძეგლის შედარებამ კი საბას ნაღვაწთან ნათელჰყო, რომ კირილეს ლექსიკონი საბას თითქმის მთლიანად და უცვლელად შეუტანია თავის ნაშრომში. ამ დებულებას ოდნავადაც ვერ არყევს ის ზოგი რედაქციული ცვლილება, რომელიც საბას ლექსიკონში თან ახლავს კირილეს ნაშრომიდან აღებულ სიტყვებს. ⁹⁶

საილუსტრაციოდ მოგვაქვს შედარებითი სქემა:

კირილე:

1. აბბა (მარკ. 14, 36) მა-
მო.
2. ანდრია (იოანე, 1,41)
სიმ ნე, უძლეველი.
3. ანნა (ლუკა 2,36) მადლი.
4. არიმათია (მარკ. 15, 43)
ამაღლება მისი.
5. აგვისტოს (ლუკა 2,1)
დღესასწაული განმზადე-
ბული.
6. აფფათა (მარკ. 7,34: ეფ-
ფეთა) განეხვენიო.
7. ბარნაბა (მათე 27, 16) ძე
მოძღურისა, გინა მამისა.
8. ბართლომეოს (მათე
10,3) დამოკიდებული
წყალთაჲ.
9. ბარტიმოს (მარკ. 10,46)
ძე სიბრმისაჲ.
10. ბელსაიდა (მათე 11,21:
ბეთსაიდა) სახლი საიფქ-
ლე.
11. ბეთანია (მათე 21, 17)
სახლი მოძრეილებისა.
12. ბეთზაგე (მათე 21,1) სახ-
ლი; გინა პურისა შემცვე-
ლი.

საბა:

1. აბბა მამა.
2. ანდრია მენე.
3. ანნა მადლი, გინა აღშე-
ნება.
4. არიმათია ამაღლება მისი.
5. აგვისტოს დღესასწაული
განმზადებული.
6. აფფათა, ეფფათა განეხ-
ვენიო.
7. ბარნაბა ძე ნუგეშინის-
ცემისა, ძე მოძღურისა,
გინა მამისა.
8. ბართლომეოს დამოკიდე-
ბული წყალთა.
9. ბარტომის ძე სიბრმისა,
10. ბეთსაიდა სახლი საიფქ-
ლე, სახლი მაყლოვანი.
11. ბეთანია სახლი სათნოე-
ბისა, გინა დიდებისა, გი-
ნა მოძრეილებისა.
12. ბეთზაგე სახლი შეცუ-
ლი, გინა პურისა, გინა
შემთხუევისა- (ვარიანტი:

13. გეენია (მათე 5,22)
მთხრებელი, გინა კნარც-
ვი.
14. გენესარეთი (მათე 14,34)
მტილი მთავართა.
15. გერგესეველი (მათე 8,28)
დაღონებული მწირი.
16. გოლგოთა (მათე 27,33)
თხემის ადგილი.
17. ელიას (მათე 11,14) უფა-
ლი ღმერთი.
18. ელისაბედ (ლუკა 1,5)
ღმერთი სავსება ჩუენი.
19. ელიუ (მათე 1, 14) ესე
ღმერთი ჩემი.
20. ენოს (ლუკა 3,38) კაცი.
21. ზაქარია (მათე 23,35)
კსენება უფლისა.
22. თომა (მათე 10,3)
უფსკრული, გინა მარჩ-
ბივი.
23. იეროსალიმი (მათე 2,3)
ხილვა მშუდობისა.
24. იოვანე (ლუკა 1,12)
დადგრომილ არს მადლი,
გინა ნიკი.

- გინა პირი მღვიმისა, ან:
სახლი შემცველი გინა
პურისა, გინა შემთხვევი-
სა, H 602).
13. გეენია მთხრებელი, გინა
კნარცი ბნელი.
 14. გენესარეთი მტილი მთა-
ვართა.
 15. გერგესეველი სამკცდრო
მათი, გინა მწირი დაღო-
ნებული.
 16. გოლგოთა თხემის ადგი-
ლი.
 17. ელიას ღმერთი უფალი.
 18. ელისაბედ ღმერთი სავ-
სება ჩემი.
 19. ელიუ ღმერთი ესე ჩემი.
 20. ენოს კაცი რჩეული, გი-
ნა დაეიწყება.
 21. ზაქარია მოკსენება უფ-
ლისა.
 22. თომა უფსკრული, გინა
მარჩბივი.
 23. იეროსალიმ ხ ი ლ ვ ა
მშუდობისა, ხილვა სრუ-
ლი გინა სახლი მშუდო-
ბისა.
 24. იოვანე მადლიერი, სახიე-
რი, მოწყალე, გინა დად-
გრომილ არს მადლი, გი-

25. ისკარიოტელი (მათე 10,4) სიკუდილშემოსილი.

26. ისრაელი (მარკ. 12,29) გონება-მხილველი ღუთისა.

27. იტჯრიაჲ (ლუკა 3,1) საძოვარი.

28. კაიაფა (მათე 26,3) განბასრებული.

29. კანანელი (მათე 10,4) აღშენებული.

30. კაპერნაუმ (ლუკა 4,23) დაბანაჲ ნუგეშინის ცემისაჲ.

31. კესაროს (ლუკა 2,1) მთავარი დაბადებულთა.

32. ლებეოს (მათე 10,3) ეული.

33. მატათეოს (მათე 9,9) გარდართხმული.

34. ნაზარეველი (მათე 2,23) გამორჩეული.

35. პონტიუ (მათე 27,2) რჩეული მძრახველი.

ნა ნიჭი, გინა მიჰმადლე, ანუ ნება, ანუ საქმე.

25. ისკარიოტელი ს ი კ უ-დილშემოსილი.

26. ისრაილი გონება-მხილველი ღუთისა, გინა ხილვა ღუთისა /საბას დამოწმებული აქვს მეორე წაკითხვაც: ისრაელი, რომელიც ასე აქვს განმარტებული: „მხილველი ღუთისა, კმაობა ღუთისა, ხილვა ღუთისა“. ორივე განმარტებას ერთი წყარო აქვს/.

27. იტჯრია საძოვარი.

28. კაიაფა განბასრებული, გინა მოკიცხული.

29. კანანელი აღშენებული.

30. კაპერნაუმ დაბა ნუგეშინის-ცემისა.

31. კესაროს მთავარი დაბადებულთა.

32. ლებეოს ეული.

33. მატათეოს გარდართხმული.

34. ნაზარეველი გამორჩეული.

35. პონტიუ რჩეულად მზრახველი.

36. რაბბი (მათე 23,8) მოძლუარი.

37. სალომე (მარკ. 15,40) მშუდობა.

38. სიდონი (მათე 11,22) სანადირო ურგები.

39. სუმონ (იოანე 1,41) მორჩილი.

40. ტიბერიო (ლუკა 3,1) ხილვა თვსი.

41. ტრაქონელი (ლუკა 3,1) მოკლებაჲ სარეწავისაჲ.

36. რაბბი მოძლუარი.

37. სალომე მშუდობა.

38. სიდონი სანადირო ურგები.

39. სუმონ მორჩილი.

40. ტიბერიო ხილვა თვსი.

41. ტრაქონელი მოკლება სა-
ლეწავისა.

სიტყვებიცა და მათი განმარტებებიც თითქმის იმგვარადვეა შეტანილი „ქართულ ლექსიკონში“, როგორც კირილეს მიერაა მოცემული. სხვაობაც ჩანს, მაგრამ ოდნავი, უფრო რედაქციული ხასიათისა: კირილეს მიერ მოცემული განმარტებათა კონკრეტიზაციისათვის გამოყენებულია სინონიმური სიტყვები. რამდენიმე სხვაობა ლექსიკონების გადამწერთა კალმის ცდუნებას წარმოადგენს. ამ სიტყვათა განმარტებისათვის, ჩანს, საბას სხვა წყაროსათვის არ მიუმართავს; მისთვის კირილეს ნაშრომის ქართული უძველესი თარგმანი ერთ-ერთი პირველი წყარო ყოფილა, ოღონდ მისი დამოწმება საჭიროდ არ დაუნახავს. რიგ შემთხვევაში საბა უფრო აზუსტებს კირილეს განმარტებებს და მათ მეტ მკაფიო სახეს აძლევს. მაგ.:

1. ამინ. კირილე: „მწამს, ჭეშმარიტად“, საბა: „იყავნ, აღსრულდეს, გინა მრწამს ჭეშმარიტად, გინა მტკიცედ იყავნ; გინა ნანდვილვე, ნანდვილ, ნანდვლით; გინა განესრულოს, გინა დაემკვდროს; გინა ღმერთი, გინა მართალი, გინა ჭეშმარიტი“. საბას განმარტება აქ ზუსტი და შეჯერებულია, კირილეს განმარტება შევსებულია სინონიმური სიტყვებით.

2. ლამექ. კირილე: „სიმდაბლე“; საბა: „გლახაკი, გინა მკოდოვანი“. შინაარსით ეს განმარტებები ერთურთს ავსებენ, საბა კი უფრო ზუსტი და გასაგებია.

3. ლევი. კირილე: „ჩემთვის განსყიდული“; საბა: „შეკრული, გინა გამორჩეული, გინა ჩემთვის გასყიდული“.

4. სიმონ, კირილე: „სმენადწუხილი“; საბა: „მშვდტმუნილი, გინა სმენადწუხილი“.

5. ფანოელ. კირილე: „პირითა“; საბა: „ფანუელ მხილველი ღუთისა, გინა პირი ღუთისა“.

6. ფარისეველი. კირილე: „განყოფილი, გინა განშორებულ-ლი“; საბა: „განყოფილი, გინა განშორებული, გინა განჩინებულ-ლი, გინა განკუთვნილი“.

7. ასევე ვრცლად და უფრო მკაფიოდაა განმარტებული სიტყვები: საბა. ტაბაქონელი, კან, ზაბულონ, დან, ნეფთაღემ, გად, რებეკა, რაქაელ, ბეთლემი, ბეთბაგე, ბეთანია, ბერსა-ზე, მოსე, იესე, სოფონია, ესაია და სხვ. შინაარსის მიხედვით განმარტებები ამ სიტყვებისა ერთნაირია, სიზუსტისა და მეც-ნიერული ზედმიწევნილობის მხრით, საბას ნაშრომი გაცილე-ბით მაღალ საფეხურზე დგას, კირილეს ლექსიკონი, როგორც ვხედავთ, საბასათვის პირველ სანდო წყაროს წარმოადგენდა უცხოური წარმოშობის საკუთარ სახელთა (აღამიანთა, ადგი-ლისა) განმარტებისას. ეს ლექსიკური მასალა (უცხოური საკუ-თარი სახელები) საბას აუღია არა უშუალოდ ოთხთავის ტექს-ტიდან, არამედ კირილეს ნაშრომიდან. ამიტომ მათ წყარო მი-თითებული არა აქვთ. ლექსიკონის ხელნაწერ ნუსხებში (ს. იორდანიშვილის მიერ გამოცემულ სტამბურ ტექსტშიც) მათ თან ახლავს უცხო სიტყვათა გასარჩევად საბას მიერ შემო-ღებული ნიშანი (0).

კირილე ალექსანდრიელის ამ ლექსიკონთან დაკავშირებით ილ. აბულაძე შენიშნავს: „ირკვევა, რომ ქართულად, ისე რო-გორც ეს სომხურშიაც იყო, არსებული ცალკე „ძნელოან სიტყ-ვათა“, პირველ რიგში-კი საკუთარ სახელთა, ლექსიკონები. ასეთი ლექსიკონების პირველ ნიმუშად ჯერ-ჯერობით დასახე-ლებული 1210 წლის ხელნაწერი უნდა ჩაითვალოს. მათი არსე-ბობა სულხანსაც სცოდნია, მაგრამ იგი მას სამართლიანად ქარ-თული ენის ლექსიკონად არ მიუჩნევია“.⁹⁷ ეს ვარაუდი სარწ-მუნოა. მსგავსი ლექსიკონები ქართულ ენაზე მართლაც ბევრი უნდა ყოფილიყო. ამას, სხვათა შორის, მოწმობს უცხოური წარმოშობის საკუთარ სახელთა ლექსიკონის ფრაგმენტები, რომლებიც დაცულია საქართველოს სსრ სახელმწიფო მუზე-

უმის ხელნაწერთა განყოფილების ცალკეულ ფონდებში. ყოფ. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმის კოლექციაში შეხვედრილ ერთ-ერთ ასეთ ფრაგმენტში (ა 1610), მაგალითად, განმარტებულია 177 უცხოური წარმოშობის საკუთარი სახელი (სადაურობის ჩვენებითურთ). ეს ფრაგმენტი, რომელსაც თავი აკლია და ბოლოც და XIX საუკ. დასაწყისს უნდა ეკუთვნოდეს, ჩანს, რომელიღაც ვრცელი ლექსიკონის პირს წარმოადგენს.⁹⁸ უეჭველია, საბა პირველ რიგში ასეთ ლექსიკონებს დაემყარებოდა და არა უშუალოდ უცხოურ წყაროებს.

ჩვენ ამით ვამთავრებთ მსჯელობას საბას ლექსიკონის წყაროთა შესახებ. როგორია ზოგადი დასკვნა?

საბა ორბელიანი ლექსიკურ მასალებს გულმოდგინედ კრებდა უწინარეს ყოვლისა ცნობილი ლიტერატურული წყაროებიდან. მცირე რაოდენობის გარდა, რაც ავტორს უშუალოდ ხალხში აქვს შეკრებილი, ლექსიკონში არ მოიპოვება სიტყვა, რომელიც ფიქსირებული არ იყოს ლიტერატურულ ძეგლებში. დიდი ლექსიკოგრაფოსი ძირითად წყაროებად იყენებდა როგორც სასულიერო, ისე საერო ხასიათის თხზულებებს, ორიგინალურსა და ნათარგმნს, ამ თხზულებებიდან ამოკრებილი სიტყვების მნიშვნელოვანი (ნაწილი დოკუმენტირებულია, მაგრამ მათი უდიდესი უმრავლესობა წყაროთა უჩვენებლად შეტანილი ლექსიკონში. სიტყვათა განმარტებისას ლექსიკოგრაფოსი მუდამ ამოდიოდა კონტექსტის მონაცემებიდან, დოკუმენტირებულ სიტყვათა განმარტებას საფუძვლად უდებდა მოცემულ კონტექსტში მათს ფუნქცია-მნიშვნელობას. კონტექსტის ჩვენება ავტორისათვის ამოსავალია სიტყვის განმარტებისას. საბა ორბელიანის მიერ ქართულ ლექსიკოგრაფიაში დამკვიდრებული ეს მეცნიერულად სანდო მეთოდი შემდეგ განაგრძეს მისი სკოლის სხვა ლექსიკოგრაფოსებმაც.

4. ქართული ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდი „სიტყვის კონაში“

საბა ორბელიანმა გამოაქვინა და ლექსიკონში აღბეჭდა ქართული ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდი XVII საუკუნის

დასასრულის ეპოქისათვის. ავტორი, უწინაარსეს ყოვლისა, ემყარებოდა ცნობილ ლიტერატურულ ძეგლებს, მაგრამ ამავე დროს იგი სარგებლობდა ცოცხალი ენობრივი სამყაროს ამოუწყავი საუნჯითაც, რომელსაც ლექსიკოგრაფოსი ისევე გულმოდგინედ სწავლობდა, როგორც უძველეს ლიტერატურულ თხზულებებს. საბა ორბელიანი გაუკვალავ გზას თელავდა და ამიტომ, ბუნებრივია, მას — ერთად ერთ ადამიანს — რა შრომის მოყვარეობითაც და ნიჭითაც არ უნდა ყოფილიყო ის დაჯილდოებული, არ შეეძლო აბსოლუტური სიზუსტით გამოველინებინა ქართული ენის მდიდარი ლექსიკური შემადგენლობა. მეტიც. მისთვის დიდ სიძნელეს წარმოადგენდა ძირითადი ლექსიკური ფონდის სისრულით გამოწვლილვაც. სიძნელეს ორი გარემოება ქმნიდა: ერთი, ლიტერატურული ძეგლების სიმცირე, განსაკუთრებით, ეპოქის ამსახველი საერო ხასიათის თხზულებების დიდი ნაკლებობა და, მეორე, ბეჭდური გამოცემებისა და ლექსიკონების უქონლობა. XVII საუკუნის მიწურულს, როცა „ქართული ლექსიკონი“ იქმნებოდა, ბეჭდური გამოცემები ჩვენში მართლაც თითზე ჩამოსათვლელი იყო. ამიტომ საბას არ შეეძლო ყველა უმნიშვნელოვანესი ქართული ლიტერატურული თხზულების ლექსიკოგრაფიული შეჯერება, მით უმეტეს, საეკლესიო და საერო საქმეთაგან მოუცლელ ბრძენ მოღვაწეს გაუძნელდებოდა საქართველოს ყველა კუთხის მოვლა-შესწავლა იმავე ლექსიკოგრაფიული თვალსაზრისით. ამ სრულიად ობიექტური მიზეზით დიდი მეცნიერის დაუცხრომელი სურვილისა და თავდადებული შრომის მიუხედავად, „სიტყვის კონაში“ ვერ აისახა ყველა გადამწყვეტი ქართული ლიტერატურული ძეგლისა და კილო-თქმის ლექსიკური მასალა. მაგრამ ყოველივე ეს ოდნავადაც ვერ აყენებს ჩრდილს სწორუბოვარი ლექსიკოგრაფოსის დიდებულ ნაშრომს. მან საფუძველი ჩაუყარა ქართულ მეცნიერულ ლექსიკოგრაფიას და ერთბაშად აიყვანა იგი იმ პერიოდის ევროპისა და აზიის მოწინავე ქვეყნების ლექსიკოგრაფიის დონეზე, საბა ორბელიანმა უსაზღვროდ დიდი და ფასდაუდებელი შრომა გასწია. მან არაჩვეულებრივი გულმოდგინებით შეაჯერა მისთვის ხელმისაწვდომი ხელნაწერები და დიდი სიფრთხილით

ამოკრიფა იქიდან სიტყვობრივი მასალები. გამოავლინა ქართული ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდის ძირითადად სწორი და იმ დროისათვის სრული სურათი.

ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვები საბამ უმთავრესად ამოკრიფა ბიბლიური წიგნებიდან (ძველი და ახალი აღთქმის წიგნები), რომელთა ქართული თარგმანები უძველეს ეპოქას (V-XI საუკუნეებს) განეკუთვნება. ასევე მას დამოწმებული აქვს სასულიერო და საერო ხასიათის ძეგლები, რომლებიც აგრეთვე იმავე და მომდევნო (XII-XIII-XVII) საუკუნეებს განეკუთვნება. ამ წყაროების მიხედვით დასტურდება, რომ ქართული ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდი ძირითადად დარჩა უცვლელი და შეიქმნა ბაზად ახალი ლექსიკური ერთეულების წარმოსაქმნელად. ძირითადი ლექსიკური ფონდის შესახებ ი. ბ. სტალინი გვასწავლის: „იგი გაცილებით უფრო ნაკლებ ვრცელია, ვიდრე ენის ლექსიკური შემადგენლობა, მაგრამ ცოცხლობს ძალიან დიდხანს, საუკუნეთა განმავლობაში და არის ენის ბაზა ახალი სიტყვების წარმოსაქმნელად“.⁹⁴

საბამ გამოავლინა, უწინარეს ყოვლისა, ძირეული სიტყვები, როგორც ქართული ენის ლექსიკის ბირთვი. ამავე დროს გვიჩვენა წარმოქმნილი ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც განეკუთვნებიან ძირითად ლექსიკურ ფონდს ან ჩვეულებრივ შედიან ენის ლექსიკურ შემადგენლობაში. მაგალითად, ერთსა და იმავე დროს თანაბარი უფლებითაა შეტანილი ლექსიკონში ძირეული და წარმოქმნილი სიტყვები: პური: პურადი, პურადკირი, პურისმტე, პურობა; პეპურე; თავი: დაედები, თავისსაცო, თავისუფალი, თავნება, თავობა, თავსაწყუცტელი, თავსობა, თავქედი, თავშავა, თავხნიერი, თავხედი, სათავე, სათაური, მეთაური; კაცი: კაცადი, კაცადკაცადი, კაცისთაოანი, კაცპელატი, საკაცი, უკაცრაული; შვილი: შვილიერი, შვილიწვილი, შვილობილი, საშვილო, უშვილო; ხელი: ხელადა, ხელეჩოხელთმოქმედება, ხელსაპყრობი, ხელწერილი, ხელკუბო, ხელმანდილი, ხელმარჯვე, ხელმწიფე, ხელნავი, ხელობა, ხელოვანი...

მნიშვნელოვანი ნაწილი როგორც ძირეული, ის წარმოქმნილი სიტყვებისა ლექსიკოგრაფოსს დოკუმენტირებული აქვს. მაგალითად, ხელი: გამოსლ. 21,24; ხელბორკილი: ნაომ-

3,10; ხელითქმნული: ესაია 2,18; ხელისაპყრობი: 2 ეზრა 8,6; ხელისწერილი: ტობია 1,17; ხელმწიფე: 4 მეფ. 10,1; ხელოვანი: იერემ. 10,5; ხელცუდად: 2 შჯ. 15; ხელცემული: 4 მეფ. 15,19...

ეს და მსგავსი სიტყვები დამოწმებულია ლიტერატურული ძეგლებიდან, მაგრამ ყველა მათგანი ძირითად ლექსიკურ ფონდს როდო განეკუთვნება. მის ინვენტარს, უწინარეს ყოვლისა, ძირეული სიტყვები შეადგენს და წარმოქმნილ სიტყვათა მხოლოდ გარკვეული (მეტად მცირე!) ნაწილი ერთიანდება მასში. მაგ., გვაქვს ზმნა ნთება, რომელთანაც ერთად წარმოქმნილი სიტყვა სა-ნთ-ელ-ი ძირითადი ლექსიკური ფონდის კუთვნილებაა, რადგან ისეთ საგანს, ცნებას, ნივთს აღნიშნავს, რომელსაც ადამიანთა ყოველდღიურ ურთიერთობაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. ასეთივეა: ხვნა — სა-ხნ-ის-ი, წერა — წერ-ილი, ცხვარი — მე-ცხვარ-ე, პური — მე-პურ-ე, მტილი — მე-მტილ-ე... სახნისი, წერილი, მეცხვარე, მეპურე, მემტილე ისევე უნდა გივიჩინოთ ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვებად, როგორც ძირეული: ხვნა, წერა, ცხვარი, პური, მტილი, ორივე რიგის სიტყვები აუცილებელია ადამიანთა ჩვეულებრივი ურთიერთობისათვის. ძირითად ლექსიკურ ფონდში შემავალი სიტყვები აღნიშნავენ ადამიანთა ცხოვრებისა და ურთიერთობის უაღრესად მნიშვნელოვან საგნებსა და მოვლენებს, მათს რიცხვს, თვისებას, რომელობას, მოქმედებას, ურომლისოდაც შეუძლებელია ადამიანთა უბრალო დამოკიდებულება. ამ ფონდში, როგორც გვასწავლის ი. ბ. სტალინი, შედის ენის ყველა ძირეული სიტყვაც, როგორც მისი ბირთვი.

ი. ბ. სტალინმა მეცნიერული სიზუსტით დაასაბუთა, რომ ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდი უაღრესად გამძლეა და ცოცხლობს ძალიან დიდხანს, საუკუნეთა განმავლობაში და ემსახურება საზოგადოების ყველა ფენას. ქართული ენის ისტორია გვეუბნება, რომ წყალი, მიწა, მთა, ტყე, თევზი, კაცი, ქალი, სიარული, კეთება, წარმოება, ვაჭრობა, ჭამა, სმა... უხსოვარი დროის წინ შექმნილა როგორც ქართული ენის ლექსიკური შემადგენლობის უცვლელი ბაზა და ცოცხლობს საუ-

კუნეების განმავლობაში. ეს სიტყვები დოკუმენტირებულია V-X საუკუნეების ქართულ ძეგლებში. მას შემდეგ მრავალი საუკუნე გავიდა, მრავალმა წყალმა ჩაიარა, ქართველი ხალხის ცხოვრებაში დიდი ისტორიული ამბები მოხდა, მაგრამ ეს სიტყვები, როგორც ქართული ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვები, დარჩა უცვლელი, დარჩა როგორც ქართული ენის ლექსიკური შემადგენლობის განვითარების ბაზა. ქართული ენის მრავალსაუკუნოვანი ისტორია ადასტურებს ი. ბ. სტალინის გენიალურ დებულებას, რომლის მიხედვით, ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდი, რომელშიაც შედის ყველა ძირეული სიტყვაც, როგორც მისი ბირთვი, „ცოცხლობს ძალიან დიდხანს, საუკუნეთა განმავლობაში და არის ენის ბაზა ახალი სიტყვების წარმოსაქმნელად“. ¹⁰⁰

საბა ორბელიანმა ქართული ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდის მდგომარეობა გამოავლინა XVII საუკ. დასასრული-სათვის და გვიჩვენა მისი სურათი XVIII საუკუნის დასაწყისისათვის. იმის გამო, რომ უძველეს ქართულ ლექსიკონებს, რომლებიც „დაცაეკარგათ ქართველთა“ და ჩვენამდის არ მოუღწევია, ძნელი ხდება თვალის გადევნება ქართული ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდის განვითარებისათვის ლექსიკონთა მიხედვით. მხოლოდ ლიტერატურული ძეგლების თვალთმედევნებით ხერხდება ამ ისტორიის გათვალისწინება. მაგრამ ერთი იმთავითვე ცხადია: ქართული ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდი, მიუხედავად ამ ენის ხანგრძლივი და ამბებით მდიდარი ისტორიისა, ძირითადად დარჩა უცვლელი, რამდენიმე დკი შეივსო იმ ახალი სიტყვებითა და გამოთქმებით, რომლებიც ასახავდნენ მეცნიერების, ტექნიკის, ვაჭრობის დარგში მიღწეულ წარმატებებს, მაგრამ იგი არსებითად დარჩა იგივე. ამიტომ საბას მიერ გამოვლინებული ძირითადი ლექსიკური ფონდი ერთსა და იმავე დროს ასახავს ქართული ენის განვითარების გადამწყვეტ მიჯნებს: V, VIII, IX-X, XI-XIII, XVII-XVIII საუკუნეებს. სავარაუდოა, რომ იგი ასახავს ქართული ენის განვითარების თავდაპირველ მდგომარეობასაც.

დიდი ლექსიკოგრაფოსის მიერ დაწყებული საქმე სახე-

ლოვნად განაგრძო ნიკო ჩუბინაშვილმა. მან გულდასმით შეისწავლა საბას „ქართული ლექსიკონის“ დასრულების შემდეგ შექმნილი ქართული ლიტერატურული ძეგლები. „ქართული ლექსიკონი“ შეავსო ბეჭდური გამოცემებით. გაითვალისწინა ქართული ენის განვითარებაში მომხდარი ცვლილებები გავლილი თითქმის საუკუნე-ნახევრის განმავლობაში და მოგვცა ახალი ქართული ლექსიკონი, რომელიც ძირითადად სწორად ასახავს XIX საუკუნის 20-იანი წლების მდგომარეობის სურათს. ნ. ჩუბინაშვილს ხელმეორედ შეუმოწმებია საბას ლექსიკონში დოკუმენტირებული უძველესი ძეგლები, გაუცხრილავს და დაუზუსტებია ციტატა-განმარტებები, განუახლებია მოძველებული ფორმულირებები. ამ დროს ბიბლიური წიგნები (ძველი და ახალი აღთქმისა), „ვეფხისტყაოსანი“ და სხვ. უკვე სტამბურად იყო გამოცემული. ამიტომ ნიჭიერმა ლექსიკოგრაფოსმა, რომელიც ფეხდაფეხ მიჰყვებოდა საბა ორბელიანის ღრმად გავლებულ კვალს, თავის ნაშრომს საფუძვლად, უწინარეს ყოვლისა, ბეჭდური გამოცემები დაუდო და ეს ბუნებრივიც იყო.

ორივე ლექსიკონში ქართული ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდის თითქმის ერთნაირი სურათია გადაშლილი. ჩვენი გამოანგარიშებით, საბა ორბელიანის ლექსიკონში დოკუმენტირებული ქართული ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდი 2.200-ზე მეტ სიტყვას აღწევს, ხოლო ნიკო ჩუბინაშვილის ლექსიკონში კი — 2.350-ზე მეტს, ე. ი. სხვაობა არც თუ ისე მნიშვნელოვანია. შედარება გვიჩვენებს, რომ ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვები ორივე ლექსიკონში უცვლელი სახითაა შეტანილი. ნიკო ჩუბინაშვილს, რომელიც საბა ორბელიანის სიკვდილის 100-ზე მეტი წლის შემდეგ მოღვაწეობდა, არ დაუდასტურებია ძირითად ლექსიკურ ფონდში შემავალი სიტყვობრივი ერთეულების მნიშვნელობის არსებითი ცვლილება.

ორივე ლექსიკონში ერთნაირად და ერთნაირი განმარტებითაა დოკუმენტირებული ქართული ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვები.

5. საბა ორბელიანის ლექსიკონი XVIII საუკუნის მწიგნობართა შეფასებით

საბა ორბელიანის „სიტყვის კონა“ ძველი ქართული კულტურის ერთ-ერთი უძვირფასესი ძეგლია. მსგავსი ფართო მოცულობისა და ენციკლოპედიური ხასიათის ლექსიკონის შედგენა XVII საუკუნის ბოლო წლებისათვის შეეძლო იმ ხალხის შვილ მეცნიერს, რომელსაც ტრადიციული ენათმეცნიერული მუშაობის მდიდარი მემკვიდრეობა გააჩნდა. XVII-XVIII საუკუნეების მიჯნაზე საბა ორბელიანმა შექმნა ქართული ორიგინალური ლექსიკოგრაფიული სკოლა, დაამკვიდრა ჩვენში ლექსიკოგრაფიული მუშაობის პრაქტიკა, გააღვივა ქართული ენის ლექსიკის შეკრებისა და შესწავლის დაუცხრომელი ინტერესი. იოანე პეტრიწისა და ეფრემ მცირის შემდეგ საბა ორბელიანს წილად ხვდა ქართული ენათმეცნიერული აზროვნების განვითარება და გამდიდრება. თუ საბა ორბელიანმა მაინც ვერ დაიმკვიდრა შესაფერისი ადგილი მსოფლიოს გამოჩენილ ლექსიკოგრაფოსთა (ენათმეცნიერთა) შორის, ამაში დამნაშავეა არა თვითონ საბა, არამედ მცირე ეროვნებათა კულტურის მოღვაწეების როლის დამცირება, რაც დამახასიათებელი იყო ძველი, ბურჟუაზიული, მეცნიერებისათვის. სამაგიეროდ იგი ღირსეულად დააფასა მშობლიურმა ხალხმა, მისი ნაშრომები შეიყვარა, შეიტკბო და შეინახა.

იოანე ბაგრატიონი (ბატონიშვილი) „კალმასობაში“ წერს: „საბა ორბელიანი, ერის კაცობასა შინა სულხანად წოდებული. ესე იყო ქართულსა ფილოსოფიასა შინა გამოცდილი და საღმრთოთა წერილთა შინა. ესე იყო უცხო პიიტიკოსი და ქებულის, ძველთა მოშაირეთა შესადარი. ეს დაშვრა ფრად და შეკრიბა განზნეული და დაკარგული ლექსიკონი და ილვაწა ამაზედ ოცდაათი წელი“. ¹⁰¹

ავტორი საბას „ძველთა მოშაირეთა“ ადარებს და ის დიდ ლექსიკოგრაფოსად და ფილოსოფოსად მიაჩნია. არა თუ ჩვენმა თანამედროვეობამ, არამედ XVIII საუკუნის მოღვაწეებმაც ძალიან კარგად იცოდნენ, რომ საბა ორბელიანი იყო „დი-

დი მეცნიერი ლექსიკოგრაფი, სახელგანთქმული იგაგების მწერალი, მეცნიერი რედაქტორი, პოეტი და სახელმწიფო მოღვაწე. საბა-სულხანის მიერ შედგენილი ქართული ენის ლექსიკონი დღესაც ჩვენთვის ამოუწყველი საუნჯეა“. 102

საბა ორბელიანს თავის დიდებულ ლექსიკონში გონება-მახვილურად აღუნუსხავს ქართული ენის თითქმის ყველა თავისებურება, რის მოცემაც, ლექსიკონის მიზნებისა და მოცულობის საგრძნობი შემოფარგლულობის ჩარჩოებსა და პირობებში, შესაძლებელი იყო. ლექსიკური მასალა „სიტყვის კონაში“ გაწყობილია თავისებური, შეიძლება ითქვას, ორბელიანური წესით, რასაც ავტორისათვის საშუალება მიუცია აღენუსხა არა მარტოდენ სიტყვის სემანტიკურ-ლექსიკური, არამედ გრამატიკული მხარეებიც და მკითხველიც უფრო ღრმად ჩაეხედვებინა ცალკეული სიტყვობრივი ერთეულის არქიტექტონიკურ აგებულებაში. ამიტომაც, რომ საბას ნაშრომში სიტყვის მაწარმოებელი მორფოლოგიური ელემენტები ასე ვრცლადა წარმოდგენილი. საბამდელ ქართულ ძეგლებსა და წყაროებში, რომლებიც ჩვენამდის მოღწეულა, სიტყვის წარმოქმნის ყველა შესაძლებელი შემთხვევა მოცემული არ არის და არც შეიძლებოდა ამის მოცემა. მაშინ ყოველი ლიტერატურული თხზულებისა თუ ისტორიული ძეგლის ავტორისათვის გრამატიკული პარადიგმების გადმოცემაც უნდა მოგვეთხოვა, რაც მხოლოდ ენის სპეციალისტის საქმეს წარმოადგენს. მწერალი და ისტორიკოსი იმდენად არიან გრამატიკოსები და ლექსიკოგრაფოსები, რამდენადაც ისინი ვალდებული არიან იცოდნენ იმ ენის ბუნება, ლექსიკა და გრამატიკული წყობა, რომელზედაც ისინი თავიანთს თხზულებებს ქმნიან. ამიტომ მათთან მხოლოდ ისეთ გრამატიკულ ფორმებსა და ელემენტებს ვპოულობთ, რომელთა გამოყენება საჭიროა ამა თუ იმ თხზულების დასაწერად. ენის ფორმების, ენის გრამატიკული წყობისა და ლექსიკის აღწერა-შეჯერება და მათი გაშიფრვა-ინტერპრეტაცია ენათმეცნიერის უშუალო ამოცანაა. **საბამდის** ჩვენ არ გვყოლია ასეთი ენათმეცნიერი. **საბა იყო**

არა მარტოოდენ სწორუბოვარი მწერალი, არამედ თავისი ეპოქის აზროვნების დონეზე მთელი თავით მალლა მდგომი ფრიად განსწავლილი ენათმეცნიერიც. თავისი „სიტყვის კონით“ საბამ ჩვენში სამანე ჩაუგდო და გააღვივა ნამდვილი ენათმეცნიერული მუშაობა. იგი იყო ჩვენი დედაენის ერთ-ერთი პირველი დიდი მკვლევარი და პირველი ქართველი ლექსიკოგრაფოსი-ენათმეცნიერიც, ამ სიტყვის საკუთარი მნიშვნელობით.

საბას ნაშრომი არა მარტოოდენ პირველი ქართული ლექსიკონია, არამედ იგი უნდა მივიჩნიოთ პირველ, ანბანზე გაწყობილ, ენციკლოპედიურ ლექსიკონად მთელ მსოფლიოშიაც. მეჩვიდმეტე საუკუნის ლექსიკოგრაფიამ, საბას ნალვაწს გარდა, ჯერ კიდევ არ იცის ასეთი თავისებურად და ფართოდ გააზრებული ენციკლოპედიური ლექსიკონი. საბამდელი ლექსიკონები იყო ანბანზე განუწყობელი, სიტყვათა უბრალო ჯრებულები ან კონები, რომელთაც მხოლოდ პრაქტიკული მიზნებისათვის ადგენდნენ. ამიტომ საბას იმხანად არ შეეძლო ესარგებლა ასევე სრული უცხოური წყაროებით, რადგან მსგავსი წყაროები ჯერ კიდევ არ არსებობდა. გადაჭარბებულად არ უნდა მივიჩნიოთ გრ. ყიფშიძის შემდეგი სიტყვები: „როცა საბა თავის ლექსიკონის შედგენას ადგა, ესე იგი ახალგაზრდობაში, დაახლოებით 1676-1705 წელთ შორის, მთელის 30 წლის განმავლობაში, არსად არ მოიძებნებოდა... ისეთი ლექსიკონები, რომელსაც შესამჩნევი სარგებლობა მოეტანა ჩვენის გამოჩენილის და ყოვლად ნიჭიერის ლექსიკოგრაფისათვის“; „საბა თითქმის პირველი ბიონერია ლექსიკონის შედგენის საქმეში და მთელს ქვეყნიერობაზედ იმას ეკუთვნის ამ საქმის პრიორიტეტი“ (საბა ორბელიანი და მისი ლექსიკონი, „სახალხო გაზეთი“, № 286, 1911 წ.).

• საბა ორბელიანის უკვდავ ნაშრომს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული ენის დაცვისათვის არასაჭირო უცხოური სიტყვებით შერყვნისაგან. XVI-XVIII საუკუნეებში, მძიმე პოლიტიკური მდგომარეობის გამო, ჩვენი ეროვნუ-

ლი საუნჯე — ქართული ენა — ირანელ და თურქ დამპყრობთა ძლიერ შევიწროვება-დაწოლას განიცდიდა. ხალხს გული-დან გლეჯდნენ მშობლიურ ენას. ირანელები და თურქებო ცდილობდნენ ქართული ენისა და კულტურის მოსპობას, ცეცხლითა და მახვილით ახორციელებდნენ ერის ძალით ასიმილაციას.

მაგრამ ქართველმა ხალხმა და მისმა ენამ გაუძლო ბარბაზოს ასიმილატორთა სისხლიან შემოტევას. ხალხის ეროვნული ერთიანობის მძლავრმა იარაღმა — ქართულმა ენამ გამოამჟღავნა უდიდესი გამძლეობა და ძალით ასიმილაციის წინააღმდეგობის უნარი. ეს სავესებით ბუნებრივიც იყო. „ისტორია გვიჩვენებს, — ამბობს ი. ბ. სტალინი, — რომ ენა დიდ გამძლეობას იჩენს და კოლოსალურ წინააღმდეგობას უწევს ძალდატანებითს ასიმილაციას. ზოგიერთი ისტორიკოსი, იმის მაგივრად, რომ ახსნას ეს მოვლენა, გაკვირვებას სჯერდება. მაგრამ გაკვირვებისათვის აქ არავითარი საფუძველი არ არსებობს. ენის გამძლეობა აიხსნება მისი გრამატიკული წყობისა და ძირითადი ლექსიკური ფონდის გამძლეობით. თურქი ასიმილატორები ასეული წლების მანძილზე ცდილობდნენ დაემაზინებინათ, დაერღვიათ და მოესპოთ ბალკანელი ხალხების ენები. ამ ხნის განმავლობაში ბალკანური ენების ლექსიკურმა შემადგენლობამ სერიოზული ცვლილებანი განიცადა, შეთვისებულ იქნა საკმაოდ ბევრი თურქული სიტყვა და გამოთქმა, იყო „დაახლოებაც“ და „გათიშვაც“, მაგრამ ბალკანურმა ენებმა ამას გაუძლეს და გადარჩნენ. რატომ? იმიტომ, რომ ამ ენების გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი ძირითადად დარჩნენ“. 103

იგივე შეიძლება ითქვას ქართული ენის შესახებაც. ქართული ენის ბედი ამ მხრით როგორც ორი წვეთი წყალი ისე ჰგავს ბალკანური ენების ბედს.

საბა ორბელიანის „სიტყვის კონის“ გამოჩენა XVII საუკუნის ბოლო ხანებსა და XVIII საუკუნის დასაწყისში საყოველთაო-სახალხო მნიშვნელობის მოვლენა იყო. საბამ თავი

მოუყარა ჩვენი მწერლობის უძველეს ძეგლებს, გამოავლინა ქართული ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდი, შეისწავლა აგრეთვე ხალხის, ბევრი კუთხის მოსახლეობის სალაპარაკო ენის ლექსიკური შემადგენლობა და თავისი „სიტყვის კონით“ შემოგვინახა ქართული ენის საუნჯე, დაღუპვისა და შერყვნისაგან გადაგვირჩინა ათასობით მშობლიური ქართული სიტყვა.

ქართველობას მუდამ კარგად ესმოდა თავისი ეროვნული, მშობლიური ინტერესებისათვის ბრძოლის საჭიროება. ყველაზე მძიმე განსაცდლის ჟამსაც კი იგი სათუთად ელოდოდა თავის ენას, იცავდა, ამდიდრებდა, ავითარებდა და ინახავდა მას, როგორც თავისი საზოგადოებრივი ურთიერთობის უმნიშვნელოვანეს საშუალებას, განვითარებისა და ბრძოლის იარაღს. ქართველ ხალხს არასოდეს არ მოუხრია ქედი დამპყრობთა წინაშე. იგი მუდამ იცავდა თავის ეროვნულ თვითმყოფლობას, ავითარებდა თავის საკუთარ თავისებურებებს, რომლებიც მხოლოდ მას ეკუთვნოდა. ეს თავისებურებანი კი ის წვლილია, რომელიც ქართველმა ხალხმა მსოფლიო კულტურის საგანძურში შეიტანა, შეავსო და გაამდიდრა ეს საგანძური.

ირან-თურქეთის ავაზაკური თავდასხმების მრისხანე პერიოდში ქართველი ხალხი მამაცურად იცავდა თავის მიწა-წყალს, ენას, მწერლობას, კულტურას. აკად. ივ. ჯავახიშვილის სამახსოვრო სიტყვებით, „ქართული ენა რომ სპარსული სიტყვებით არ შერყვნილიყო და ნამდვილი ქართული უცხოურისაგან გაერჩიათ, დიდი ქართული ლექსიკონის შედგენას მიჰყვეს ხელი. გიორგი XI-ის წინადადებით, ამგვარი შრომა გამოჩენილმა ქართველმა მწერალმა და მოღვაწემ საბა-სულხან ორბელიანმა შეადგინა, რომელსაც მან 30 წელიწადი მოანდობა. ეს შესანიშნავი ნაწარმოები ეხლაც ძვირფას განძად ითვლება მეცნიერებისათვის, მაშინ ხომ იგი ცის მანანასავით უნდა მოვლენოდა ქართველობას“. ¹⁰⁴

30 წელიწადი შრომობდა საბა თავის ლექსიკონზე, მართავდა, ავსებდა, აზუსტებდა მას. „სიტყვის კონის“ ავტორისე-

ულ „ანდრეძნამაგში“ ნათქვამია: „მე, სულხან-საბა ორბელი-
ანსა, ქაბუკობის ჟამსა და სიყრმესა, ფრიადი შრომა და-
მიცს ამა წიგნსა ზედა, რამეთუ ქართულთა ენათა ლექსიკონი
აღარა იპოებოდა, რამეთუ ჟამთა ვითარებითა უჩინო ქმნილა-
ყო, რომელსა მეხუთე ვახტანგ მეფემან ქართულად სიტყვის-
კონა უწოდა. ვინათგან პატიოსანი ესე წიგნი დაჰქარგოდათ,
ენა ქართული თვსთა ნებაზედ გაერყუნათ, ვახტანგ მეფის ბი-
ძამ გიორგი მეფემ მიბრძანა ამისა კელ-ყოფაო“. ¹⁰⁵ სამი ათეუ-
ლი წლის დიდი და ნაყოფიერი შრომის შესახებ ლაპარაკია
ლექსიკონის „კურიკულუმ ვიტეშიაც“: „ამა წიგნისა მომღუ-
აწებელსა, — ვკითხულობთ იქ, — სულხან-საბა ორბელიანსა
ლოცვით მოიკსენიებდეთ, მეფის არჩილისა და მეფის გიორ-
გისა და ბატონის ლეონის დედის ძმის წულსა, საქართველო
მსაჯულის პატრონის ორბელის ძესა. ამა მეფეთა ბრძანებით
აღიწერა წიგნი ესე ფრიადითა შრომითა და რუდუნებითა.
რამეთუ ქართლისა ქუეყანასა ლექსიკონი აღარ იპოებოდა და
ოცდაათს წელიწადს ძვილ შეაწყო განმარტებით, რამეთუ ერი-
საგანი იყო და წარჩინებული და სოფლისა საქმისაგან უცა-
ლო“. ¹⁰⁶

როგორც ლექსიკონის ნუსხათა „კურიკულუმ ვიტე“ გვამ-
ცნობს, საბაჲ „სიტყვის კონის“ შედგენა დაუწყო 1685 წელს
და დაუსრულებია 1716 წელს. ¹⁰⁷ ეს მთელი მღელვარე ეპოქა
იყო ქართველი ხალხის მძიმე ისტორიასა და თვით მეცნიერის
ცხოვრებაში. ეს იყო ქართლ-კახეთის აოხრებისა და განადგუ-
რების შემადრწუნებელი წლები. ვახტანგ VI-ის ბედის უკუღმა
შეტრიალების მძიმედ მოსაგონარი წლები. საბა ორბელიანი
საერო საქმეთაგან მოუცლელი, ვახტანგ VI-ის კარის ბრძენი
მრჩეველი და სახელმოხვეჭილი დიპლომატი, მაინც პოულობ-
და დროს და გულმოდგინედ ეძებდა ქართულ სიტყვებს, შემ-
დეგ მათ კონებად კრავდა და ამ „სიტყვის კონას“ ნობათად
უმზადებდა თანამედროვეობასა და მემკვიდრეობას. ქართვე-
ლი მეცნიერები მუდამ მაღალ შეფასებას აძლევენ საბა ორ-
ბელიანის ლექსიკონს; მას ფასდაუდებელ განძად და, არსე-

ბულ ლექსიკოგრაფიულ შრომებს შორის, შედეგად მიიჩნევენ. ლექსიკონი ყველას იტაცებდა სიტყვათა სიუხვით, მათი განმარტებების მკაფიოებითა და სიზუსტით, ძველი ქართული მწერლობის საუკეთესო ძეგლების დამოწმებებით, რითაც ასეა მდიდარი საბას ნაშრომი.

ამის გამო ბუნებრივია, თუ „ქართული ლექსიკონი“ ჩვენში „ხელიხელ საგოგმანებ მარგალიტს“ წარმოადგენდა, მას სიყვარულით სწავლობდნენ, უფროხილდებოდნენ და ინახავდნენ თითქმის ისევე, როგორც სულმნათი შოთა რუსთაველის უკვდავ „ვეფხისტყაოსანს“. შოთას გენიალურ კმნილებასთან ერთად, საბას „სიტყვის კონის“ ხელნაწერი ძველად ამშვენებდა ქართველ პატარძალთა მზითევს. ჩვენამდის მოღწეულია მეფეთა ქალების „მზითევის წიგნები“, რომლებშიაც „ვეფხისტყაოსნისა“ და „ქართლის ცხოვრების“ შემდეგ, „სიტყვის კონა“ დასახელებული.¹⁰⁸ ლექსიკონის დიდ პოპულარობაზე, სხვათა შორის, მეტყველებს მისი ხელნაწერი ნუსხების ასე დიდი სიმრავლეც. ჩვენამდის მოღწეულია საბას „ქართული ლექსიკონის“ 150-ზე მეტი ხელნაწერი ნუსხა, რომლებიც ამჟამად დაცულია საქართველოს, ლენინგრადისა და საზღვარგარეთის მუზეუმ-წიგნთსაცავებში. მარტო აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სსრ სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების ფონდებში ინახება 75-ზე მეტი ნუსხა. ვინ აღრიცხავს კერძო პირთა ხელში არსებულ ხელნაწერებს! მეცნიერებამ ცოტა იცის სხვა ქართული ძეგლი, რომელიც ასე მრავალი ხელნაწერი ნუსხის სახით იყოს მოღწეული ჩვენამდის. ეს ხელნაწერები გადაწერილია XVIII-XIX საუკუნეებში სხვადასხვა განათლების, რწმენისა და მიდრეკილების მწიგნობართა მიერ. დიდი მეცნიერული ეროდიციით შესრულებულ ენციკლოპედიურ ლექსიკონს¹⁰⁹ არ შეეძლო, არ მოეხვეჭა ფართო პოპულარობა სწორედ იმ წრეებში, რომლებიც მის უმთავრეს მომხმარებლებს წარმოადგენდნენ.

საბას ნაღვაწის — ქართველთა ეროვნული სიამაყის — მშვენიერი შეფასება მოგვცა პოეტმა გიორგი ლეონიძემ ცნობილ ლექსში „სულხან-საბას“:

დიდო მოხუცო, სამშობლოსათვის
იბრძოდი სულის ამოხდომამდე:
გეჩვენებოდა, რომ საქართველო
იძირებოდა, თითქოს ზომალდი.
და როს ღრუბელი გულს გიბნელებდა,
სამშობლოს ცაზე გამოხლართული,
შენ სამკურნალო ბალახებივით
მოგიკრეფია სიტყვა ქართული.
რომ იავარქმნილ სამშობლოს ნაშთად,
სიტყვები მაინც გადაგერჩინა...
ვარდსაც და თაფლსაც და პურის მადლსაც,
მშობლური სიტყვის მადლი გერჩინა. ¹¹⁰

ლექსიკონზე გაწეული ხანგრძლივი შრომის შესახებ მოგ-
ვითხრობს თვითონვე საბა ლექსად დაწერილ ანდერძნამავში:
დროთა ორომტრიალში ქართველებს ლექსიკონი დაჰკარგო-
დათ და მე მომიხდა მისი ახლად შეკრება-შეწყობაო. ავტორი
სთხოვს ბრძენთ: ნუ დაუწუნებენ ნაღვაწს, რადგანაც „ჩემს
დროს ვეძიე, ვერ შევხუდი თქვენთანას დასარწმუნოთაო“. ან
როგორც სხვა ადგილას ამბობს ლექსიკოგრაფოსი, ყოვლად
სრული და უნაკლო ქმნილება ძნელი საპოვნელია, „თუცა ეს-
რე სრული ვერა ჰპოო, ერთისა და ორისა კლებისათვის ნუ
დაიწუნებთ, სრული გვან საპოვნარია“ (ნ. სიტყვები: „კრმა-
ლი“ და „ჯავშანი“).

ამ ლექსიკონის რიგები თუ ბრძენთა დამიწუნოთა, —
ჩემს დროს ვეძიე, ვერ შევხუდი თქვენთანას დასარწმუნოთა.
ეს რა შეევკრიბე, მიქებდენ მაშინ, აწ დასამგუნოთა.
ყურდგლის გამდრეკსა ჯორჯს ძაღლსა არ სდებენ საძაბუნოთა..
აქ ლექსიკონი არ იყო, დაცაეკარგათ ქართველთა,
უქრძალველობით ფურცელი გაეზნაყე ქართ ველთა.
ახლად შეევკრიბე, შევაწყევ, ჩემი ვიშრომე სულ ხანი.
საბამან ორბელიანმან, ვის ერად მერქვა სულხანი.

ეს ლექსად დაწერილი ანდერძნამავი თან ახალვს ლექსი-

კონის ხელნაწერთა უმეტესობას ¹¹¹ და გამოცემული სამეგრ: რ. ერისთავის მიერ ა 2696 და ა 2727 ნუსხების მიხედვით, პროფ. ი. ყიფშიძისა და პროფ. ა. შანიძის მიერ ა 247, 2664, 4618, H 1035 და სხვ. მიხედვით, ს. იორდანიშვილის მიერ H 1429 ავტოგრაფული ნუსხის მიხედვით. ¹¹²

საბასა და მისი ნაღვაწის პირუთვნელ შეფასებას იძლევა ვახტანგ VI. ვახტანგი ყველაზე ახლოს იცნობდა საბას და ამიტომ მის შეფასებას ჩვენთვის განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს. ვახტანგმა საბას მიუძღვნა რამდენიმე მშვენიერი ლექსი, რომლებშიაც ხოტბას ასხამს „სიბრძნის სწავლისა მსახველსა“. ერთ ლექსში იგი ამბობს:

რადგან დაშვრა ასე საბა, ქება მმართვეს აწყა მეცა,
შეუყრია მრავლად სიტყვა, რა ვიხილე, სიბრძნე მეცა;
სად ვნახვედი ასრე კრებით, ქვეყნად მევლო, გინდა მეცა,
საქმით სცანით, თუ ვისწავლი ვით ვინაღვლი, კიდეც მეცა.
სიყრმითგან იყო მულამად სიბრძნის სწავლისა მსახველი,
სამოცდაექუს წელს იკითხა, სთქვა: „ვერასი ვარ
მმარხველი“.

იარა ბევრი ქვეყანა, ბევრისაც იყო მნახველი.
ორბელთანმან საბამან სახელითა ქნა სახელი.

ვახტანგის ეს ლექსი მხცოვანი მეცნიერისადმი გულწრფელი სიყვარულის გრძნობითაა გამთბარი. იგი, ჩახს, XVIII-XIX საუკუნეებში ერთ-ერთი უპოპულარესი ლექსი ყოფილა: მინაწერის სახით დართული აქვს საბას ლექსიკონის ხელნაწერი ნუსხების უმრავლესობას. ¹¹³ ლექსი ოთხჯერაა გამოცემული: რ. ერისთავის, მ. ჭანაშვილის, ს. იორდანიშვილისა და პროფ. ალ. ბარამიძის მიერ. ¹¹⁴ ვახტანგი ასევე მაღალ შეფასებას აძლევს საბას პოეტურ ნიჭს. მეორე ლექსში მას პოეზიის გვირგვინოსნის შოთასა და აგრეთვე ჩახრუხაძისა და არჩილის გვერდით აყენებს. ქართული კლასიკური პოეზიის ამ უკვდავი ავტორიტეტების გვერდით საბას ხსენება შემთხვევითი არ ყოფილა. ხომ ცნობილია, რომ „ქილილა და დამანას“ ვახტანგ-გ.სეული თარგმანი საბამ „გაჩაღხა“ და აქაც ქართული ენის უზადლო ცოდნა, თანაც ბრწყინვალე პოეტური ექსპრესია

გვაჩვენა. სრულიად ბუნებრივად უნდა მივიჩნიოთ შემდეგო
სტრიქონები, რომლითაც სრულდება ვახტანგის „სიბრძნე მა-
ლალობელის“ მეორე წიგნი:

რუსთველისა ლექსი მეფეა ტახტზედ გვირგვინით მჭდომელი,
კვლავ ჩახრუხაძე აგრეთვე სხვისა რიგისა მდომელი,
მეფის არჩილის სარჯელი სწავლაა დაუცხრომელი,
საბა, თავადი მჭდომელი, მამუკა ბოლოს მდგომელი. ¹¹⁵

საბას ქმნილებას ასეთსავე ხოტბას ასხამდნენ ცნობილი და
უცნობი მგოსნები. XVIII საუკუნის უცნობი პოეტები თხზავ-
დნენ სამახსოვრო სენტენციებს ლექსიკონის შესახებ და შემ-
დეგ ისინი გადადიოდნენ ხალხში. ბევრ ასეთ პოეტურ შეგო-
ნებას ეპოულობთ საბას ლექსიკონის ნუსხებზე მინაწერთა
სახით. მათი ავტორებია ან „სიტყვის კონის“ რედაქტორ-გა-
დამწერი, ან სხვა მგოსან-მწიგნობარნი. უცნობი მგოსნებ¹¹⁶
წერენ:

ეს ლექსიკონი ჩემი საკონი,
ესრეთ სასურვო, ვით ვარდის კონი.

ეს ლექსიკონი გულსა ვიკონი,
ამის ხილვითა სიბრძნე ვიკონი. ¹¹⁶

სიბრძნის წყარო ხარ, მდინარე,
უფასოდ ასვამ ყოველთა,
მცირე რამ ცვარი გვაპურე
ჩვენ სიტყბოებით მთოელთა. ¹¹⁷

მოედ მსწავლელნო სიბრძნისნო,
მე ამ წიგნისთვის ეხადილობ,
გული დაატკბო სიტკბოთი,
ყური უგდევით ეხადილობ.
ეძიებდეთ და ჰპოოთცა,
ვახ, ღმერთსა მისთვის ეხადილობ,
უქმისა სასჯელისათვის
ცრუებად ნურვინ ნანდვილობ. ¹¹⁸

თავისი შინაარსით ასევე საყურადღებოა სხვა ლექსებიც, რომელთაც „სიტყვის კონის“ XVIII-XIX საუკუნის ნუსხებზე ვპოულობთ:

საბასი ვნახე ნაღვაწი,
ნამკვერი, შემოკრებილი.
სიტყვათა შადა აესხა,
ერთადცა არსად კლებული.
მზე, მთვარე, ვარსკლავ-ცთომილნი
ცისფერი, ვით არს გებული,
ყველა უკლებლად სწერია,
ვინ იწვრთნის, იქნას ქებული.¹¹⁹

საბას სიბრძნით აღტაცებული უცნობი პოეტი გულწრფელად ამბობს:

სულხან-საბა ორბელის ძე
სიბრძნით აღჰხდა ორბების ზე.

ეს აფორისტული ორსტრიქონიანი შაირიც ფართოდ ყოფილა გავრცელებული. იგიც ამკობს ლექსიკონის მრავალ ნუსხას.¹²⁰

საბას თანამედროვე და მომდევნო პერიოდის მგოსნები მოვალედ რაცხდნენ თავს ხოტბით მოეხსენებინათ სახელოვანი სახელმწიფო მოღვაწე, მწერალი და მეცნიერი. ერთგვარ გამონაკლისს წარმოადგენდა ანტონ კათალიკოსი, მაგრამ იგიც იძულებული იყო ეღიარებინა საბას დიდი ღვაწლი. ანტონმაც უძღვნა საბას ლექსი, რომლითაც, ერთი მხრით, ლექსიკოგრაფოს მეცნიერს უსაყვედურებდა „ეკლესიასა წმიდასა მტერგანუდგაო“, ხოლო, მეორე მხრით, აღიღებდა მის მეცნიერულ მოღვაწეობასა და მწერლობას: „უცხო არს იგი საქებელ პიტიკა, რაც სოფლიოთ გამოთქტა სულხან-საბა“, — წერდა მრისხანე ანტონი.¹²¹ საბას ღვაწლს ხოტბას ასხამდნენ მისი ძმებიც ზოსიმე და დიმიტრი, რომლებიც აგრეთვე გამოჩენილი მწიგნობრებიც იყვნენ. ლექსიკოგრაფიულ მუშაობაში ზოსიმე იყო „ძმა და მოწაფე მისივე“. ზოსიმემ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა „ქართული ლექსიკონის“ შემდგომს შევსებაში, რედაქტირებასა და გამრავლებაში. ახლა უკვე დადასტურე-

ბულია, რომ პირადად ზოსიმეს საბას ლექსიკონის ოთხი პირი გადაუნუსხავს. ¹²² მეორე ძმა, დიმიტრი, აღტაცებულია საბას ნაშრომებით და ხოტბას ასხამს მათ. ლექსიკონის XVIII-XIX საუკუნეების მრავალ ხელნაწერს თან ახლავს საბას ძმის, სახლთუხუცესი დიმიტრი ორბელიანის, საინტერესო ლექსი:

სიბრძნის ტრფიალთა დამწირონ, რასა სწერს სულხან-საბანი,
მოსურნეთ გემასპინძლებათ, გიშლიათ სნატის საბანი,
ჭირით მოიხთვლო, ლხინ გიღვათ, არ ღაწვი ცრემლით ნაბანი,
რადგან მომშორდა, ჭმუნვა მაქუს და ზრუნვა გულთა საბანი.
ვაჟ მმართებს, რადგან დავკარგე, ვინ მიმარტებდა იგავსა,
მიმდემ გუსწავლიდა კეთილად და გვაშორებდა იგავსა,
მის ბრძნის ნაღვაწი იხილეთ, ოფაზობს ბიწსა იგავსა,
ბედმან მიმუხთლა, არ მომხუდა მისის სიბრძნისა იგავსა.
საბა ძმად ნეტარხსენებით მომშორდა ხანსა გრძელადო,
კავშირთ დახსნამდე თვით თავით საქმე ქმნის ყველა ქველადო,
ზოგნი აქებდენ, ზოგთ სძაგდათ, ვითა წესია ძველადო,
მტვერისა მტვერად დამტვევი გაუხდა საძებნელადო.
მისთა შრომილთა ტრფიალნი, მისნი ძმანი და მონანი,
კმა ეყო, ვისცა ეპოვა მის სიბრძნის ქრთილთა წონანი,
კარლია ზღუდე მოძრცვილი დააგდო სიტყვის კონანი,
ძმა უწერს, მეორე ძმა სთხოვს, მისნივე ცრემლით მგონანი.
ამ სიტყვის-კონის მწერალი ძმა და მოწაფე მისივე,
საბავ, დააგდე ზოსიმე, მე გული ნაღვლით მისივე;
თუ ვისმე გწადის ეს წიგნი, ეგრე გმატსო, ვითა რუსთველსა,
ფრიალ მაშურალი მუშაჲი მოკუდა, დაეფლა რუსთ ველსა. ¹²³

ავტორი ცხარე ცრემლით დასტირის ღვიძლ ძმას, რომელიც „მოკუდა, დაეფლა რუსთ ველსა“ და მას გული ნაღვლით გაუხცა. ამასთან იგი განსაკუთრებული სიყვარულით აღნიშნავს „სიტყვის კონის“ შედგენას („დააგდე სიტყვის კონანიო“) და მას რუსთაველის ქმნილებას ადარებს: „თუ ვისმე გწადის ეს წიგნი, ეგრე გმატსო, ვითა რუსთველსაო“.

ლექსიკონის პირის ყოველი გადამნუსხავი მოვალედ თვლიდა თავს, შეექო საბას ნაკალმევი. ისინი აღფრთოვანებული

იყვნენ მეცნიერის ნაშრომითა და სიბრძნით. ამკობდნენ მას ყველაზე სათუთი და გულწრფელი ლირიკული ეპითეტებით. საბას ჩვეულებრივი ეპითეტი ამ მინაწერებში — ბრძენია. აკითხვით ვახტანგიც ამბობს ლექსიკონზე: „რა ვიხილე, სიბრძნე მეცაო“. უცნობი მგოსან-გადამნუსხავნი ლექსიკონს უწოდებენ: „სიბრძნის წყაროს“, „სიბრძნის ტრფიალს“, საბა „სიბრძნით აღჰხდაო“ და სხვ. საბას ლექსიკონს ბრძნულს უწოდებენ მისი მკვლევარნიც: ნ. ჩუბინაშვილი და რ. ერისთავი, ალ. ცაგარელი და ივ. ჭავჭავაძე, ა. შანიძე და კ. კეკელიძე, ე. თაყაიშვილი და ალ. ბარამიძე, მ. ჯანაშვილი და გ. ლეონიძე, ილ. აბულაძე და ალ. ფრანგიშვილი.

ჩვენ აქ მოგვაქვს ლექსიკონის ხელნაწერი პირების რამდენიმე რედაქტორ-გადამნუსხავის ლექსები და სენტენციები, რომლებიც ასახავენ ხალხისა და უშუალოდ მაშინდელი კულტურული წრეების შეხედულებებს საბას ლექსიკონზე. ი. ბატონიშვილი, მაგალითად, ხოტბას ასხამდა ბესარიონ გაბაშვილს (ბესიკს) იმისათვის, რომ მან ზეპირად იცოდა „ქართული ლექსიკონი“. „კალმასობაში“ ვკითხულობთ: „ბესარიონ გაბაშვილი იყო მეცნიერებასა შინა გამოცდილი და უცხო პიტიკოს-მოშაირე, მსგავსი რუსთაველისა, რომელმანც მრავალნი საამო შაირნი დასწერა სპარსთა ხმათა ზედა სამღერელი ქართულისა ენითა, და აგრეთვე სხვანიცა ლექსნი. მოუთხრობდენ ამისთვის, რომელ სცოდნოდეს ზეპირად მთლად ლექსიკონი ქართული“.¹²⁴ აქ, ექვს გარეშეა, საბას „ქართული ლექსიკონი“ იგულისხმება.

1760 წლის ერთ ნუსხაზე დაცულია ასეთი მინაწერი: „ლექსიკონისა ამის პირველად გარდმომწერელი ოსის შვილი გვრივიძე ბახთა ყოფილი, ბაგრატ, გევედრები მკურვალთა გულთა უფალნო: უკეთუ შეცდომილი რამე იხილოთ, ნუ მწყევთ, და უკეთუ თქვენდა არად დასაკლის იყოს, შენდობის წყალობას ვითხოვ, ხოლო აღიწერა წელსა ჩლჲ (1760); მაისს გ 3/“.

ამას მოყვება საანდერძო ლექსი:

მამამან პახუმ აღმზარდა, სულთ არს განათლულია,
ოსნი მიწოდდენ ბახთასა, ბაგრატ ვარ მონათლულია,
ბაზაზაშვილი გვრივიძე სოფლით ვარ ქურთაულია,

წიგნი და კითხვა მასწავა, წერა თან შენართულია.
ლექსიკონს კელ-ყავ ალწერად, ენით არს ეს ქართულია,
ამას ვმრომობდი, ვიღვწოდი, მდიოდა თვალსა ლუღია.
რა სრულყავ ესე, დავიდე თავითა სართაულია,
ნუ მწყევთ, მკითხველნო ამისნო, თუც ნახოთ

უმართულია.¹²⁵

ლექსი გამოქვეყნებული აქვთ ლ. ქუთათელაძესა და ნ. კას-
რაძეს¹²⁶, ოღონდ მათ ამ ბაზაზაშვილი გვრივიძისათვის მიუწე-
რიათ უცნობი პოეტის მეორე ლექსიც: „საბასი ვნახე ნალვა-
წი“..., რომელიც მათ გვრივიძის ლექსის გაგრძელებად მიუჩნე-
ვიათ. უკანასკნელი ლექსი („საბასი ვნახე ნალვაწი“) ბაგრატ
გვრივიძეს არ უნდა ეკუთვნოდეს და, მით უმეტეს, გადამნუსხ-
ველის ლექსის გაგრძელებას არ წარმოადგენს. ბაგრატ გვრივი-
ძის ანდერძი მთავრდება სტრიქონით: „ნუ მწყევთ, მკითხველ-
ნო ამისნო, თუც ნახოთ უმართულია“. ამის შემდეგ H 300
ხელნაწერის იმავე გვერდზე მოჰყვება უცნობი პოეტის აფო-
რისტელი შაირი: „სულხან-საბა ორბელის ძე სიბრძნით აღჰხ-
და ორბების ზე“, ხოლო ამის შემდეგაა მოთავსებული ლექსი
— „საბასი ვნახე ნალვაწი“. თუ ეს ბოლო ლექსი იმავე გადამ-
წერის კალამს ეკუთვნის, რატომ მასვე არ უნდა ეკუთვნოდეს
წინა შაირიც? აქ, ცხადია, გაუგებრობაა. ლექსი „საბასი ვნახე
ნალვაწი“ სხვა ავტორისაა, რომლის ვინაობა საძიებელია. იგი
კიდევ, როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, ლექსიკონის სამ
ნუსხაში გვხვდება მინაწერის სახით და არსად ავტორის ვინაო-
ბა მითითებული არა აქვს. ესენია ა 3711, გადაწერილი ნი-
კოლოზ გარსევანიშვილის მიერ 1763 წელს ყიზლარს (ფ. 243);
ა 386, გადაწერილი უცნობი მწიგნობრის მიერ 1784 წელს
(გვ. 554); H 2139, გადაწერილი დავით ბატონიშვილის ხელმძ-
ღვანელობით 1799 წელს (გვ. 825).

მეორე მწიგნობარი, ზაალ ზურაბისძე ზაალიშვილი, მოგ-
ვითხრობს, რომ ლექსიკონის გადანუსხვაზე მან „შრომა სწია
არა მცირე“; „მისი აღმოკითხვით დამტკბარა“; უსწავლელი კა-
ცი ვიყავიო და „ნუ მიწუნებთ ამა ლექსსა, რომ არ არის პეტ-
რიწულადო“. ჩანს, გადამნუსხავსაც პეტრიწული სიტყვაობა

და განათლება მოეთხოვებოდა. ლექსიკონის მის მიერ გადაწე-
რილ პირს ზ. ზაალიშვილი ასეთ ლექსს ურთავს:

ლექსიკონი გარდავსწერე, შრომა ვსწიე არა მცირე,
დიდის ღვაწლით ძვილ ვიძიე, კნინ მახვილი განვიგმირე.
აღმოკითხვით მით დავსტკებები, სოფელშიგან დავყო ვირე
მე ზაალი ზურაბის ძე ზაალოვი ყოველთ მცირე.
ნუ მიწუნებთ ამა ლექსსა, რომ არ არის პეტრიწულად,
უსწავლელის კაცისაგან შეირაცხვის რიტორულად,
ჯორჯის ძაღლის კურდღლის განდრვას მიაწერენ

კეთილმკულად,

ნურვინ დამგმობს ამისათვის, რადგან ეს არა ჩემკან
თხზულად ¹²⁷.

გადამწერი მწიგნობარი მირიან მირიანიშვილი უფრო პა-
თეტიკურ სტრიქონებს უძღვნის საბას ლექსიკონს. მისი აზრით,
ლექსიკონი „სამარადისო სახმარა“, მან უნდა „ასწავს ენის
სისრულე, ვინა მეტყუტლებდეს მრთელსა“. მირიან მირიანი-
შვილს ლექსიკონი 1826 წელს გადაუნუსხავს და ტექსტისათვის
ასეთი ლექსი დაურთავს:

ვიწყო მეცა მწირმან სადა, ვით ძალმედუას საბას ქება,
მზრუნველმან მყარად შეევასხა, ვისა კლება არა ხედება.
ამან წყურნებ (!) ჰყო ქართველნი, რომელთაც უფლება ხვება.
და განაპოხნა მშიერნი, /და/ დაეფუძნა ლხინება.
შეჰქმნა ნეტარმან საძირკეთლად ლექსთკონა ესე დამყარად,
საღმრთოსა ეკლესიასა სამარადისოს სახმარად,
შეჰკრიბა ახლად ლექსები, განბნეულნი მთად და ბარად
და დიდის მოღუაწებითა განჰკარგა კანონთა გუარად.
ამა ქართველთა დასვლოდათ მომცემი ნათლის მზე იგი,
შეჰქმნოდათ ბნელად ჰაერი, მოსურვებოდათ დღე იგი,
ვინათგან ჟამთა უმაღლოთ უჩინო ექმნა მწე იგი
და მიჰფარებოდათ ფურცელნი, რით იძლეოდა მძლე იგი.
ჯერ-მჩინებელმან საბამან იშრომა ოცდაათ წელსა;
ჰაზრისა გამოხატვისთვის შეიპყრა კალამი კელსა.
/და/ იწყო წერა ლექსებთა, რომლით წეაგონოს ხელსა
და ასწავს ენის სისრულე, ვინა მეტყუტლებდეს მრთელსა

მისთვის მიღირს განვაცხადო, ვინ დავწერე ესე აწვე, მირიან მირიანოვმან მეცა ზემორეთ მიეპბაძე.

ნუ /გა/მკიცხავთ, წამკითხველნო, რაც შემეძლო, იგი ვლტაწე, და მჯობთა მჯობი მრავალ არს, უმჯობეს აწ თქვენ ილტაწე.¹²⁸

ლექსიკონის გადამნუსხავნი არ ყოფილან უბრალო, ტექნიკური მუშაკნი. პირიქით, ისინი განათლებული მწიგნობარნი, მწერალნი და მოღვაწენი იყვნენ. ცნობილი გადამნუსხავნი ზო-სიმე ორბელიანი, დავით რექტორი, ნიკოლაოს ონიკაშვილი, ნიკოლოზ ჩუბინაშვილი და სხვები საბას ლექსიკოგრაფიული სკოლის უაღრესად თვალსაჩინო მოღვაწენიც იყვნენ, მათ ლექსიკონის ტექსტში მრავალი პრინციპული ხასიათის შესწორება-დამატებანიც შეჰქონდათ, ავსებდნენ, ამდიდრებდნენ და ხვეწდნენ მას. ზოგმა მათგანმა ლექსიკონის განსხვავებული და, რიგ შემთხვევაში, დამოუკიდებელი შრომებიც მოგვცეს (დავით რექტორი,¹²⁹ ნიკოლოზ ჩუბინაშვილი). გადამნუსხავნი ყველაზე უკეთ იცნობდნენ საბას ნაშრომის მეცნიერულ ღირსებას და მათვე შეეძლოთ 'ლექსიკონის ავკარგიანობის სათანადო შეფასებაც.

საბას ლექსიკონის ცნობილ გადამნუსხავს, თელავის სემინარიის სტუდენტს ნიკოლაოს ონიკაშვილს 1783 წელს გადაუღია მისი ორი პირი, რომლებიც ამჟამად ინახება ჩვენს მუზეუმებში, და ორივე მათგანს თან ახლავს ასეთი ბოლო მინაწერი ლექსად:

სჯობს განვაცხადო, ეს წიგნი როს დაიწერა, ან სადა, ქართულსა ქორონიკონსა უნსა, ონსა და ანსა და /1783/, თელავის სემინარიის წარჩინებულსა სტილსა და, ნიკოლას ვისმე კელთა გჳარ ონიკაჲს მისადა.

აღმწერ-მუშაკი ამისი თელავ ქალაქის სემინარიის

სტუდენტი ნიკოლაოს ონიკოვი".¹³⁰

ნიკოლაოს ონიკაშვილს საბასა და მისი ლექსიკონისათვის მიუძღვნია საუკეთესო ლექსი, რომელიც მაშინვე ფართოდ გავრცელებულა: გვხვდება როგორც პირადად მის მიერ, ისე სხვების მიერ გადაწერილ ნუსხებში. ავტორი საბას უწოდებს ფილოსოფოსს, რომელმაც „შეჰკრიბა კონა ლექსთა, ამით ჰსცანით იგი ბრძენადო“.

სულხან-საბა არს საქებელ, ისტორიკოს გინა ბრძენად,
 ჭილასოძოსთ ყოფაქცევით სრული იყოს განაბრძენად,
 მან შეჰკრიბა კონა ლექსთა, ამით ჰსცანით იგი ბრძენად,
 ნურვინ ჰკადრებთ სიჯორჯესა, ნუცა ჰზრახავთ არა ბრძენად.
 ოცდაათ წელი იშრომა, მან ძლივ შეაწყო ესეები,
 განჰკარვა ქართუტლთ სამეცნოდ ლექსთ ცნობა, განა წესები,
 ლექსთ ხუთავი ჰკრიბა არნადით, ვითა აქა ჰსჩანს ესეები,
 ამით ჰგავს, რომელ მას უსტამს ჭიალნი სიბრძნის წესები.
 ნურვინ შეჰკადრებთ გიობას, თუმც შეჰკრბეთ ბრძენნი ასეები,
 თქტუნი იშრომეთ ყოველთა, ვის გი სუამსთ სიბრძნის თასეები;
 ვის გედლოსთ ამის უმჯობეს, ჰქმენით ჩტუნ დავსდუათ ფასეები,
 მჯობთა ზე მჯობი ყოვლგან არს, ბრძენთაგან თქმულა
 ესეები. 131

დიმიტრი ორბელიანი საბას შესახებ ერთგან შენიშნავს:
 „ზოგნი აქებდენ, ზოგთ სძაგდათ, ვითა წესია ძველადო“. მაგ-
 რამ მხოლოდ გონებადახშულ ნიჰილისტებსა და ფუქსავე-
 ტებს შეეძლოთ აუგის თქმა დიდი ლექსიკოგრაფოსის ბრწყინ-
 ვალე ნაშრომის მაღალ მეცნიერულ ღირსებაზე. XVIII საუ-
 კუნისა და XIX საუკუნის დასაწყისის მწერლები, საზოგადო
 მოღვაწენი, მწიგნობარნი შესტრფოდნენ საბას, თხზავდნენ მის
 შესახებ მშვენიერ აფორიზმებსა და სენტენციებს, პოეტურ
 შეგონებებსა და ლექსებს, რომლებიც სწრაფად ვრცელდუ-
 ა და ხალხში. შეიქმნა საბას ლექსიკონის მთელი სახოტბო პოე-
 ზია, რაც რუსთაველის გენიალური ქმნილების გარდა არ ღირ-
 სებია სხვა არც ერთ ქართულ ნაშრომს. ასევე მაღალ შეფასე-
 ბას აძლევდნენ საბას მომდევნო ეპოქების მწიგნობარნიც. ხო-
 ლო სოციალისტური თანამედროვეობა ყველაზე დიდი და ობი-
 ექტური შემფასებელია უბადლო მეცნიერის ღვაწლისა.

საბას უსაზღვროდ უყვარდა თავისი სამშობლო და მთელი
 მღელვარე ცხოვრება სამშობლო ქვეყნის სამსახურს შესწირა.
 ყოველი მისი ნაბიჯი, გადადგმული მწერლობის, მეცნიერული
 მუშაობისა თუ სახელმწიფოებრივ-დიპლომატიური მოღვაწე-
 ობის დარგში, შთაგონებულია პატრიოტული იდეებით. საბა
 უმღეროდა თავისუფალსა და კეთილშობილ ადამიანს, ძმას, ამ-
 ხანაგს. „სიბრძნე სიცრუისას“ ერთ გმირს მწერალი ალაპარა-

ეებს: „ყოველ კაცს სიყვარულს უნდა აჩვენებდეს, თვარა რა გაუმტერდეს და ველარ შეიძლოს, დაძაბუნდები“. იგი უმღეროდა მეგობრობის, ამხანაგობის, ძმობის მოყვასს, ნამდვილი ადამიანის მის ამ უანგარო სიყვარულს ღრმად ჰქონდა ფესვები ხალხში.

ადამიანის კეთილშობილური თვისებების დაცვა და ამაღლება, სამშობლო ქვეყნის სიყვარული, გონებრივი განსწავლულობის ფართო დიაპაზონი და შემოქმედების უმაღალითო ექსპრესია, რაც მუდამ ახასიათებდა საბა ორბელიანის მოღვაწეობას, ხალხში ნერგავდა მისადმი სიყვარულის ნათელ გრძნობას და მის ქმნილებებს, განსაკუთრებით „სიტყვის კონას“, ქართველი ხალხის ეროვნული სიამაყის წყაროდ აქცევდა. საბა ორბელიანი თავისი დაუღალავი შრომითა და გარჯით, თავისი უფართოესი მეცნიერული ერუდიციითა და ენციკლოპედიური მომზადებით, ქართული ენის საუნჯის უბადლო ცოდნით მუდამ წარმოადგენდა ქართველი მეცნიერებისა და მწერლების შთაგონების წყაროს. ასეთად რჩება იგი ჩვენი თანადროულობისა და მემკვიდრეობისათვის.

1947-1951.

ზ ე ნ ი ზ ვ ნ ე ბ ი

1. ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, თბ., 1954, გვ. 20.
2. ვაჟა-ფშაველა, რჩეული, თბ., 1953, გვ. 340.
3. ვაჟა-ფშაველა, იქვე, გვ. 342.
4. ვაჟა-ფშაველა, იქვე, გვ. 355.
5. М. Исаковский, О поэтическом мастерстве, М., 1953, 40-41.
6. ა. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, ტ. 1, თბ., 1950, გვ. 019.
7. ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, თბ., 1954,
8. ი. სტალინი, იქვე, გვ. 22.
გვ. 40-41.
9. დაწერილებით: ლ. ასათიანი, სტალინი და ქართული ლიტერატურის საკითხები, თბ., 1954, გვ. 5-49.
10. М. Горький, Соч., 27, 152.
11. ვაჟა-ფშაველა, რჩეული, თბ., 1953, გვ. 340.
12. ვაჟა-ფშაველა, იქვე, გვ. 340; ხაზი ჩვენია, ა. ლ.
13. В. В. Виноградов, Язык художественного произведения, «Вопросы языкознания», № 5, 1954, გვ. 6.
14. ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, თბ., 1954, გვ. 28.
15. ი. სტალინი, იქვე, გვ. 21.
16. ი. სტალინი, იქვე, გვ. 20.
17. ი. სტალინი, იქვე, გვ. 21.
18. ს. ყუბანეიშვილი, ძველი ქართული ლიტერატურის კრესტომათია, 1, თბ., 1946, გვ. 379.
19. ესარგებლობთ პრაფ. ვ. ბერიძის მიერ თბილისის უნივერსიტეტის შრომების 1936 წლის პირველ ტომში გამოქვეყნებული მასალით (გვ. 328).

20. იქვე, გვ. 329.

21. ბ. ბელინსკი, რჩეული ფილოსოფიური თხზულებები, თბ., 1948, გვ. 43.

22. იქვე, გვ. 43.

23. ი. სტალინი, თხზ., 13, გვ. 111.

24. ი. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიური პრობლემები სსრ კავშირში, თბ., 1952 წ., გვ. 4.

25. ი. სტალინი, იქვე, გვ. 4-5.

26. ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, თბ., 1954, გვ. 23.

27. გ. მთაწმიდელი, ცხოვრება იოვანესი და ეფემესი, ივ. ჭავჭავაძისა და ა. შანიძის რედ., თბ., 1946 წ., გვ. 15; ზაზი ჩვენია, ა. ლ.

28. ი. პეტრიწის მუშაობის შესახებ ქართულ ლექსიკაზე იხ. ნ. კეპელიძე, იოანე პეტრიწის ენის საკითხისათვის, „თბ. უნ. შრ.“, ტ. 51, 1953, გვ. 243-256.

29. ჩვენი წარსულის მკვლევარებს ამის არა ერთი და ორი საგულისხმო ფაქტი გამოუქვეყნებიათ. უკანასკნელ ხანებში ზმ გარემოებას ზედმოწევნით სწავლობს პროფ. ილ. აბულაძე („საქმე მოციქულთა“, ილ. აბულაძის გამოც., ა. შანიძის რედ., თბ., 1950, გვ. 207; ილ. აბულაძე, ქართულისა და სომხურის საერთო სიტყვება, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები“, 1, თბ., 1954, გვ. 1-9).

30. თ. ჟორდანია, ქრონიკები, 1, თბ., 1893, გვ. 219.

31. რ. ბლუმაკი, ეფრემ მცირის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან, „მომხილველი“, 1, თბ., 1926, გვ. 161-162.

32. A 65, გვ. 340-349; ჩვენი: კირილე ალექსანდრიელის ლექსიკონი, „ნ. ბარათაშვილის სახელობის გორის სახელმწიფო პედაგოგიკური უნივერსიტეტის შრომები“, 11, 1947, გვ. 170-177.

33. მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თბ., 1902, გვ. 92-125; ე. თაყაიშვილი, საისტორიო მასალანი, „ძველი საქართველო“, 11, თბ., 1911-1913, განყ. 111, გვ. 33; კ. კეკელიძე, ნიკიფორე ირბახი — ინიციატორი ქართული სტამბის დაარსებისა როში, „ეტიუდები“, 11, თბ., 1954, გვ. 292-313.

34. მ. თამარაშვილი, იქვე, გვ. 95.

35. საინტერესოა, რომ ლენინგრადის ყოფ. სააზიო მეზეუმის (ИВАН СССР) ხელნაწერებში ინახება ბროსეს მიერ გამოცემილი „ანბანური

ლექსიკონი ქართ. და ფრანგ. ენასა ზედა, შეთხზული პაულინის მიერ არ-
ბაქის შეწევნასა თანა, პარიზს, 1827" (E 141). ჩანს, მასალა ბროსეს ამო-
უკრებია ირბახ-პაულინისა და კლაპროთის ლექსიკონებიდან. ის სავსეა
შეცდომებითა და დამახინჯებებით.

36. ბროსე, II, გვ. 509; ივ. ჭავჭავაძე, ძველი ქართული საისტორიო-
მწერლობა, თბ., 1945, გვ. 235; ს. კაკაბაძე, საისტორიო მოამბე, II, თბ.,
1925, გვ. 198; შდრ.: ფ. გორგიჯანიძე, ქართულ-არაბულ-სპარსული ლექსა-
კონი, ვ. ფუთურიძის რედ., თბ., 1941, წინასიტყვაობა.

37. ბროსე, იქვე. გვ. 509 და შემდ.

38. ივ. ჭავჭავაძე, იქვე, გვ. 284-298; შდრ.: ე. თაყაიშვილი,

Описание рукописей. I, გვ. 351, 375.

39. ს. კაკაბაძე, იქვე, გვ. 198 და სხვ.

40. მ. ჭანაშვილი, ფარსადან გორგიჯანიძე და მისი შრომანი, თბ., 1896,
გვ. 29-72.

41. ფ. გორგიჯანიძე, ქართულ-არაბულ-სპარსული ლექსიკონი, ვ. ფუთუ-
რიძის რედ., თბ., 1941.

42. ფ. გორგიჯანიძე, იქვე, წინასიტყვაობა.

43. შ. რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“, ვახტანგისეული, გამოცემა 1712
წლის, აღდგენილ აკაკი შანიძის მიერ, თბ., 1937, რედაქტორის „დამატე-
ბანი“, გვ. 367.

44. იქვე, გვ. 367-387.

45. გ. მარბი, ულულ-ბეგის ზიჯის ვახტანგისეული თარგმანი სპარსულ-
ქართული ლექსიკონით, სპარსულ-ქართული ცდანი, I, ლენ., 1926, გვ.
1-53; შდრ.: ა. შანიძე, იქვე, გვ. 367. აგრეთვე: კ. დონდუა, ჰიდაიათ ილ-
ნუჯუმი და საიმისო სპარსულ-ქართული ლექსიკონი, სპარსულ-ქართული
ცდანი, I, ლენ., 1926, გვ. 54-91.

46. ქილილა და დამანა, იგაფ-არაქები, აღ. ბარამიძისა და პ. ინგოროვას
რედ., თბ., 1949.

47. გამოცემა სამჯერ: რ. ერისთავის რედ., 1884 წ., პროფ. ი. ყიფშიძისა
და პროფ. ა. შანიძის რედ., 1928 წ., ს. იორდანიშვილის რედ., 1949 წ.

48. აღ. ბარამიძე, სულხან-საბა ორბელიანის ავტოგრაფული ლექსიკო-
ნები, ენიშკი-ის მოამბე, V-VI, თბ., 1940, გვ. 109.

49. სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, პროფ. ი. ყიფში-
ძისა და პროფ. ა. შანიძის რედ., თბ., 1928, ა. შანიძის წინასიტყვაობა, გვ.
XVII, შნშვ.

50. Н № 1035, გვ. 527, მინაწერი.

51. საბას ავტოგრაფულ ლექსიკონებს საუურადღებო გამოკვლევა (საკანდიდატო დისერტაცია) მიუძღვნა ლ. ი. ქუთათელაძემ, ავტორეფერატი:

Редакции толкового словаря грузинского языка Сулхана-Сабა Орбелиани по автографам, Тб., 1950, 1-15.

52. სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, დასახ. გამოც., გვ. 01.

53. სულხან-საბა ორბელიანი, იქვე, გვ. 01-02.

54. ილა აბულაძე, სულხან-საბა ორბელიანის სომხური წყაროები, „თბ. უბ. შრომები“, III, 1936, გვ. 252-268.

55. რ. ერისთავის გამოც., გვ. XXV; ი. ყიფშიძისა და ა. შანიძის გამოც., გვ. 02; ს. იორდანიშვილის გამოც., გვ. 10.

56. ს. ს. ორბელიანი, იქვე, გვ. 02.

57. Н. Марр Иоан Петрицкий, грузинский неоплатоник XI-XII века ЗВО, XIX, გვ. 53-113; კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, 1, თბ., 1951, გვ. 272; იოანე პეტრიწის შრომები, შ. ნუცუბიძისა და ს. ყაუხჩიშვილის რედ., ტ. I, თბ., 1940; 11, თბ., 1937.

58. ი. პეტრიწის შრომები, ტ. I, შესავალი, გვ. XIII-XIV.

59. ი. პეტრიწის შრომები, ტ. II, წინასიტყ., გვ. VII-VIII.

60. „მეუარი მეუარებელი, ი. პეტრიწის წიგნში“ (მდრ.: ქართ. ლექსიკ., ი. ყიფშიძისა და ა. შანიძისა გამოც., გვ. 235).

ლექსიკონის რიგ ზელნაწერ პირში დამოწმებულია „ავტომატობა“ „კავშირის“ 38-ე თავიდან. სიტყვა არც პროკლეს თხზულების დასახელებულ თავში და არც ამ თავის პეტრიწისეულ „განმარტებებში“ გვხვდება. სიტყვა, როგორც თანდართული განმარტებიდან ჩანს („რომელ არს თვდა-ხუდრებით ყოველთა ყოფა კაცთა ზედა“), ამოღებულია ნემესიოს ემესელის წიგნიდან „ბუნებისათვის კაცისა“ (გვ. 151), რომლის ქართული თარგმანი აგრეთვე ი. პეტრიწის მიერაა შესრულებული. ამ გარემოებას მართებულად მიაქცია ყურადღება ალ. ფრანგიშვილმა (იხ. მისი: სულხან-საბა ორბელიანის ფსიქოლოგიური შეხედულებანი „ქართულ ლექსიკონში“ მოცემულ ფსიქოლოგიურ ცნებათა განსაზღვრების მიხედვით, „ფსიქოლოგია“, IV, თბ., 1947, გვ. 319).

61. სულხან-საბა ორბელიანი, იქვე, ანდერძნამაგი, გვ. 04.

62. სულხან-საბა ორბელიანი, იქვე, გვ. 02.

63. იქვე, გვ. 03.

64. ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, II, კ. კეკელიძისა და ალ. ბარამიძის რედ., თბ., 1948, გვ. 174; ან იგივე: მცირე უწყება ქართველთა მწერალთათვის, „ძვ. საქ.“, ტ. I, თბ., 1909, გვ. 14.

65. კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, 1, „თბ. სახ. უნ. შრომები“, 1, 1936, გვ. 109-110.

66. H 1337 (XIII ს.), A 69 (XVI-XVII ს. ს.), A 74 (1731 წ.), H 2182 (1751 წ.), H 2235 (1759 წ.), H 2363 (XVIII ს.), A 1150 (XVIII ს.), H 2297 (XVIII ს.), A 1412 (XIX ს.), H 2297 (XIX ს.), H 2238 (1862 წ.). ყველა ეს ხელნაწერი, გარდა პირველისა (H 1337), აღწერილი აქვს ი. პეტრიწის შრომების აკადემიური გამოცემის რედაქტორს პროფ. ს. ყაუხჩიშვილს (ი. პეტრიწის შრომები, I, თბ., 1940, შესავალი, გვ. LXVIII-L XXXVII).

67. H 1337 XIII საუკუნის უნიკალური ძეგლია, რომელიც 1921 წელს ქართველი ხალხის გამცემლებმა მენშევიკებმა გაიტაცეს საფრანგეთში. საბჭოთა მთავრობის მოთხოვნით, ხელნაწერი, სხვა ძეგლებთან ერთად, დაბრუნებულ იქნა უკან მხოლოდ დიდი სამამულო ომის დამთავრების შემდეგ. ამის გამო ის ვერ იქნა გამოყენებული ი. პეტრიწის შრომების აკადემიური გამოცემის დროს (1937-1940 წ. წ.). A 69 მკვლევართა დიდ ინტერესს იწვევდა მუდამ. იგი მიჩნეულია XVI-XVII საუკუნეების პერიოდის ძეგლად. როგორც ბოლო მინაწერიდან ჩანს, ძეგლი ხელთ ჰქონია არჩილ მეფეს: „დავამთავრე წიგნი. არჩილ“ (მ. ჯანაშვილი, ქართული მწერლობა, II, თბ., 1909, გვ. I-VII; ს. გორგაძე, „ჩვენი მეცნიერება“, № 4-5, თბ., 1923, გვ. 2; ს. ყაუხჩიშვილი, იქვე, გვ. LXVIII).

68. ორივე შემთხვევაში ქარაგმები თავისებურადაა გახსნილი, რადგან ლექსიკონშიაც და ი. პეტრიწის შრომებში სტამბურ გამოცემაშიაც ცალკე ქარაგმა სხვადასხვა გვარადაა გაშიფრული, ეს ადგილი H 1337 ხელნაწერიდან მოგვაქვს ქარაგმის გაუხსნელად: „ვინაჲ და უკანასკნელთაცა შს არიან ემფასნი პთანი და ყდ ყთანი თან მიენებანი“ (ფ. 74,5 ქვ.).

69. H 1337: მომდორვებისა (ფ. 99, გვ. 2,2 ქვ.).

70. ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბ., 1945, გვ. 135-144; იგივე: გ. მთაწმიდელი, ცხორებაჲ იოვანესი და ეფთჳმესი, წინასიტყვაობა, გვ. 1-11, თბ., 1946; აგრეთვე: კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, I, თბ., 1951, გვ. 162; ან: ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1954, გვ. 122-123.

71. წინასიტყვაობა, გვ. XXI-XXII.

72. ათონის მონასტრის 1074 წ. ხელნაწერი, გვ. 50; გ. მთაწმიდელი, ცხოვრებაჲ, 98,2.

73. ათონის მონასტრის 1074 წ. ხელნაწერი, გვ. 51; გ. მთაწმიდელი, ცხოვრებაჲ, 102,1.

74. ათონის მონასტრის 1074 წ. ხელნაწერი, გვ. 47; გ. მთაწმიდელი, იქვე, 87,2.

75. ათონის მონასტრის 1074 წ. ხელნაწერი, გვ. 49; გ. მთაწმიდელი, იქვე, 96, 5.

76. ათონის მონასტრის 1074 წ. ხელნაწერი, გვ. 60; გ. მთაწმიდელი, იქვე, 116, 9-11.

77. ათონის მონასტრის 1074 წ. ხელნაწერი, გვ. 45; გ. მთაწმიდელი, იქვე, 81,3.

78. ა. შანიძე, გიორგი მთაწმიდლის ენა იოვანესა და ეფთჳმეს ცხოვრების მიხედვით, „ცხოვრებაჲ“, გვ. 154.

79. ათონის მონასტრის 1074 წ. ხელნაწერი, გვ. 27; გ. მთაწმიდელი, იქვე, 48,7.

80. შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, ვახტანგ VI გამოც. 1712 წ., აღდგენილი ა. შანიძის მიერ, თბ., 1937, გვ. 384. დამახასიათებელია, რომ პოემის ყარაბაღულ ვარიანტშიაც შადია დამოწმებული (ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ვეფხისტყაოსნის ყარაბაღული ვარიანტი, „თბ. უნ. შრ.“ V, 1936, გვ. 221).

81. იქვე, გვ. 373.

82. ე. თაყაიშვილი, Описание, I, Тб., 1901, გვ. 276.

83. პირველ ხელნაწერს ემყარებოდნენ „ეისრაშიანის“ პირველი ბეჭდური გამოცემის რედაქტორები ილ. ჭავჭავაძე, აღ. სარაჯიშვილი და პ. უმიკაშვილი (თბ., 1884); ხოლო ორივე ხელნაწერი სხვა 12 ნუსხასთან. საფუძვლად უდევს რომანის მეორე გამოცემას, რომელიც შესრულებულაა აღ. ბარამიძის, პ. ინგოროყვასა და კ. კეკელიძის რედაქციით (თბ., 1938).

84. ეისრაშიანი, II გამოც., აღ. ბარამიძის, პ. ინგოროყვასა და კ. კეკელიძის რედ., თბ., 1938, 167,7.

85. იქვე, გვ. 195, 14-15.

86. იქვე, 184, 25.

87. „მწყაზარი მწდენი ვეცხლის თასებითა მის ამხანაგთა შორავაყუნთა ღვინით ყიათა შიგა ასხმდენ“ (ქილილა და დამანა, აღ. ბარამიძისა და პ. ინგოროყვას რედ., თბ., 1949, გვ. 570).

88. ვისრამიანი, იქვე, 53, 6.

89. იქვე, 47, 1-2.

90. იქვე, 6, 25.

91. იქვე, 10, 5 ქვ.

92. იქვე, 126, 10-11.

93. იქვე, ლექსიკონი, გვ. 399.

94. Описание... I, გვ. 59-65; შდრ.: თარგ. ქებისა ქებათა., გამოც., ა. შანიძის მიერ, თბ., 1924, წინასიტყვ., გვ. 1.

95. კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, 1, თბ., 1951, გვ. 63, 136, 226, 237-238, 435-437 და სხვ.

96. ილ. აბულაძე, სულხან-საბა ორბელიანის სომხური წყაროები, „თბ., უნ. შრ.“ III, 1936, გვ. 267.

97. ილ. აბულაძე, იქვე, გვ. 267-268.

98. ამას ისიც გვაფიქრებინებს, რომ გოდერძი ფირალიშვილის „თუთ-მასწავლებლის“ სალექსიკონო ნაწილში შეტანილია „განმარტება სახელთა კაცისათა, რომელთა აქრსთ მნიშვნელობანი“ (სპბ., 1820, გვ. 179-187). აქ უცხოურ საკუთარ სახელებს მიწერილი აქვს სადაურობა, ქართული მნიშვნელობა და მისი რუსული თარგმანი ამ სახით: ათანასე უკუდავი (ბერძნ.), неэсмертен; ვასილი სამეფუფო (ბერძნ.), царский; გერასიმე პატრიოსანი (ბერძნ.), честный; გიორგი მიწისმოქმედი (ბერძნ.), земледелец; ევტიხი მხიარული (ბერძნ.), веселый; ლუკა შობილი აღმოსავალსა მზისასა (რომ.), рожденный при солнечном восходе; მალაქია დესპანი მლუთისა(ებრ.), посол Божий..

99. ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, თბ., 1954, გვ. 21.

100. ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, თბ., 1954, გვ. 21.

101. ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, II, კ. კეკელიძისა და ალ. ბარამიძის რედ., თბ., 1948, გვ. 188.

102. ნ. ბერძენიშვილი, ი. ჭავჭავაძე, ს. ჭანაშვილი, საქართველოს ისტორია, 1, მე-2 გამოც., თბ., 1946, გვ. 364-365.

103. ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, თბ., 1954, გვ. 23-24.

104. ივ. ჭავჭავაძე, დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში, თბ., 1919, გვ. 3.

105. საბა-სულხან ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, რ. ერისთავის გამოც., თბ., 1884, გვ. XXV; პროფ. ი. ყიფშიძისა და პროფ. ა. შანიძის რედ., თბ., 1928, გვ. 01; ს. იორდანიშვილის რედ., თბ., 1949, გვ. 10.

106. საბა-სულხან ორბელიანი, იქვე, ი. ყიფშიძისა და ა. შანიძის რედ., გვ. 477; ს. იორდანიშვილის რედ., გვ. 571.

107. საბა-სულხან ორბელიანი, იქვე, ი. ყიფშიძისა და ა. შანიძის რედ., გვ. 477, ს. იორდანიშვილის რედ., გვ. 571; შდრ.: კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, თბ., 1952, გვ. 348.

108. Н. Еристов-Шервашидзе, Книга о приданном царевны Нины Георгиевны, М., 1916, გვ. 13-14; მოგვაქვს ი. გრიშაშვილის შიხედით: ძველი თბილისის ლიტერატურული ბოჰემა, თბ., 1927, გვ. 58-59.

109. შდრ.: ვ. ბერიძე, დავით რექტორი — ლექსიკოგრაფის საბა ორბელიანის გამგრძელებელი, „თბ. უნ. შრ.“, I, 1936, გვ. 322; ან: ალ. ფრანგიშვილი, სულხან-საბა ორბელიანის ფსიქოლოგიური შეხედულებანი, „ფსიქოლოგია“, IV, თბ., 1947, გვ. 263.

110. გ. ლდონიძე, ერთგვარული, თბ., 1947, გვ. 185. საბასა და მის თხზულებებს ლექსების მშვენიერი ციკლი მიუძღვნა აგრეთვე მ. სურგულაძე: „სულხან-საბა ორბელიანი“, „მნათობი“, № 6, 1954, გვ. 97-115. ავტორი დიდ ლექსიკოგრაფოს „სიტყვის მეზღვრს“ უწოდებს, ფიქრის ბაღე რომ გულშია და სიტყვები სტრიქონებში კალმავებად გაუშვია. ის წერს:

მთა და ბარი შეაჭერე
ხელში გეპყრა მგზავრის კვერთხი,
დადიოდა და მაშვრალი,
ხალხში სიტყვის ყვავილს ჰკრეფდი,

ჭერ უბეში ინახავდი,
 ათობლი და აბარტყებდი,
 შემდეგ ცეცხლად ალაგზნებდი,
 სტრუქონებად ალაგებდი,
 • წიგნად ქმნიდი სიტყვის კონას
 და მწირ ქალალს აბალებდი.

111. იხ. აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სსრ სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების 3 ფონდის (ყოფილი წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმისა) ნუსხები: 20 (გვ. 283), 24 (გვ. 860), 1211 (ფ. 411), 1579 (გვ. 528), 1726 (გვ. 484), 2493 (ფ. 190), 2696 (გვ. 538), 2727 (გვ. 730), 4873 (ფ. 213), 4920 (ფ. 240), 5109 (ფ. 174); H ფონდის (ყოფილი საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმისა) 95 (ფ. 308), 202 (გვ. 387), 300 (ფ. 257), 374 (ფ. 268), 602 (გვ. 188), 786 (ფ. 236), 1238 (ფ. 525), 1297 (ფ. 245), 1116 (გვ. 531), 1558 (ფ. 637), 1736 (ფ. 351); A ფონდის (ყოფილი საეკლესიო მუზეუმისა) 75 (გვ. 488), 288 (ფ. 10), 1112 (ფ. 11), 1473 (ფ. 244), 1703 (გვ. 523), 2560 (ფ. 163); Q ფონდის (საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებისა) 18 (ფ. 347), 82 (ფ. 315), 401 (ფ. 12), 506 (გვ. 586); ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერები ი. ბატონიშვილის კოლექციისა — № 253; ყოფ. სააზიო მუზეუმის (ИВ АН СССР) ხელნაწერები მ. ბროსეს კოლექციისა № M 5 (გვ. 257); ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის ფონდისა — № № 208 (გვ. 250), 206 (გვ. 315), 72 (გვ. 11); გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის ფონდისა — № 1887 (გვ. 358); ამის შესახებ ჩვენი: გორის მუზეუმის ქართული ხელნაწერები, „ნ. ბარათაშვილის სახელობის გორის სახელმწიფო პედაგოგიკური შრომები“, II, 1947, გვ. 189; პარიზის ნაციონალური მუზეუმის ქართული ხელნაწერების ფონდის № 17 (ე. თაყაიშვილის აღწერილობა, პარიზი, 1933, გვ. 50) და სხვ.

112. საბა ორბელიანი, იქვე, რ. ერისთავის გამოც., გვ. VII; ი. ყიფშიძისა და ა. შანიძის გამოც., გვ. 05; ს. იორდანიშვილის გამოც., გვ. 576.

113. იხ. დასახელებული ხელნაწერები; აგრეთვე: მ. ჯანაშვილი, საისტორიო და საბიბლიოგრაფიო წერილები, „ივერია“, № 139, 1898 წ.

114. საბა ორბელიანი, იქვე, რ. ერისთავის გამოც., გვ. IX; ს. იორდანი-

შვილის გამოც., გვ. 576; მ. ჭანაშვილი, იქვე; ვახტანგ VI, ლექსები და პოემები, აღ. ბარამიძის რედ., თბ., 1947, გვ. 62.

115. ვახტანგ VI, ლექსები და პოემები, აღ. ბარამიძის რედ., გვ. 168.

116. ა 1609 (გვ. 538), ა 4618 (გვ. 11); A 288 (ფ. 6), A 1112 (ფ. 4), A 1113 (ფ. 339); Q 401 (ფ. 7).

117. ა 1609 (გვ. 538), ა 4618 (გვ. 11); A 288 (ფ. 6), A 1112 (ფ. 17); Q 401 (ფ. 7); შდრ.: მ. ჭანაშვილი, საუნჯე ქართული ენისა, „ივერია“, № 252, 1893 წ.

118. ა 1608 (გვ. 12), ა 1609 (გვ. 538), ა 4618 (გვ. 11); A 288 (ფ. 6), A 1112 (ფ. 7); Q 401 (ფ. 7).

119. ა 386 (გვ. 554), ა 3711 (ფ. 243), H 300 (ფ. 259), H 2139 (გვ. 825).

120. ა 386 (გვ. 554), ა 2696 (გვ. 729), ა 2727 (გვ. 731); H 300 (ფ. 259), H 1736 (ფ. 351); ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწ. ი. ბატონიშვილის კოლექციისა № 253; ქუთაისის ისტ.-ეტნ. მუზ. ფონდის № 72 (გვ. 12); შდრ.: გ. ლეონიძე, ძიებანი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I, თბ., 1949, გვ. 63.

121. წყობასლისტყუობა, აღ. იოსელიანის გამოც., 1853, გვ. 805.

122. აღ. ბარამიძე, სულხან-საბა ორბელიანის ავტოგრაფული ლექსიკონები, ენიშკის შოამბე, 5-6, თბ., 1940., გვ. 109-114. Л. И. Кутателадзе, Редакции толкового словаря грузинского языка Сулхана-Сабы Орбелиани, Тб., 1950, 1—15.

123. ა 1726 (გვ. 484), ა 2560 (ფ. 163), ა 2696 (გვ. 729), ა 2727 (გვ. 730); H 202 (გვ. 336), H 1238 (ფ. 525), H 1736 (ფ. 351); Q 506 (გვ. 387); ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწ. ი. ბატონიშვილის კოლექც., № 253; ქუთაისის ისტ.-ეთნოგრ. მუზ. ხელნაწ. ფონდი № 27 (გვ. 11); საბა ორბელიანი, ლექსიკ., რ. ერისთავის გამოც., გვ. XIV-XV. ვახტანგისა დ. დიმიტრი ორბელიანის ლექსების შემდეგ საბას ლექსიკონის ზოგიერთ ხელნაწერს ახლავს აგრეთვე ასეთი ორსტრიქონიანი ლექსი: „იეიყავ ერად ვერაფერად, შევსდექ ბერად, ესჯობდი ერად“ (საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 333/5-ბ, გადაწერილი 1839 წლის 14 აგვისტოს ნიკოლოზ წერეთლის მიერ).

124. ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, II, კ. კეკელიძისა და აღ. ბარამიძის რედ., თბ., 1948, გვ. 204; კურსივი ჩვენია, ა. დ.

125. H 300, ფ. 259.

126. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართული ხელნაწერთა (I) ფონდის) აღწერილობა, 1, ილ. აბულაძის რედ., 1946, გვ. 220.

127. H 1297, ფ. 248.

128. Q 610, გვ. 388.

129. დავით რექტორმა (ალექსიშვილმა) საბას ლექსიკონში მნიშვნელოვანი შესწორება-დამატებები შეიტანა. შესწორება-ჩამატების სანქცია კი თვით დიდმა ლექსიკოგრაფოსმა მიიტანა თავის მემკვიდრეებს. „თუ ვინმე სხვაგან უცხო სიტყვა ჰპოოთ, ანუ თარგმანი სიტყვსა, გინა წერილთაგან გამოიღოთ, ამა წიგნთა შინა ჩაურთევით, რამეთუ მე მრავალი სიტყვა დამიშთა, რომელიმე არა-სქენითა და წერილთა უნახაობითა, რომელიმე ნუსხითა დაკარგვითა და დაეწყებითაო“, — ამბობდა საბა ლექსიკონის „ანდერძნამავში“ (რ. ერისთავის გამოც., გვ. XXV-XXVI; ი. ყიფშიძისა და ა. შანიძის გამოც., გვ. 02; ს. იორდანიშვილის გამოც., გვ. 10-11). ამის გამო, როგორც სამართლიანად აღნიშნა პროფ. ა. შანიძემ, „ს.-ს. ორბელიანის ლექსიკონში მრავალი ჩანამატია მერმინდელი დროისა. ჩამატება გრძელდებოდა მთელი მეთვრამეტე საუკუნის სიგრძეზე და იგი არ შემწყდარა მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარშიც. ხელნაწერებში ამ მხრივ დიდი განსხვავებულობაა, — ვინ რას უმატებდა და ვინ რას: უმატებდნენ ან სულ ახალ სიტყვებს, ან კიდევ ახსნას უწერდნენ თან იმ სიტყვებს, რომლებიც სულხანის მიერ აუხსენლად იყო დატოვებული“ (ი. ყიფშიძისა და ა. შანიძის გამოც., წინასიტყვ., გვ. XX-XXI). დავით რექტორის შესწორება-დამატებანი იმ მხრითაა საინტერესო, რომ მან საბას ლექსიკონის ენციკლოპედიური ხასიათი კიდევ უფრო გააღრმავა და განავრცო. ამიტომ დ. რექტორის მიერ გადაწერილი პირები (ცნობილია ორი ეკზემპლარი Q 401 და ერთიც ეკუთვნის პროფ. ვ. ბერიძეს) ლექსიკონის განსხვავებულ რედაქციას წარმოადგენს. დ. ალექსიშვილის დამატებებს ხაზი გაუსვა ჯერ კიდევ ი. ბატონიშვილმა. „და აგრეთვე შემატა ლექსიკონსო“, — წერდა ის „კალმასობაში“ (II, გვ. 192). პროფ. ა. შანიძე მას საბას ლექსიკონის გამაგრებულ-გადამკეთებელს ეძახის იოანე ბატონიშვილთან ერთად (ი. ყიფშიძისა და ა. შანიძის გამოც., წინასიტ., გვ. VI). დავით რექტორი — ლექსიკოგრაფის საბა ორბელიანის გამგრძელებელი, „თბ. უნ. შრომები“, 1, 1936, გვ. 310-332; შდრ.: ტ. ო. რუხაძე, ძველი ქართული ლირიკის ისტორიიდან, კ. კეკელიძის რედ., თბ., 1954, გვ. 39-40. საბას ლექსიკონის შევსებასა და რუსულად თარგმნაში დიდი შრომა გაუწევიათ სხვა ავტორებსაც.

შდრ.: ან. აბრამიშვილი, ერთი უცნობი ქართულ-რუსული ლექსიკონის შესახებ („სახალხო განათლება, № 52, 1952 წ.), აღ. ღლონტი, რუსულ-ქართული ლექსიკონები საქართველოში („სტალინელი“, № 182, 1954 წ.), აღ. ღლონტი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი იოანე ბატონიშვილის ხელნაწერთა ლენინგრადის კოლექციაში (სტალინირის სახელმწიფო პედიანსტიტუტის XVI სამეცნიერო სესიის თეზისები, სტალინირი, 1955, გვ. 42-44).

130. H 602 (ფ. 190); აგრეთვე: გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი № 1887 (გვ. 363); პირველად გამოქვეყნებულია ჩემ მიერ: გორის მუზეუმის ქართული ხელნაწერები, „ნ. ბარათიშვილის სახ. გორის სახ. პედიანსტიტუტის შრომები“, 11, 1947, გვ. 187.

131. H 602 (ფ. 188); ა 520 (გვ. 283); Q 610 (გვ. 394); ქუთაისის ისტ.-ეთნოგრ. მუზ. ხელნაწერ. ფონდი № 205 (გვ. 315), გორის ისტ.-ეთნოგრ. მუზ. ხელნაწ. ფონდი, № 1887 (გვ. 358); გამოქვეყნებულია გრ. გველესიანისა („საბიბლიოგრაფიო შენიშვნა“, „ივერია“, № 57, 1888) და ჩემ მიერ (იქვე, გვ. 189). ნ. ონიკაშვილს სხვა ნაშრომებიც დაუტოვებია. მათგან, სხვათაშორის, აღსანიშნავია ორიგინალური თხზულება „მოგზაურობა მცხეთიდან პეტერბურგამდე“ (H 2810)

შ ი ნ ა ა რ ს ი

1. წინასიტყვის მაგიერ	3
2. ოსური ანდაზები	5
3. პოეტის ენის საკითხები	13
4. ლიტერატურული ენა და დიალექტიზმ-არქაიზმები	29
5. გრამატიკული კანონების ხასიათის საკითხისათვის	49
6. ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორიიდან	64
ა. ქართული ლექსიკოგრაფიის სათავეები	64
ბ. საბა ორბელიანის „სიტყვის კონა“.	71
გ. „სიტყვის კონის“ წყაროები.	73
დ. ქართული ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდი „სიტყვის კონაში“.	112
ე. საბა ორბელიანის ლექსიკონი XVIII საუკუნის მწიგნობართა შეფასებით	118
7. შენიშვნები	137

რედაქტორები: ი. მეგრელიძე და მ. ნართიკოვეი.

ტექნედაქტორი: ნ. სიუკავეი.

კორექტორები: მ. ზანგალაძე და ვ. გელდიაშვილი.

Сдано в набор 10. II, 1955 г. Подписанно к печати 4. IV, 1955 г. Заказ изд. № 10. Заказ типографии № 168. Учет. изд. листов 6,5. Печатных листов 7,58. Формат набора 5.5х9 кв. Формат бумаги 54х84 см. ЭТ00140. Тираж 2000 экз. Цена 3 руб. 95 коп.

Сталинирская Типография Грузглагоиздата,
Сталинир ул. Исака, 2.

შემჩნეული შეცდომების გასწორება

გვირდი და სტრიქონი:	დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
53,5 ქვ.	დედრესა	დაედრესა
66,9	და	და,
79,24	განუკეთი-	განკუეთი-
87,3	მაგიერად	მაგიერად
87,14	რკუმოდს	რკუმოდს
89,23	წყარად	წყარად
101,2 ქვ.	ბროლსა	ბროლისა
130,29	თა	თა,
136,12	გვ. 40-41.	ეს უნდა იკითხებოდეს მე-11 სტრიქონად
138,17	ვახტანგისეული,	ვახტანგისეული
138,18	აღდგენილ	აღდგენილი
139,15	векѣ	векѣ,
142,4 ქვ.	(ბერძნ.).	(ბერძნ.),
143,5 ქვ.	ჯულშია	ჯაულშია